

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

**Інститут економіки та бізнесу
Кафедра економічної теорії та прикладної
статистики**

Л. М. Матросова

**КУРС ЛЕКЦІЙ З ДІСЦИПЛІНИ
"МАКРОЕКОНОМІКА"**

**для студентів економічних спеціальностей
денної та заочної форми навчання
Частина перша (теми 1 – 7)**

Луганськ - 2012

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

**Інститут економіки та бізнесу
Кафедра економічної теорії та прикладної
статистики**

Л. М. Матросова

КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ "МАКРОЕКОНОМІКА"

**для студентів економічних спеціальностей
денної та заочної форми навчання
Частина перша (теми 1-7)**

**ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри економічної теорії
та прикладної статистики
Протокол № 9 від 19.04.2012р.**

Луганськ - 2012

УДК 330.101.541 (075.8)

ББК 65.012.2Я73

М 33

Рецензенти

Скороход Н.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та прикладної статистики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Прищепя Н.П. – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

М 33 Матросова Л.М. Макроекономіка: Курс лекцій для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форми навчання. Частина перша (теми 1-7). – Луганськ: Альма-матер, 2012. – 110 с.

Курс лекцій містить викладення основних положень сучасної макроекономіки з урахуванням досягнень світової макроекономічної науки та особливостей економічного розвитку України в умовах ринкової трансформації. Розглянуто основні макроекономічні проблеми й моделі, система макроекономічних показників і методи їхнього розрахунку. Наведена характеристика заходів державного регулювання економіки, викладені заходи економічної політики держави на сучасному етапі. Теоретичні положення й принципи макроекономіки проілюстровані схемами, таблицями й графіками. Надані мета, план і контрольні питання до лекцій. Структурно курс розподілений на дві частини. Перша частина охоплює 7, друга – 8 лекцій.

© Матросова Л.М., 2012

© Альма-матер, 2012

ВСТУП

Формування в Україні ринкової економіки пов'язано зі зміною принципів і методів господарювання, новими вимогами до механізму державного регулювання економічних процесів, застосуванням сучасних форм управління економікою країни. У зв'язку з цим зростають роль та значення макроекономічної теорії як основи регулювання економічної системи. Підготовка сучасних висококваліфікованих фахівців у сфері менеджменту, кредитно - фінансової діяльності, банківської справи, маркетингу й логістики, управління персоналом вимагає оволодіння ними глибокими теоретичними знаннями й практичними навичками в галузі макроекономіки для більш ефективного використання отриманих знань та підвищення результатів роботи.

Запропоновані тексти лекцій містить ряд теоретичних, методичних підходів і принципів, спрямованих на формування у студентів змістовного осмислення й конкретного застосування сучасних форм і методів макроекономічного аналізу. Зараз існує велика кількість навчальних посібників з макроекономіки, основам макроекономічної теорії, однак в цих підручниках не враховуються особливості трансформації економіки України в ринкових умовах.

При підготовці текстів лекцій були використані підручники й навчальні посібники, які наведені в списку рекомендованої літератури, Постанови Уряду та законодавчо - нормативні документи, прийняті Верховною Радою України, дані періодичної печаті, що висвітлюють економічне становище країни на сучасному етапі розвитку.

Тексти лекцій охоплюють 15 ключових тем дисципліни "Макроекономіка", тобто практично весь спектр найбільш важливих положень та проблем сучасної макроекономічної теорії. Структурно - логічна схема й методична спрямованість даного навчально-методичного видання передбачають надання допомоги студентам при вивченні основних положень

макроекономіки з метою більш повного й чіткого порозуміння різних форм і заходів, що використовуються при реалізації макроекономічної політики держави, виборі й використанні конкретних інструментів регулювання економіки на макрорівні, управлінні народногосподарським комплексом країни в цілому. Це забезпечує більш якісну підготовку фахівців у галузі економіки, підвищення конкурентноздатності робочої сили в умовах посилення інтеграції та співробітництва України із зарубіжними країнами.

Дисципліна “Макроекономіка” є базовою для підготовки студентів з освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”.

Мета вивчення дисципліни – оволодіння студентами базовими знаннями з теорії макроекономічного регулювання, практичним досвідом розрахунку макроекономічних показників, прогнозування економічного розвитку країни, формування вміння надати оцінку та запропонувати заходи щодо регулювання економіки, приймати ефективні рішення в галузі управління економікою на макрорівні.

Вивчивши дисципліну, спеціаліст повинен:

знати: теоретичні основи макроекономіки, тобто основну мету, завдання макроекономіки, її об’єкт, суб’єкт і функції, принципи макроекономічного регулювання; заходи щодо використання економічної політики держави; структуру макроекономічної системи, її зв’язок з мікрорівнем; основні напрями забезпечення ефективного розвитку економіки, інструменти державного регулювання певних секторів економіки.

уміти: правильно застосувати методичний інструментарій макроекономічного регулювання; проаналізувати основні макроекономічні показники та їх динаміку; надати оцінку стану та тенденцій економічного розвитку на макрорівні; запропонувати конкретні заходи економічної політики, управління економікою країни;

застосувати системний підхід до регулювання макроекономічних процесів.

Тематичний план:

Модуль А:

Теоретичні основи макроекономіки. Економічна система. Макроекономічні показники. Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання.

Тема 1: Макроекономіка як наука. Предмет, мета та завдання макроекономіки. Сутність макроекономіки, її зв'язок із мікроекономікою. Нормативна і позитивна макроекономіка. Моделювання економічних процесів. Екзогенні та ендогенні перемінні макроекономічних моделей.

Тема 2: Економічна система та її структура. Визначення поняття "економічна система", її структура. Типи економічних систем: командна, ринкова, змішана. Економічний кругообіг в умовах ринкової економіки. Структура моделі економічного кругообігу, взаємодія між домогосподарствами та підприємствами на ринку ресурсів та на ринку благ. Роль держави в умовах ринкової економіки.

Основні поняття до тем модулю А:

Макроекономіка, нормативна макроекономіка, позитивна макроекономіка, макроекономічні моделі, економічна система структура економічної системи, командна економіка, ринкова економіка, змішана економіка, економічний кругообіг та його структура.

Модуль В:

Тема 3: Макроекономічні показники та система національних рахунків (СНР), її суть, методологічні принципи побудови, основні категорії: інституціональні одиниці, сектори, рахунки, економічні операції. Макроекономічні показники: валовий внутрішній продукт(ВВП), валовий національний продукт(ВНП). Методи розрахунку ВВП, ВНП: виробничий, кінцевого використання, розподільчий. Чистий національний продукт(ЧНП), національний дохід(НД), особистий дохід, використовуваний дохід. Індекси цін, дефлятор ВНП. Номінальний та реальний ВНП.

Тема 4. Структура ринку та ринкові установи. Ринкова структура. Види ринків. Ринок товарів та послуг. Ринок засобів виробництва, споживчий ринок; їх функції, різниця за характером попиту, ступенем гнучкості, засобами каналів збуту продукції. Ринок природних ресурсів, ринок праці, ринок капіталу, ринок грошей, ринок цінних паперів, їх характеристика, взаємозв'язок.

Ринкова інфраструктура. Товарна та фондова біржи. Форвардна угода, ф'ючерська угода. Брокери, ділери, дистриб'ютори. Первинний та вторинний ринок цінних паперів, цінні папери (акції, облігації). Банки, банківський прибуток. Види банківського відсотку. Операції банків. Пасивні, активні, комісійні операції. Фінансово-кредитні посередники. Інвестиційні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди, служби зайнятості.

Основні поняття до тем модулю В:

Система національних рахунків основні категорії СНС (інституціональні одиниці, сектори, рахунки, економічні операції), макроекономічні показники – ВВП, ВНП, ЧНП, НД, ОД, ВД, методи розрахунку ВНП (виробничий, кінцевого використання, розподільчий), індекси цін, дефлятор ВНП,

номінальний ВВП, реальний ВВП. Ринкова структура, ринок товарів і послуг, ринок природних ресурсів, ринок праці, ринок капіталу, ринок грошей, ринок цінних паперів, товарна біржа, фондова біржа, форвардна угода, ф'ючерська угода, брокер, дилер, дистриб'ютор, первинний ринок цінних паперів, вторинний ринок цінних паперів, акції, облігації, банківський прибуток, пасивні операції, активні операції, комісійні операції, інвестиційні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди, служби зайнятості.

Модуль С:

Тема 6. Економічна циклічність. Сутність і структура економічного циклу. Причини циклічних коливань. Теорії економічної циклічності. Теорія Кондратьєва, цикли Кузнеця, цикли Джаглера, цикли Китчина, короткострокові господарчі цикли. Довгострокові цикли як об'єкт прогнозування.

Тема 7. Макроекономічна нестабільність: зайнятість, безробіття та соціальний захист населення.

Ринок праці, попит і пропозиція на ринку праці. Зайнятість і безробіття. Причини виникнення безробіття. Види безробіття: добровільне(фрикційне), структурне, циклічне. Закон Оукена. Регулювання безробіття. Повна зайнятість. Робоча сила. Економічне активне населення. Економічне пасивне населення. Рівень безробіття, його розрахунок. Економічні та соціальні наслідки безробіття. Класична та кейнсіанська теорії зайнятості та безробіття. Державне регулювання зайнятості населення. Активна політика зайнятості. Розробка державних програм сприяння зайнятості. Створення умов для гнучких форм зайнятості. Рівень життя. Нерівність у розподілу доходів населення. Крива Лоренцо. Бідність, її подолання. Соціальний захист населення. Державна система соціального захисту населення. Державне соціальне страхування. Державна

соціальна допомога. Допомога безробітним. Індксація доходів населення. Соціальні компенсатори.

Тема 8. Макроекономічна нестабільність: інфляція та антиінфляційна політика держави.

Інфляція, дефляція, дезінфляція, їх сутність. Види інфляції – інфляція попиту, інфляція витрат, очікувана інфляція, непередбачена інфляція, відкрита інфляція, подавлена інфляція. Гіперінфляція, галопуюча інфляція, помірна інфляція. Рівень інфляція, його розрахунок. Рівняння Фішера. Номінальна і реальна ставка проценту. Стагфляція. Гроші, їх функції. Рівняння кількісної теорії грошей, його роль у забезпеченні рівноваги на грошовому ринку. Взаємозв'язок безробіття та інфляції. Крива Філіпса. Антиінфляційна політика держави. Адаптаційні заходи, активна боротьба з інфляцією. Грошово-кредитна та бюджетно-податкова політика держави.

Основні поняття до тем модулю С:

Економічний цикл, структура економічного циклу, фази економічного циклу, причини циклічних коливань, основні теорії економічного циклу, довгострокові цикли, їх прогнозування. Робоча сила, ринок праці, безробіття, зайнятість, економічне активне і пасивне населення, добровільне, структурне, циклічне безробіття, рівень безробіття, закон Оукена, економічні і соціальні наслідки безробіття, класична і кейнсіанська теорії зайнятості, причини виникнення безробіття, рівень життя, нерівність розподілу доходів населення, крива Лоренца, бідність, державне регулювання зайнятості населення, державні програми зайнятості, гнучкі форми зайнятості, соціальний захист населення, державне соціальне страхування, індексація доходів населення. Інфляція, дефляція, дезінфляція, гіперінфляція, помірна, галопуюча інфляція, стагфляція, інфляція попиту, інфляція витрат, очікувана інфляція, непередбачена інфляція, відкрита інфляція, подавлена

інфляція, рівняння Фішера, рівень інфляції, функції грошей, кількісна теорія грошей, крива Філіпса, антиінфляційна політика держави.

Модуль D:

Тема 8. Макроекономічна структура і структурна політика держави.

Основні структурні співвідношення на макrorівні. Відтворювальні пропорції, галузеві пропорції, територіальні пропорції, вартісні пропорції. Види економік. Зростаюча економіка, статична економіка, стагнуюча економіка. Накопичення капіталу, його показники. Споживання, взаємозв'язок між накопиченням і споживанням в економіці. Суспільне виробництво та його сектори. Структурні зміни в економіці, структурна криза. Види структурних криз: регіональні, галузеві, виробничі. Структурні диспропорції та їх подолання. Структурна політика держави, їх напрямки. Структурна перебудова економіки. Галузева і регіональна структурна політика. Державна підтримка галузей, стимулювання структурних змін в економіці.

Тема 9: Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання. Необхідність і сутність державного регулювання економіки. Регулюючі функції ринкового механізму та його обмеження. Форми та інструменти державного регулювання економіки. Довгострокове і короткострокове регулювання, пряме та опосередковане регулювання економіки, правові, адміністративні, економічні регулятори. Індикативне регулювання, державний бюджет, податки, гроші, ціни, кредит, заробітна плата, державне замовлення, державний контракт. Трудові відносини, соціальне партнерство. Основні теорії макроекономічного регулювання. Класична теорія, її зміст. Кейнсіанська теорія, її сутність. Альтернативні

теорії макроекономічного регулювання – монетаризм, теорія адаптивних раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції. Неоінституціоналізм.

Основні поняття до тем модулю D:

Структура економіки, зростаюча економіка, статична економіка, стагнуюча економіка, структурні пропорції, сектори суспільного виробництва, структурні зміни, структурна криза, структурні диспропорції, структурна політика, структурна перебудова. Регулюючі функції ринкового механізму та його обмеження, державне регулювання, економічні функції держави, макроекономічного регулювання: класична, кейнсіанська, теорія адаптивних очікувань, теорія економіки пропозиції, неоінституціоналізм.

Модуль Е:

Тема 10. Макроекономічна рівновага: сукупний попит і сукупна пропозиція.

Сукупний попит та фактори, що його визначають. Крива сукупного попиту. Сукупна пропозиція, її фактори. Крива сукупного попиту у класичної та кейнсіанської моделях. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту та сукупної пропозиції. Перехід від короткострокової рівноваги. Шоки попиту та пропозиції. Стабілізаційна політика держави. Інфляційний та дефляційний розриви.

Тема 11. Споживання, заощадження та інвестиції.

Споживання як функція доходу. Заощадження як функція доходу. Графіки споживання та заощадження. Середня та гранична прихильність до споживання та заощадження. Недоходні форми споживання та заощадження: багатство, податки, рівень цін, очікування росту цін і дефіциту товарів, споживча заборгованість.

Інвестиції та фактори інвестування. Відсоткова ставка, очікувана норма прибутку. Крива попиту на інвестиції. Динаміка інвестицій та фактори, що її визначають.

Основні поняття до тем модулю Е:

Сукупний попит, сукупна пропозиція, макроекономічна рівновага, шоки попиту та пропозиції, короткострокова рівновага, довгострокова рівновага, стабілізаційна політика держави, інфляційний розрив, дефляційний розрив. Споживання, заощадження, середня прихильність до споживання, середня прихильність до заощадження, гранична прихильність до споживання, гранична прихильність до заощадження, інвестиції, крива інвестицій, фактори інвестицій, динаміка інвестицій.

Модуль F:

Тема 12. Механізм бюджетно-податкової політики держави.

Податки, їх сутність та види. Принципи побудови податкової системи. Класифікація податків. Прямі податки, непрямі податки, податкові ставки, податкові пільги. Крива Лаферу. Фіскальна політика держави. Дискреційна фіскальна політика. Не дискреційна фіскальна політика (політика вмонтованих стабілізаторів). Державний бюджет. Бюджетні дефіцити та надлишки. Циклічний та структурний дефіцити державного бюджету. Фінансування бюджетного дефіциту. Податки та податковий мультиплікатор. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету. Стабілізаційна фіскальна політика держави. Стимулююча та стримуюча фіскальна політика.

Тема 13. Механізм грошово-кредитної політики держави.

Гроші, грошові агрегати, ліквідність грошей, попит і пропозиція на грошовому ринку, механізм досягнення рівноваги на грошовому ринку. Гроші та інфляція. Банківська система, її структура. Види банків, їх призначення та функції. Центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані фінансові установи. Резерви банків, їх види. Норма резервування. Грошовий мультиплікатор. Грошово-кредитне регулювання економіки. Основні інструменти регулювання грошової пропозиції. Операції з державними цінними паперами на відкритому ринку, відсоткова політика, нормування обов'язкових резервів комерційних банків. Політика “дорогих” і “дешевих” грошей. Кредит у ринковій економіці. Функції, форми і види кредитів. Основні принципи банківського кредитування. Кредитні відносини.

Основні поняття до тем модулю F:

Податки, податкова система, податкова ставка, крива Лаферу, фіскальна політика, дискреційна фіскальна політика,

автоматична (встроєна) стабільність, держаний бюджет, дефіцит державного бюджету, структурний дефіцит, циклічний дефіцит державного бюджету, фінансування бюджетного дефіциту, стабілізаційна фіскальна політика, податковий мультиплікатор, мультиплікатор державних витрат, мультиплікатор збалансованого бюджету. Гроші, ліквідність грошей, грошові агрегати, грошовий ринок, банківська система, центральний банк, комерційні банки, резерви банків, грошовий мультиплікатор, норма резервування, інструменти грошово-кредитного регулювання, операції з цінними паперами, відсоткова політика, нормування обов'язкових резервів, “дорогі” гроші, “дешеві” гроші, кредит, функції кредиту, форми кредиту, види кредиту, кредитні відносини.

Модуль G:

Тема 14. Механізм зовнішньоекономічної політики.

Міжнародна торгівля, економічні основи торгівлі. Спеціалізація країн, теорія порівняльних переваг. Форми міжнародних економічних відносин. Теорія порівняльних витрат Д. Рикардо. Неокласична теорія Гекшера-Оліна. Теорія технологічного розриву Познера. Лібералізація торгівлі. Протекціоністська політика держави. Платіжний баланс країни. Торгівельний баланс, поточний платіжний баланс. Збалансований платіжний баланс. Незбалансований платіжний баланс. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Таможене мито. Нетарифні обмеження. Квоти, ліцензування.

Валютний ринок, міжнародна ліквідність. Суб'єкти валютного ринку. Номінальний і реальний валютний курс. Національна валюта. Фіксований валютний курс, гнучкий валютний курс. Девальвація валюти, ревальвація валюти. Валютний контроль. Міжнародна валютна система, її розвиток. Золотий стандарт, золотодоларовий стандарт,

система гнучких (плаваючих) курсів. Міжнародні фінансово-кредитні організації.

Тема 15. Економічний ріст.

Економічне зростання, його поняття та мета. Фактори, що забезпечують економічне зростання. Шляхи забезпечення економічного зростання. Екстенсивний тип економічного розвитку, інтенсивний тип економічного розвитку, фактори економічного зростання. Механізм економічного зростання. Ефект мультиплікатору, ефект акселератору. Позитивні та негативні наслідки економічного зростання. Державне регулювання економічного розвитку. Циклічні коливання економіки.

Моделі економічного зростання. Кейнсіанські моделі економічного зростання. Модуль Е. Домара, Р. Харрода. Модель Самуельсона-Хікса. Неокласична модель Р.Солоу. Характеристика факторів, що визначають економічний ріст. “Золоте правило” Е. Фелпса. Норма накопичення капіталу, темп зростання чисельності населення, технологічний прогрес, сучасні теорії ендогенного зростання.

Основні поняття до тем модулю G:

Міжнародна торгівля, спеціалізація, теорія порівняльних переваг, теорія Рикардо, теорія Гекшера-Оліна, теорія Познера, протекціонізм, лібералізація торгівлі, платіжний баланс, торгівельний баланс, валютний ринок, валютний курс, національна валюта, міжнародна ліквідність, фіксований курс, плаваючий (гнучкий) курс, девальвація, ревальвація, валютна система, золотий стандарт, золотодоларовий стандарт, система гнучких курсів, валютний контроль, таможене мито, нетарифні обмеження, квота, ліцензування. Економічне зростання, екстенсивний тип економічного зростання, інтенсивний тип економічного зростання, фактори економічного зростання, ефект мультиплікатору, ефект акселерату модель економічного

зростання Домара-Харрода, модель економічного зростання Самуельсона-Хікса, модель економічного зростання Солоу “золоте правило” Хелпса, теорії ендогенного зростання.

Лекція 1. ВСТУП В МАКРОЕКОНОМІКУ

Мета лекції – розкрити специфіку й особливості предмета й змісту дисципліни "Макроекономіка", її базові терміни, місце й роль у підготовці бакалаврів - економістів, а також показати практичну спрямованість макроекономічної теорії для реалізації економічної політики держави.

План

1. Предмет, мета й завдання дисципліни "Макроекономіка" у системі дисциплін фундаментальної підготовки бакалаврів - економістів.
2. Макроекономіка й мікроекономіка, їхня сутність і відмінність.
3. Базові категорії, терміни й поняття дисципліни "Макроекономіка".
4. Моделювання економічних процесів. Методи, які застосовуються в макроекономіці. Екзогенні й ендогенні змінні.
5. Основні теоретичні концепції в макроекономіці. Сутність кейнсіанської та монетаристської теорій.

За останні роки сутність і зміст економіки як дисципліни розширилися та включають в себе велику кількість знань з інших предметів. Тому **економіка** уявляє собою науку, яка:

вивчає, як змінюються ціни на працю, капітал і землю, і яким чином вони використовуються для ефективного розміщення обмежених ресурсів;

досліджує стан фінансових ринків й аналізує, як розподіляється капітал в економіці;

аналізує вплив державного регулювання економіки на ефективне функціонування ринку;

вивчає розподіл доходів у суспільстві й пропонує напрямки допомоги малозабезпеченим категоріям населення;

досліджує вплив державних витрат, податків і дефіциту бюджету на економічний ріст;

вивчає зміну безробіття й обсягів національного виробництва, які впливають на динаміку ділового циклу, розробляє державну політику, що спрямована на підвищення темпів розвитку економіки;

вивчає моделі торгівлі між країнами й аналізує вплив торговельних бар'єрів на результати їхньої зовнішньоекономічної діяльності;

досліджує економічне зростання у країнах, що розвиваються, пропонує напрями забезпечення ефективного використання ресурсів.

Узагальнивши зазначений перелік цілей і завдань, можна надати наступне визначення економіки.

Економіка (економічна теорія) - це наука про те, як суспільство використовує обмежені ресурси для виробництва суспільно корисних товарів і благ з метою їхньої реалізації й споживання населенням.

Існує два різних рівні аналізу економічних процесів. Рівень **макроекономічного** аналізу ставиться до економіки в цілому та охоплює складові структури – домашні господарства, державний та приватний сектори. Макроекономіка характеризує загальну структуру економіки й зв'язки між її окремими елементами. Макроекономічне дослідження різних економічних процесів охоплює аналіз загального обсягу продукції, загального рівня зайнятості, загального обсягу доходів, загального рівня цін та ін. Макроекономіка дозволяє

сумарно оцінити стан та динаміку економічних процесів, ситуацію у національній економіці в цілому.

Мікроекономічний аналіз має справу з конкретними економічними одиницями й детальним вивченням їхнього поведіння. **Мікроекономіка** оперує такими поняттями, як окрема галузь, фірма або домашнє господарство. Вона досліджує такі величини, як виробництво або ціна конкретного продукту, чисельність робітників, зайнятих в одній фірмі, витрати окремої фірми (окремого домогосподарства), витрати даної фірми або родини та ін. Мікроекономічний аналіз є необхідним для розгляду специфічних особливостей економічної системи.

За останні роки відбувається поєднання макро - та мікроекономіки в найбільш важливих галузях аналізу економічних процесів. Наприклад, безробіття розглядається не тільки як макроекономічна проблема, але й з урахуванням прийняття рішень окремими працівниками щодо пошуку роботи й рівня заробітної плати, а також із приводу особливостей функціонування конкретного товарного ринку й ринку робочої сили.

Макроекономіка – це частина теоретичної економіки, що досліджує економіку як цілісну систему, наука про функціонування національної економіки в цілому, про агреговане поведіння суб'єктів в економіці. Вона формулює мету економічної політики держави й визначає інструменти, що необхідні для її реалізації.

Відрізняють два види макроекономічної теорії:

- 1) **позитивну** макроекономіку;
- 2) **нормативну** макроекономіку.

Позитивна макроекономіка вивчає реальні економічні явища та їхні взаємозв'язки. Нормативна макроекономіка визначає, які умови (аспекти) є бажаними (небажаними) для динамічного розвитку економіки. Будучи нормативною за своїм

характером, державна політика повинна спиратися на висновки позитивної макроекономічної теорії.

Макроекономіка тісно пов'язана із загальною економічною теорією й мікроекономікою. Макроекономіка вивчає функціональні зв'язки економічних процесів, а загальна економічна теорія - їх причинно - наслідкові зв'язки. Мікроекономіка досліджує індивідуальні рішення фірм і домашніх господарств для їхнього ефективного функціонування й взаємодії на ринку, а макроекономіка розглядає логіку поведінки всіх економічних суб'єктів, що утворюють економіку в сукупності, не стосуючись особливостей поведінки окремих суб'єктів. Метою вивчення макроекономіки є не тільки пояснення економічних процесів й явищ, але й розробка ефективної економічної політики держави.

Виникнення макроекономіки як окремої галузі науки почалося в 30-і роки 20-го століття. Її основоположником вважається англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883 - 1946), що у книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей» (1936 р.) довів про можливість існування в ринковій економіці високого безробіття, невикористаних виробничих потужностей. Він запропонував використовувати кредитно-грошову й бюджетно-податкову політику для впливу на виробництво з метою скорочення безробіття й зниження тривалості економічних криз. Кейнс обґрунтував необхідність державного регулювання економіки.

Кейнсіанська теорія до 60-х років ХХ сторіччя була домінуючою в макроекономіці й державній економічній політиці. Але в 70 - ті роки поява нових теоретичних розробок знизила роль та значення кейнсіанської концепції.

Макроекономіка ставить певні цілі й використовує конкретні інструменти для досягнення стабільних темпів економічного розвитку.

Система цілей включає наступні елементи:

- 1) високий рівень національного виробництва;
- 2) повна зайнятість населення при невеликому безробітті;
- 3) стабільний рівень цін, обумовлений взаємодією попиту та пропозиції на вільних ринках.

Серед **інструментів** макроекономічної політики виділяють:

- 1) бюджетно - податкову політику;
- 2) кредитно - грошову політику;
- 3) політику доходів (регулювання заробітної плати й цін);
- 4) зовнішньоекономічну політику.

До ключових **макроекономічних проблем** відносяться:

- а) аналіз економічних циклів;
- б) безробіття;
- в) темпи інфляції;
- г) торговельний баланс;
- д) взаємодія системи національних ринків між собою й з іноземним сектором економіки;
- е) ефективність макроекономічної політики держави;
- ж) економічний ріст.

Між макро- та мікроекономікою є об'єктивний зв'язок. Існує два принципово різних підходи при дослідженні економічних процесів - на основі макропідходу й мікропідходу.

Макропідхід виходить із необхідності обґрунтування закономірностей функціонування національної економіки в цілому, тоді як у **мікропідході** вирішальною є оцінка поведінки фірми як основної виробничої ланки. Таким чином, макроекономічна система містить у собі як зовнішні стосовно процесу суспільного відтворення фактори (природні, демографічні й ін.), так і внутрішні його елементи (виробництво, реалізацію, споживання). Регулювання цього процесу здійснюється за допомогою ринку й держави. Мікроекономічна система представлена зв'язками з постачальниками, клієнтами й конкурентами. Її регулювання ведеться шляхом вироблення й реалізації стратегії поведінки фірми.

Ці розходження підходів й об'єктів дослідження спричиняють розходження двох самостійних дисциплін: макроекономічної й мікроекономічної теорії. Специфічним завданням макроекономіки є приведення в систему, пояснення й узагальнення фактів, пов'язаних з функціонуванням національної економіки.

Основними цілями ефективного регулювання макроекономічної системи є наступні:

1. Збільшення вільного часу як основи гармонічного розвитку особистості.

2. Економічний ріст, що дозволяє забезпечити виробництво більшої кількості товарів, підвищити їх якість, досягти більш високого життєвого рівня населення.

3. Підвищення економічної ефективності на основі науково-технічного прогресу, що сприяє мінімізації витрат обмежених виробничих ресурсів для випуску певного обсягу продукції.

4. Повна зайнятість, яка надає всім індивідам можливість реалізовувати свої виробничі здатності й одержувати доходи відповідно до кількості та якості витраченої праці.

5. Справедливий розподіл доходів, за допомогою якого можна уникнути невиправданої диференціації в рівнях життя різних верств населення, а також “зрівнялівки” в оплаті праці.

6. Економічна захищеність, що гарантує гідне існування безробітних, непрацевдатних, літніх осіб і дітей.

7. Економічна воля, що забезпечує створення рівних умов діяльності для підприємців, робітників та споживачів.

8. Досягнення оптимального платіжного балансу, що полегшує досягнення рівноваги в міжнародних товарних та грошових потоках, стабілізацію курсу національної валюти.

9. Рівновага у взаємодії із навколишнім середовищем, підтримка високої якості життя сучасного та майбутнього поколінь.

Ефективна державна політика неможлива без визначення й точного вибору пріоритетних цілей розвитку суспільства, що вимагає прогнозування макроекономічних показників.

У макроекономіці для аналізу економічних процесів використовуються агреговані показники. Агреговані величини – це сукупність окремих економічних одиниць як єдиного цілого. Наприклад, в макроекономіці основний показник – ВВП, в мікроекономіці – це випуск фірми; у макроекономіці – середній рівень цін, у мікроекономіці – це ціна конкретного товару.

Макроекономіка використовує загальнонаукові та специфічні методи дослідження.

Загальнонаукові методи включають:

1. метод наукової абстракції;
2. метод аналізу та синтезу;
3. метод єдності історичного та логічного;
4. позитивний та нормативний методи.

До специфічних методів належать:

1. агрегування;
2. моделювання;
3. принцип рівноваги.

У макроекономіці широко застосовуються кількісні методи, які дозволяють установити залежності між окремими факторами. Використання зазначених методів передбачає моделювання економічних процесів. Під **моделлю** розуміється відображення в математичній формі найбільш вагомих зв'язків і відносин економічної системи.

В економічних моделях використовуються два типи перемінних – екзогенні та ендогенні.

Екзогенні перемінні – це параметри, які включаються в модель, тобто вхідна інформація.

Ендогенні перемінні – це величини, які є результатом рішення моделі, або вихідна інформація.

Ціль моделі – визначити, як екзогенні змінні впливають на ендогенні.

Аналіз макроекономічної системи на основі математичних моделей здійснюється із застосуванням генетичного й функціонального підходів. **Генетичний** аналіз передбачає вивчення об'єкта з погляду його походження й розвитку в минулому, **функціональний** - базується на вивченні реально функціонуючої системи. У ході аналізу макроекономічної системи й моделювання її процесів визначаються причинно-наслідкові й кореляційні зв'язки.

Система вільного ринку формується під впливом двох концепцій - кейнсіанської та монетарної теорій.

Кейнсіанська теорія ґрунтується на тому, що коливання сукупних витрат впливають насамперед на виробництво й зайнятість, а не на ціни. Кейнсіанці вважають, що рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін формується на основі підвищення попиту, інвестицій, росту експорту й державних витрат. Ці чотири фактори є об'єктами державної економічної політики. Особливістю цієї теорії є те, що ринок не може забезпечити повну економічну стабільність. Тому держава може й повинна відігравати суттєву роль у стабілізації економіки й пом'якшенні економічних спадів та підйомів. Для цього необхідно формування ефективної державної економічної політики на основі оптимального поєднання економічних, правових й адміністративних заходів.

Монетаристи дотримуються протилежних поглядів. Їхня концепція полягає в тому, що: 1) система вільного підприємництва забезпечує високий ступінь макроекономічної стабільності на основі механізму конкуренції за умови, що держава не втручається у функціонування економіки; 2) коливання сукупних витрат впливає насамперед на ціни на продукцію й ресурси, а не на рівень виробництва й зайнятості.

Монетарна й кейнсіанська теорії взаємно доповнюють одна одну. Але монетарна теорія найбільш сприятлива для використання в умовах розвинутого ринку, а кейнсіанська - у період його становлення.

Контрольні питання до лекції 1

1. У чому полягає сутність макро- і мікроекономіки? Що відрізняє їх?
2. З якою метою використовується макроекономічне моделювання? Які перемінні входять до економічної моделі?
3. Назвіть основні цілі й інструменти макроекономічної політики.
4. Визначте сутність кейнсіанської та монетарної теорій.

Лекція 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Мета лекції – вивчити сутність та методологічну основу системи національних рахунків як нормативної бази макроекономічних розрахунків, визначити основні макроекономічні показники, що характеризують стан економіки країни, вивчити методи розрахунку валового національного продукту, індексу споживчих цін, дефлятора ВВП.

План

1. Система балансу народного господарства (БНГ) та її сутність.
2. Система національних рахунків (СНР): її сутність, методологічні принципи, відмінність від БНГ.
3. Основні макроекономічні показники.
 - 3.1. Валовий національний продукт (ВВП), його грошовий вимір. Валовий внутрішній продукт (ВВП). Їхня відмінність.
 - 3.2. Методи розрахунку ВВП - по витратах, по доходах, по доданій вартості.
 - 3.3. Чистий національний продукт.
 - 3.4. Національний доход, його вимір.
4. Індекси цін та дефлятор ВВП.

Формування ринкової економіки передбачає широке використання системи макроекономічних показників. На практиці для цієї мети використовується система балансу народного господарства (БНГ) та система національних рахунків (СНР).

БНГ – це система найбільш узагальнених економічних показників, об'єднаних у балансові таблиці, які характеризують матеріальні умови й наслідки розширеного відтворення у всіх

галузях і секторах економіки, а також обсяги, темпи й пропорції її розвитку. Головним завданням БНГ є забезпечення збалансованості обсягу й структури суспільних потреб з обсягом і структурою суспільного виробництва. Система макроекономічних показників, які розраховуються на основі балансу народного господарства, включає: сукупний суспільний продукт, вироблений національний дохід, у тому числі національний дохід, що використаний на споживання й нагромадження, кінцевий продукт, валовий національний продукт, чистий національний продукт, реальні доходи населення. Система БНГ використовувалась в економіці колишнього Радянського Союзу.

У ринковій економіці для цих цілей застосовується система національних рахунків (СНР). Її основна відмінність від БНГ полягає в тому, що в СНР ураховуються всі види діяльності, пов'язані не тільки з виробництвом матеріальних благ, але й наданням різних послуг. Використання СНР дозволяє вирішити проблему порівняння найбільш важливих макроекономічних показників, які використовуються в країнах з ринковою економікою.

СНР – це система взаємозалежних економічних показників і спеціальна форма їхнього подання, що відображає найбільш загальні й найбільш важливі аспекти економічного розвитку, пов'язані з виробництвом і споживанням товарів і послуг, розподілом і перерозподілом доходів, формуванням національного багатства країни. СНР базується на наступних методологічних принципах:

1) основу СНР становить концепція господарського кругообігу, відповідно до якої виробництво, розподіл і перерозподіл національного продукту й доходів, формування національного багатства розглядаються як окремі, але взаємозалежні аспекти процесу відтворення;

2) СНР спирається на розширене трактування продуктивності праці, відповідно до якого продуктивною

вважається будь-яка діяльність з виробництва матеріальних благ і послуг, що приносить доход;

3) в основу СНР покладено припущення щодо еквівалентності товару й доходу, тобто кількісне вираження вартості будь-якого товару складається з витрат на предмети праці й факторів виробництва (заробітна плата, прибуток, амортизація, чисті непрямі податки).

Принципове розходження методології СНР і БНГ складається з трактування сфери виробництва. У СНР під виробництвом розуміється соціально організована діяльність із створення різних товарів, благ і послуг. Крім товарного виробництва, у виробничу діяльність включається також нетоварне виробництво державних органів та домашніх господарств.

Особливістю методології СНР є те, що **ключовим поняттям** у структурі показників виробництва є додана вартість. **Додана вартість** характеризує внесення конкретної сукупності факторів виробництва у створення вартості в масштабах економіки в цілому. Додана вартість розглядається в СНР щодо виробника, а не продукту.

Базовою одиницею обліку в СНР є **інституціональна одиниця**, під якою розуміють економічну одиницю, що характеризується єдністю поводження й самостійністю при прийнятті рішень щодо своєї основної діяльності. Зазначена одиниця є юридичною особою й веде повний набір бухгалтерської звітності.

Національна економіка в цілому визначається як сукупність всіх інституціональних одиниць - резидентів, які функціонують на даній території протягом тривалого періоду (понад рік). Всі інституціональні одиниці поєднуються в наступні сектори

1. Сектор "**Підприємства**" охоплює інституціональні одиниці, основною функцією яких є виробництво товарів і

нефінансових послуг для реалізації на ринку. До цього сектору включаються підприємства всіх форм власності.

2. Сектор **"Фінансові установи"** включає інституціональні одиниці, які зайняті на комерційній основі фінансовими операціями й операціями по страхуванню незалежно від форми власності. До них належать комерційні банки, кредитні товариства й асоціації, основною функцією яких є випуск, одержання, заощадження й розподіл фінансових коштів, цінних паперів, заощадження коштів та надання кредитів.

3. Сектор **"Державні установи"** охоплює інституціональні одиниці, зайняті наданням неринкових послуг, що призначені для колективного використання. Це - державні установи й організації, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

4. Сектор **"Суспільні й приватні організації, що обслуговують домашні господарства"** охоплює інституціональні одиниці, які надають неринкові послуги домашнім господарствам.

5. Сектор **"Домашні господарства"** складають резиденти, основною функцією яких є споживання, а також підприємницька діяльність з виробництва товарів і послуг, які не можуть бути відокремлені від домашнього господарства.

6. Сектор **"Зовнішньоекономічні зв'язки"** охоплює зарубіжні економічні одиниці, які здійснюють операції з резидентами даної країни.

Відповідно до міжнародної стандартної господарської класифікації підприємства, що випускають однорідну продукцію й послуги, групуються в окремі галузі. На макроекономічному рівні виділяють 9 галузей та понад 100 підгалузей.

Одним із базових понять у системі показників є **економічні операції**. У СНР вони підрозділяються на три групи: операції з товарами й послугами, розподільні операції та фінансові операції.

Для характеристики діяльності кожної групи одиниць всі економічні операції в СНР представлені у вигляді рахунків. Кожна операція відображається в розрахунках двічі: один раз - у ресурсах, другий - у їхньому використанні. Для економіки в цілому розроблено 10 рахунків. Вони відображають матеріально-речовинну й вартісну структуру відтворення на макроекономічному рівні. Складаються наступні розрахунки: товарів і послуг, розподілу доходів, використання доходів, капітальних витрат та фінансових рахунків (для внутрішньої економіки), а також поточних операцій, капітальних витрат та фінансових рахунків для зовнішньоекономічних зв'язків.

Для кожного сектора внутрішньої економіки передбачено складання шести рахунків.

1) **Рахунок товарів і послуг** характеризує загальні ресурси товарів і послуг, включаючи їхній імпорт, а також пряме використання цих товарів: проміжне й кінцеве споживання, валове нагромадження основних фондів, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, експорт товарів і послуг.

2) **Рахунок виробництва** призначається для визначення валового випуску, проміжного споживання й розміру доданої вартості.

3) **Рахунок створення, розподілу й використання доходів** відображає розподільні операції, безпосередньо пов'язані із процесом виробництва – (створення первинних доходів), операції, пов'язані з перерозподілом доходів через кредитно-фінансову, бюджетно-податкову систему, трансферні платежі.

4,5) **Рахунок капітальних витрат та фінансові рахунки** відображають потоки, які формують нагромадження й впливають на обсяг і структуру власності, потоки чистих кредитів і чистих боргів.

6) **Рахунок зовнішньоекономічних зв'язків** показує обсяги експортно-імпортних операцій, а також трансферні й інвестиційні потоки.

У СНР складається зведена економічна таблиця "витрати-випуск", що відображає зв'язки між секторами й галузями економіки, тобто економічний кругообіг на макрорівні.

Формування СНР в Україні має велике значення для макроекономічного аналізу на основі міжнародних стандартів, реалізації економічних методів управління процесом відтворення. У СНР облік ведеться не по галузях і сферах виробництва, а по видах діяльності.

У макроекономіці застосовується декілька показників, що характеризують рівень економічного розвитку країни. Найбільш розповсюдженим з них є обсяг щорічного сукупного виробництва товарів і послуг, або сукупний випуск кінцевої продукції в економіці. Це **валовий національний продукт (ВНП)** – сукупна ринкова вартість усього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг в економіці країни за рік.

ВНП є грошовим показником. При розрахунку ВНП необхідно, щоб всі товари й послуги, вироблені в даному році, було враховано тільки один раз, тобто виключено подвійний рахунок.

ВНП включається тільки вартість кінцевої, або завершеної продукції. Під кінцевими продуктами розуміються товари й послуги, які придбаються для кінцевого використання, а не перепродажу або подальшої обробки (переробки).

Додана вартість фірми визначається як вартість виробленої нею продукції за винятком вартості проміжної продукції, придбаною фірмою.

Для більш точного розрахунку ВНП із нього виключаються непродуктивні угоди, здійснення протягом року. **Непродуктивні угоди** бувають двох видів: чисто фінансові угоди й продаж старих товарів.

1. *Чисто фінансові угоди* поділяються на три види: трансферні виплати з державного бюджету, приватні трансферні платежі й угоди із цінними паперами.

Державні трансферні платежі включають виплати з соціального страхування, допомогу з безробіття й пенсії інвалідам. Їхні одержувачі не вносять будь-якого внеску в створення поточного обсягу виробництва, тому у ВВП ці платежі не включаються.

Приватні трансферні платежі – це платежі, які здійснюють між собою приватні особи. Наприклад, до них відноситься щомісячна допомога студентам з боку батьків, що не є результатом виробництва, а є актом передачі коштів від однієї особи до іншої.

Угоди із цінними паперами виключаються із ВВП, оскільки вони являють собою обмін паперовими активами й прямо не пов'язані зі збільшенням поточного виробництва.

2. Продаж старих товарів не включається до складу ВВП, тому що цей продаж не відображає зростання поточного виробництва й може привести до завищення ВВП за рахунок подвійного рахунку.

Крім ВВП, розраховується ВВП – **валовий внутрішній продукт**. Він являє собою вартість кінцевої продукції, виробленої на території даної країни за певний період, незалежно від того, перебувають фактори виробництва у власності громадян даної країни або належать іноземцям.

Для **розрахунку** ВВП використовуються 3 методи:

- 1) по витратах (метод кінцевого використання);
- 2) по доходах (розподільний метод);
- 3) по доданій вартості (виробничий метод).

При розрахунку ВВП **виробничим методом** підсумовується вартість, додана на кожній стадії процесу виробництва кінцевого продукту.

Для того щоб виміряти ВВП **по витратах**, необхідно підсумувати всі види витрат на створення кінцевих товарів. У системі національних рахунків витрати поділяються на чотири групи:

- 1) споживчі витрати домашніх господарств (С);

- 2) інвестиційні витрати бізнесу (I);
- 3) державні закупівлі товарів і послуг (G);
- 4) чистий експорт, або різниця між експортом й імпортом товарів і послуг (Nx).

ВНП дорівнює сумі зазначених елементів:

$$\text{ВНП} = C + I + G + Nx.$$

1. **Споживчі витрати** – це сукупність всіх товарів і послуг, що здобуваються домашніми господарствами. Вони діляться на три підгрупи: товари короткочасного користування, товари тривалого користування й споживчі витрати на послуги (юристів, лікарів, перукарів та ін.).

2. **Інвестиційні витрати бізнесу** включають три види витрат:

1. Виробничі капіталовкладення, або інвестиції в основні виробничі фонди;
2. Інвестиції в житлове будівництво;
3. Інвестиції в матеріальні запаси.

До інвестицій в основні виробничі фонди включаються витрати фірм на придбання нового обладнання й будівництво підприємств. Інвестиції в житлове будівництво - це витрати на придбання нових житлових будинків для проживання або здачі в оренду. Інвестиції в запаси - це збільшення вартості матеріальних запасів фірми.

3. **Державні закупівлі** – це загальна вартість товарів і послуг, які здобуваються Урядом, регіональними й місцевими органами управління. До них відносяться витрати на армію, будівництво транспортних магістралей, інших об'єктів загальнодержавної інфраструктури, оплата праці державних службовців.

4. **Чистий експорт** відображає результати міжнародної торгівлі з іншими країнами.

При розрахунку ВНП **по доходах** підсумовуються наступні види доходів:

1. Оплата праці - заробітна плата й премії, які одержують працівники.

2. Доходи власників - доходи некорпоративних підприємств (дрібні фірми, невеликі крамниці, товариства й ін.).

3. Рентний дохід - прибуток, який одержують власниками нерухомості.

4. Прибуток корпорацій (підприємств) - прибуток, що залишається в їх розпорядженні після сплати платежів працівникам і кредиторам.

5. Чистий відсоток – це різниця між процентними платежами фірм іншим секторам економіки й процентними платежами, отриманими фірмами від інших секторів - (домашніх господарств, держави), крім виплати процентів по державному боргу.

6. Відрахування на споживання капіталу (амортизація).

7. Непрямі податки на бізнес.

Оскільки ВВП включає валові інвестиції, для більш точного розрахунку обсягів національного виробництва використовується показник чистого національного продукту (ЧНП). ЧНП уявляє собою різницю між ВВП і вартістю зношеного капіталу (амортизаційних відрахувань).

Наступне коректування в системі національних рахунків здійснюється на суму непрямих податків на фірми, (податок із продажів).

Національний дохід дорівнює ЧНП за винятком непрямих податків на бізнес.

Особистий дохід дорівнює:

національний дохід

мінус прибуток корпорацій

мінус внески на соціальне страхування

мінус чистий відсоток

плюс дивіденди

плюс трансферні платежі держави населенню

плюс особистий дохід, який одержується у виді відсотків.

Особистий розташовуваний дохід (ОРД) – це кошти, що залишаються в розпорядженні домашніх господарств і некорпоративних підприємств після сплати податків й інших обов'язкових платежів.

ОРД = особисті доходи - особисті податкові й неподаткові платежі.

При розрахунку ВВП можуть використовуватися постійні (базисні) й поточні ціни. Тому розраховують номінальний та реальний ВВП.

Номінальний ВВП – це ВВП, у складі якого вартість товарів і послуг виміряється в поточних цінах.

На його величину впливають два фактори:

- 1) динаміка реального обсягу виробництва;
- 2) динаміка рівня цін.

Реальний ВВП – це ВВП, у складі якого вартість товарів і послуг виміряється в постійних, (базисних) цінах.

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}$$

Для визначення реальної зміни обсягів національного виробництва, використовуються методи **інфлювання** (якщо ціни ростуть) і **дефлювання** (якщо ціни падають). Найбільш простий метод інфлювання (дефлювання) ВВП - це розподіл номінального ВВП на індекс цін. Якщо індекс цін менше одиниці, відбувається коректування номінального ВВП у бік його збільшення, що називається інфлюванням. Якщо індекс цін більше одиниці, то відбувається дефлювання - коректування номінального ВВП у бік його зниження.

Для оцінки зміни темпів інфляції, динаміки вартості життя використовуються індекси цін. **Індекс цін** показує співвідношення між сукупною ціною певного набору товарів і послуг (так званім “ринковим кошиком”) даного періоду й сукупною ціною аналогічної групи товарів і послуг у базисному періоді, споживаних середньостатистичною міською родиною.

$$\text{Індекс цін} = \frac{\text{Ціна_\"ринкового_кошику\" поточного_року}}{\text{Ціна_\"ринкового_кошику\" попереднього_року}} \times 100\%.$$

Для оцінки рівня цін використовується **дефлятор ВВП**, що визначається як відношення номінального обсягу ВВП до реального. Дефлятор ВВП й індекс споживчих цін надають різну інформацію про загальний рівень цін в економіці. Між ними існують наступні відмінності.

1. Дефлятор ВВП відображає ціни **всіх** вироблених товарів і послуг, а індекс споживчих цін враховує тільки ціни товарів і послуг, що здобуваються споживачами. Збільшення цін на товари й послуги, що здобуваються фірмами або державою, буде відбито в дефляторі ВВП, але не в індексі споживчих цін.

2. У дефляторі ВВП враховуються тільки товари, зроблені вітчизняними виробниками. Товари, імпортовані з-за кордону, не враховуються у ВВП і не відображаються в дефляторі ВВП. Але вони будуть відбиті в індексі споживчих цін.

3. При розрахунку індексу споживчих цін різні товари мають постійну питому вагу в “споживчому кошику”, у той час як при розрахунку дефлятора ВВП вони мають змінну вагу відповідно до зміни складу ВВП.

Поряд із зазначеними застосовуються наступні індекси цін.

1. Індекс **Ласпейреса** – це індекс цін з питомими вагами базисного періоду, коли постійним є кількість благ, вироблених у базисному періоді:

$$P_t = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \times Q_i^o}{\sum_{i=1}^n P_i^o \times Q_i^o}$$

2. Індекс **Пааше** – індекс цін з питомими вагами поточного періоду, коли постійною є кількість благ, вироблених у поточному періоді.

$$P_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t x Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^o x Q_i^t}$$

Зазначені індекси показують різні темпи зміни рівня життя.

3. Індекс **Фішера** усереднює результати розрахунку попередніх індексів:

$$P_F = \sqrt{P_L x P_P}$$

Контрольні питання до лекції 2

1. Розкрийте сутність системи БНГ.
2. У чому є сутність системи національних рахунків (СНР) і її відмінність від БНГ?
3. Охарактеризуйте основні макроекономічні показники, надайте їхнє визначення.
4. Розкрийте сутність розрахунку ВВП по витратах, доходах, доданій вартості.
5. У чому полягає різниця між номінальним та реальним ВВП?
6. Зазначте відмінність методів інфлювання й дефлювання ВВП.
7. Як розраховуються індекс споживчих цін, індекси Ласпейресу, Пааше, Фішера?

Лекція 3. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ: циклічність як форма економічного розвитку.

Мета лекції – вивчити сутність і структуру економічного циклу, з'ясувати особливості й динаміку економічних показників у його окремі фази. Визначити специфіку й відмінність окремих

видів економічного циклу, причини й фактори економічної циклічності. Встановити можливості прогнозування економічної циклічності для подолання її негативних наслідків.

План

1. Сутність і структура економічного циклу. Динаміка економічних показників й їхня характеристика.
2. Види економічних циклів.
3. Причини циклічних коливань.
4. Довгострокові цикли в економіці як об'єкт прогнозування.

Будь-яке суспільство прагне до забезпечення сталого економічного росту. Але довгостроковий економічний ріст не завжди є рівномірним. Він змінюється періодами нестабільності, коливаннями темпів економічного росту, структури й ефективності виробництва.

Економічний (діловий) цикл – це періодичні коливання рівнів зайнятості, виробництва й інфляції, тобто коливання економічної активності, коли періоди підйому змінюються періодами спаду економіки. Вирішальну роль у виникненні економічних циклів грають споживчий й інвестиційний попит. Однак якщо споживчий попит незначно впливає на динаміку циклічних коливань, то інвестиційний попит є основною рушійною силою циклів.

Повна зайнятість ресурсів припускає наявність незавантажених виробничих потужностей на рівні 10-20% від загального обсягу й природного рівня безробіття в розмірі 5,5-6,5% від загальної чисельності робочої чинності. Ці показники істотно розрізняються по окремих країнах. Повна зайнятість ресурсів не означає їхнього стовідсоткового використання.

Потенційний ВВП, або економічний потенціал - це обсяг виробництва при повній зайнятості ресурсів.

Для характеристики економічної кон'юнктури використовується ряд економічних показників - ВВП, рівень безробіття, особисті доходи, рівень цін, обсяг промислової продукції. Складність точного прогнозування економічної кон'юнктури пояснюється наступними причинами:

1) важко врахувати всі фактори економічної й політичної нестабільності;

2) суттєвий вплив на економіку спричиняє міжнародний стан країни;

3) складно прогнозувати початок або закінчення окремих фаз циклу й своєчасно скорегувати економічну політику держави;

4) дії підприємців можуть посилити небажані відхилення кон'юнктури.

Залежно від того, як змінюються значення економічних параметрів у ході економічного циклу, вони поділяються на проциклічні, контрциклічні й ациклічні.

Проциклічні параметри у фазі підйому збільшуються, а у фазі спаду – зменшуються. До них відносяться завантаження виробничих потужностей, грошові агрегати, загальний рівень цін, прибутку підприємств.

Контрциклічними називаються показники, значення яких під час спаду збільшується, а в період підйому – зменшується. Це рівень безробіття, число банкрутств, запаси готової продукції.

Ациклічні параметри – це показники, динаміка яких не збігається з фазами економічного циклу, наприклад, обсяг експорту.

За ознакою синхронізації розрізняють три види економічних параметрів:

1) **випереджальні**, або провідні – це параметри, що досягають максимуму або мінімуму перед наближенням піка або нижчої стадії циклу. Це зміни запасів, грошової маси та ін.

2) **запізнілі**, або відстаючі, параметри – це такі, що досягають максимуму (мінімуму) після досягнення підйому (спаду). Це чисельність безробітних, питомі витрати на зарплату й ін.

3) **співпадаючі**, або відповідні параметри змінюються одночасно з коливанням економічної активності. Це ВВП, рівень інфляції, обсяг промислового виробництва.

Економічний цикл включає наступні фази:

- 1) **криза** (спад, рецесія);
- 2) **депресія** (стагнація);
- 3) **пожвавлення** (експансія);
- 4) **підйом** (бум, пік).

У сучасній літературі економічний цикл поділяється на дві фази – **рецесію й підйом**. Рецесія трактується як криза й депресія, підйом - пожвавлення й бум. Кризи підрозділяються на аграрні, сировинні, енергетичні, екологічні.

Розглянемо докладніше окремі фази економічного циклу.

Криза (спад, рецесія) характеризується різким погіршенням всіх показників економічного розвитку:

- а) різким скороченням обсягів виробництва й рівня доходів;
- б) скороченням зайнятості й зниженням інвестицій;
- в) падінням цін і затоваренням;
- г) частковим руйнуванням продуктивних можливостей (недовантаження виробничих потужностей, ріст безробіття, масове банкрутство, знецінювання основного капіталу).

Депресія (стагнація) – нижча крапка спаду, що характеризується:

- а) масовим безробіттям;
- б) низьким рівнем заробітної плати й зниженням позичкового відсотка;
- в) відсутністю динаміки виробництва, коли воно не росте, але й не падає;
- г) скороченням товарних запасів;

д) уповільненням зниження рівня цін.

Пожвавлення (експансія), або фаза відновлення, характеризується:

а) масовим відновленням основного капіталу;

б) скороченням безробіття;

в) ростом заробітної плати й рівня цін;

г) підвищенням процентних ставок і попиту на предмети споживання. Пожвавлення закінчується досягненням докризового рівня макроекономічних показників.

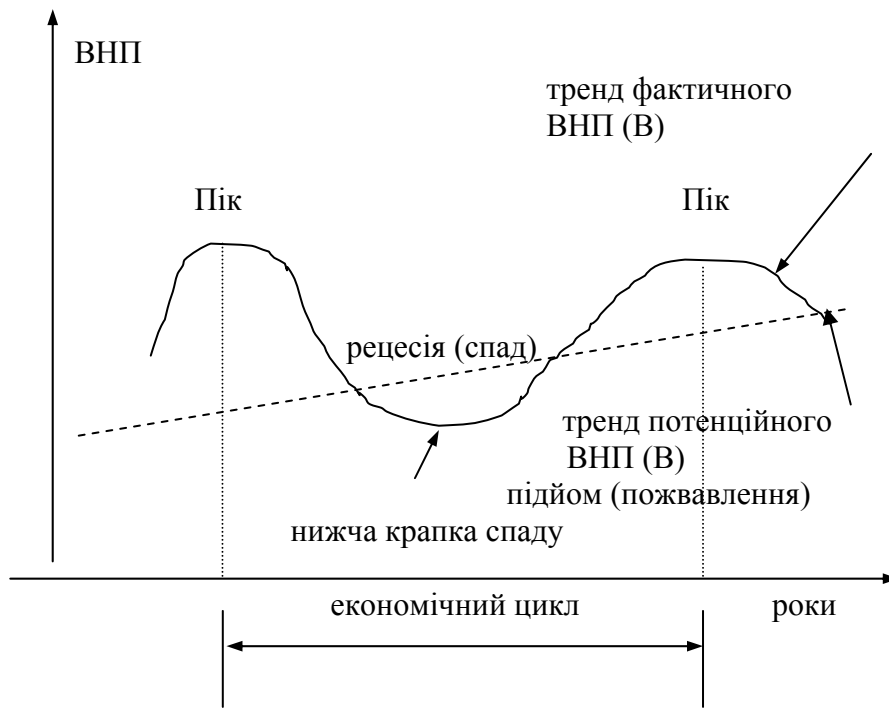
Підйом (бум, пік) характеризується:

а) зростанням темпів економічного росту;

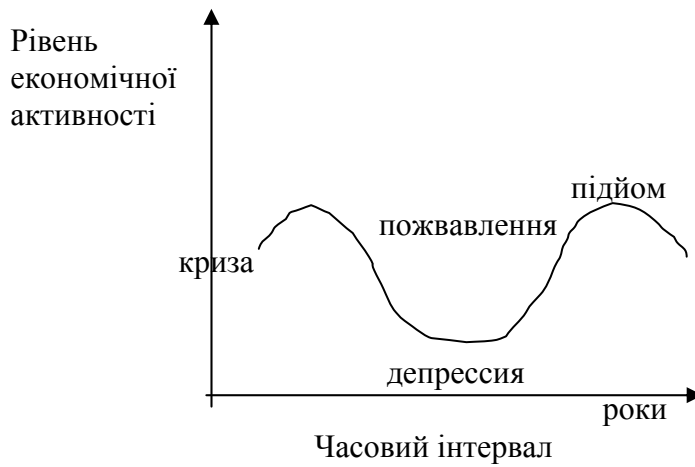
б) значним перевищенням докризового рівня виробництва;

в) зростанням інвестицій, курсів акцій й інших цінних паперів, процентних ставок, цін, заробітної плати, прибутку;

г) скороченням рівня безробіття.

Тренд – спрямованість зміни економічних показників, що визначається шляхом обробки звітних статистичних даних і встановлення на цій основі тенденцій економічного росту або спаду.

Діагностика фази економічного циклу є одним з складних завдань макроекономічного прогнозування, вирішення якого вимагає вдосконалення статистичної інформації, розрахунку комплексних індексів, застосування засобів економіко-математичного моделювання.

Види економічних циклів. Сучасній економічній науці відомо більше 1380 типів циклічності. Об'єктивними підставами для розмежування економічних циклів є:

- періодичність відновлення окремих елементів капіталу;
- зміни, обумовлені відновленням виробничих потужностей;
- зміни, які обумовлені демографічними процесами й розвитком сільського господарства.

Одним з перших економістів, який почав приділяти увагу вивченню проблеми економічної циклічності, був К. Маркс. Але марксистська економічна школа досліджувала тільки промисловий цикл тривалістю 7 - 12 років, ставлячись до інших видів економічної циклічності з упередженням.

Зараз виділяють наступні **види** циклів:

1) **приватні господарські цикли** періодичністю від 1 до 12 років, які залежать від коливань інвестиційної активності.

2) цикли **Дж. Китчина** (цикли запасів) тривалістю від 2 до 4 років, або так звані короткі цикли. Цей вид циклів Китчин зв'язував зі зміною світових запасів золота, Э. Хансен - з нерівномірністю відтворення оборотного капіталу, У. Митчелл - зі змінами грошового обігу.

3) цикли **К. Джаглера** тривалістю 7-12 років, або так звані середні цикли, пов'язані з періодичністю відновлення основного капіталу.

4) цикли **С. Кузнеця**, або так звані будівельні цикли тривалістю 18-25 років, що пов'язані з періодичністю відновлення житла й деяких видів виробничих споруджень. Пізніше ці цикли стали називати «довгі коливання».

Цикли Кузнеця називають циклами відтворення. Вони поділяються на чотири групи. До першої належать цикли, обумовлені особливостями економічної політики держави - фінансової, цінової, податкової. Друга група циклів залежить від структурних змін в економічній динаміці. До третьої групи циклів відносяться цикли, пов'язані із внутрішніми факторами, - низьким рівнем виробництва, нерівноважністю платіжного балансу, демографічними зрушеннями. Четверта група циклів пов'язана з виробничими факторами - строком відновлення основного капіталу, зміною поколінь техніки, її старінням.

5) цикли **М. Кондратьєва** тривалість 40-60 років. Підйом першого великого циклу Кондратьєв зв'язував із промисловою революцією в Англії, другого - з розвитком залізничного транспорту, третього - із впровадженням електроенергії, телефону й радіо, четвертого - з автомобілебудуванням. П'ятий цикл сучасні вчені зв'язують із розвитком електроніки, генної інженерії, мікропроцесорного виробництва.

Причини циклічних коливань. На початку ХХ сторіччя виникли теорії, які пояснювали циклічність економічної кон'юнктури внутрішньою нестійкістю економічної системи. Її авторами були М. Туган-Барановський, А. Шпитхоф, Г. Кассель. Головним предметом досліджень цих учених був рух основного капіталу.

А. Афталъон зв'язував кризи з життєвим циклом основних фондів, Й. Шумпетер - з технічним прогресом, коливаннями у відновленні основного капіталу.

Велике значення для розвитку теорії економічних циклів мали роботи Дж. М. Кейнса, Р. Харрода, Дж. Хикса й А. Хансена, які розглядали цикли як результат взаємодії руху національного доходу, споживання й нагромадження капіталу.

Зараз відсутня єдина загальноновизнана теорія економічного циклу. Багато економістів взагалі заперечують наявність суворої періодичної циклічного розвитку економіки. До них належать прихильники неокласичної й монетаристської шкіл.

Вони зазначають, що треба говорити не про циклічність, а про кон'юнктурні коливання, які визначаються сукупністю різних економічних факторів. Більшість економістів вважає, що рівень сукупних витрат визначає рівень зайнятості й виробництва. Фактори сезонних коливань ділової активності в таких галузях, як сільське господарство, будівництво вони виключають.

Для пояснення **факторів**, які викликають економічну циклічність, існує три методологічні підходи. **Перший** підхід ґрунтується на тому, що цикли пов'язані із **зовнішніми** (екзогенними) факторами. **Другий** підхід пояснює цикли **внутрішніми** (ендогенними) факторами. **Третій** підхід визначає цикли **синтезом** зовнішніх і внутрішніх факторів.

До **зовнішніх** факторів належать фактори, що перебувають за межами даної економічної системи. Це динаміка чисельності населення, його міграція, нові відкриття в науці та техніці, військові конфлікти й інші політичні події, зміна цін на нафту, відкриття нових земель, родовищ золота й інших природних ресурсів.

Внутрішні фактори – це фактори, які властиві даній економічній системі. До них належать споживання, інвестиції. Відповідно до цього підходу, центральною проблемою економічних циклів є механізм мультиплікатора-акселератора, теорія попиту.

Більшість економістів вважає, що зовнішні фактори створюють первісні імпульси для циклів, а внутрішні перетворюють ці імпульси у фазні коливання. Такий підхід вважається найбільш перспективним. Існують відмінності в циклічності, що характерна для галузей, що виробляють засоби виробництва й споживчі товари. У галузях, які виробляють засоби виробництва й споживчі товари тривалого користування, обсяги виробництва й зайнятість більш істотно реагують на зміну фаз економічного циклу. У галузях, що виробляють споживчі товари короткочасного користування, коливання

зайнятості й випуску менш значні. Це порозумівається наступними причинами.

Перша. Відновлення устаткування й придбання нових товарів тривалого користування можуть бути відкладені на певний час. При спаді ділової активності попит на ці товари різко скорочується, оскільки фірми й домашні господарства намагаються не здобувати нових товарів, а використати вже накопичені запаси виробничих потужностей і споживчих благ. Тому зайнятість у цих галузях швидко знижується, виробництво падає, а безробіття росте.

Друга. У зазначених галузях виробництво є висококонцентрованим, на ринку панує невелике число фірм. Олігополістична структура ринку дозволяє фірмам швидко знижувати рівні зайнятості й випуску в період спаду ділової активності, щоб стабілізувати рівень цін. У галузях, що провадять товари короткочасного користування, ринки є більш конкурентноздатними. Фірми не можуть протидіяти тенденції до зниження цін при скороченні зайнятості й випуску. У цих галузях ціни коливаються більш значно, ніж зайнятість й обсяг випуску.

Протягом тривалого періоду часу рекомендації для антициклічного державного регулювання, засновані на кейнсіанських моделях, пропонували розширення сукупного попиту в період спаду виробництва і його обмеження в період підйому. Для цього повинна була використовуватися бюджетно - податкова й кредитно-грошова політика. В 70-80-і роки кейнсіанські моделі були доповнені так званою монетаристською теорією циклу. Головну роль, по М. Фридмену, у виникненні кризи грає нестабільність грошової пропозиції.

Існують також сезонні коливання ділової активності, наприклад, купівельний бум перед Новим роком, у галузях сільського господарства, будівництва та ін.

Для загальної оцінки стану економіки й ефективності економічної політики держави використовуються так звані

«індекс бідності», що являє собою суму рівнів безробіття й інфляції як основних показників макроекономічної нестабільності.

Вивчення природи економічних циклів, їхніх причин і наслідків надає можливість приймати ефективні рішення щодо інвестування виробництва й прогнозувати майбутнє. Однак вчені не мають єдиної точки зору щодо того, яка група факторів відіграє ключову роль у виникненні довгострокових циклів - нові технології або природні ресурси.

Вивчаючи статистику світових цін, російський учений М. Кондратьєв обґрунтував підхід, що світова економіка розвивається циклічно. Тривалість кожного циклу становить 48-55 років. Кондратьєв зв'язував повторення довгострокових циклів з особливостями відновлення основного капіталу, вкладеного в довгострокові виробничі спорудження й інші капітальні блага. Він помітив, що інтенсивне розширення капітальних вкладень у період підвищеної хвилі циклу приводить до стрибкоподібного зростання попиту на кредитні ресурси, росту відсотка кредиту й виснаженню фінансових коштів. Через недолік позикового капіталу відбувається масове скорочення виробництва й перехід до нижчої крапки циклу.

Розвиваючи ідеї Кондратьєва, відомий австрійський економіст Й. Шумпетер у роботі "Ділові цикли" пояснював довгохвильові цикли динамікою технічних і технологічних нововведень. За його теорією, кожен значний технологічний прорив відкриває нові сфери залучення капіталу, що супроводжується впровадженням нової техніки й технології у виробництво. Нововведення сприяють прискореному нагромадженню капіталу, росту норми прибутку й загальному економічному підйому. По мірі насичення попиту середня норма прибутку знижується, більша частина капіталу виявляється надлишковою. Починається перехід до нижчої крапки циклу, вихід з якої можливий тільки за рахунок нового технологічного прориву. Провідна роль належить технічному прогресу, а

двигуном є активність великого бізнесу. Завдяки інноваційній активності бізнесу, що вкладає кошти в розробку нової техніки й технологій, відбувається перехід до пожвавлення й виходу із кризи.

Наприкінці 70-х років геолог М.К. Хубберт розробив модель життєвого циклу продуктивного споживання природних ресурсів. Використовуючи цю модель, він спрогнозував енергетичну кризу 1973 року. Дослідження Хубберта стали основою розвитку теорії довгохвильового циклу, у якій ключовим фактором є природні ресурси.

В 80-і роки У. Ростоу зв'язав довгохвильовий цикл із періодичним дефіцитом і надлишками виробництва базових товарів. Він підкреслював особливу роль у виникненні довгих хвиль появи нових лідируючих секторів і галузей економіки, розвиток яких може компенсувати занепад у традиційних галузях.

Останнім часом вчені вважають, що технологічні нововведення принципового характеру в сполученні з ринковим механізмом впливають на економічну циклічність. Економічне зростання значною мірою зв'язують із розвитком інформаційних технологій та мережі Інтернет.

Сучасні дослідження довгохвильового циклу базуються на наступних принципах: в економічному розвитку є довгохвильові цикли, які викликаються такими ринковими факторами, як співвідношення попиту та пропозиції, рівень цін на основні товари; початкова стадія циклу асоціюється з базовими технологічними нововведеннями; у кожній окремій хвилі можна виділити свої домінуючі технології.

Таким чином, можна:

1) короткострокові й середньострокові цикли в ринковій економіці мають однакову структуру;

2) середньострокові цикли мають місцеву дію й не впливають одночасно на всі сфери економічної діяльності. Але в сукупності вони можуть викликати загальнонаціональні тривалі

цикли, наслідком чого є масове відновлення науково-технічного потенціалу країни.

Контрольні питання до лекції 3

1. Надайте поняття економічного циклу.
2. Назвіть й охарактеризуйте основні фази економічного циклу.
3. Розкрийте сутність основних теорій економічного циклу.
4. Поясніть причини циклічних коливань.
5. Розкрийте механізм довгострокових циклів. Поясніть, з якою метою здійснюється їхнє прогнозування?

Лекція 4. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ: зайнятість, безробіття й соціальний захист населення.

Мета лекції – вивчити сутність ринку праці та його суб'єкти. Визначити особливості попиту та пропозиції на робочу силу. З'ясувати особливості окремих форм безробіття, різних концепцій боротьби з безробіттям. Визначити основні напрямки державної політики зайнятості й соціального захисту населення.

План.

1. Ринок праці й безробіття. Попит та пропозиція на ринку праці.
2. Зайнятість і безробіття. Види безробіття - фрикційне, структурне, циклічне.
3. Класична й кейнсіанська теорії зайнятості: ринок праці й причини виникнення безробіття.
4. Повна зайнятість, природний рівень безробіття, закон Оукена. Економічні й соціальні наслідки безробіття.
5. Державне регулювання зайнятості населення.
6. Проблема розподілу доходів. Крива Лоренца. Рівень бідності.

7. Державна система соціального захисту населення.

До основних факторів макроекономічної нестабільності, з якими зіштовхується економіка різних країн, відносяться безробіття й інфляція. **Безробіття** – це соціально - економічне явище, при якому частина економічно активного населення не може використати свою робочу чинність. Безробіття розраховується як різниця між кількістю осіб, які входять до складу робочої сили на даний момент та кількістю зайнятих. Воно являє собою складну макроекономічну проблему, що впливає на кожну людину. Втрата роботи для більшості людей означає зниження рівня їхнього життя й приводить до серйозного соціально - психологічних проблем.

Ринок праці займає центральне місце серед інших ринків. Його основу становлять дві головні діючі особи: **роботодавці й наймані робітники**. Працівники пропонують за певну плату свою робочу силу, а роботодавці пред'являють попит на неї й оплачують її. На ринку праці, як і на інших ринках, мають місце пропозиція, попит і ціна у вигляді заробітної плати.

Пропозиція робочої сили перебуває під впливом різних факторів: рівня заробітної плати, профспілкового захисту, податкової системи, культурних, релігійних, національних особливостей країни. **Попит на робочу силу** визначається потребою роботодавців мати необхідну чисельність робочої сили, що залежить від двох факторів: загального рівня сукупного попиту в економіці та технічного оснащення виробництва. **Обсяг ринку праці** визначається попитом на робочу силу, що безпосередньо залежить від загальногосподарської кон'юнктури ринку й фази економічного циклу в країні. Якщо економіка перебуває в стадії циклічного підйому, попит на робочу силу зростає, а ринок праці розширюється. Якщо ж суспільне виробництво переживає кризу або депресію, то попит на робочу силу зменшується, а ринок праці скорочується.

На схемі представлені наступні потоки на ринку праці.

1. Вихід зі складу робочої сили.
2. Входження до складу робочої сили.
3. Відмова від пошуків роботи.
4. Невдалі пошуки роботи.
5. Втрата роботи.
6. Пошуки роботи та її одержання.
7. Закінчення роботи.
8. Одержання роботи.

Розглянемо основні терміни, які характеризують ринок праці.

Робоча сила – це здатність людини до праці, або сукупність її фізичних й інтелектуальних можливостей, які вона використовує для виробництва товарів і послуг. **Зайнятість** – це діяльність працездатного населення, спрямована на створення суспільного продукту (національного доходу). Надання роботи всім особам, які бажають і здатні працювати, призводить до повної зайнятості в економіці.

Працездатне населення країни поділяється на економічно активне й економічно пасивне. **Економічно активне населення** включає наступні категорії:

- 1) особи найманої праці;
- 2) самостійні працівники;
- 3) неоплачувані члени родини працездатного віку;
- 4) особи, які тимчасово не працюють з об'єктивних причин (хвороба, відпустка й ін.);
- 5) особи, які поєднують роботу й навчання;
- 6) учні й особи, які проходять перепідготовку.

Економічно пасивне населення включає тих, хто, незалежно від віку й статі, не входить у вищезазначену категорію. Економічно активне населення в країнах з ринковою економікою називається **сукупною робочою силою**.

Існують наступні види безробіття: фрикційне, структурне й циклічне.

Фрикційне, або добровільне безробіття. Безробіття, викликане тим, що встановлення відповідності між працівниками й робочими місцями вимагає певного часу, називається фрикційним. Цей термін використовується стосовно працівників, які шукають роботу або очікують її одержання найближчим часом. У суспільстві завжди є певне число осіб, які не працюють: одні добровільно міняють місце роботи, інші шукають нову роботу, оскільки були звільнені. Цей вид безробіття є **короткочасним**.

Структурне безробіття. Під впливом розвитку науково - технічного прогресу відбуваються кардинальні зміни в технології й структурі суспільного виробництва, які змінюють структуру попиту на робочу силу. Попит на деякі види професій зменшується або взагалі припиняється, а на інші, нові - зростає. Однак оскільки робоча сила повільно реагує на ці зміни, виникає ситуація, коли її структура не відповідає новій структурі робочих місць. Виникає структурне безробіття. Воно може бути зв'язане також зі змінами в територіальному розподілі робочої сили. У результаті в деяких регіонах відчувається дефіцит робочої сили, в інших – надлишок незайнятого населення. Основною ознакою структурного безробіття є його **довгостроковий** характер. Цей вид безробіття вважається більш складною проблемою для ринкової економіки, ніж фрикційне безробіття. **Принципова різниця** між зазначеними видами безробіття полягає в тому, що фрикційні безробітні мають певні трудові навички, які вони можуть продати, а структурні безробітні не можуть одержати роботу без перекваліфікації або додаткового навчання.

Циклічне безробіття. Під циклічним розуміється безробіття, що викликається загальноекономічним спадом виробництва й скороченням попиту на робочу силу. Коли сукупний попит на товари й послуги зменшується, зайнятість також скорочується, а безробіття зростає. У макроекономічному аналізі є також термін "**повна зайнятість**". Однак це не означає відсутність безробіття. Економісти вважають фрикційне й

структурне безробіття постійним фактором економічного розвитку.

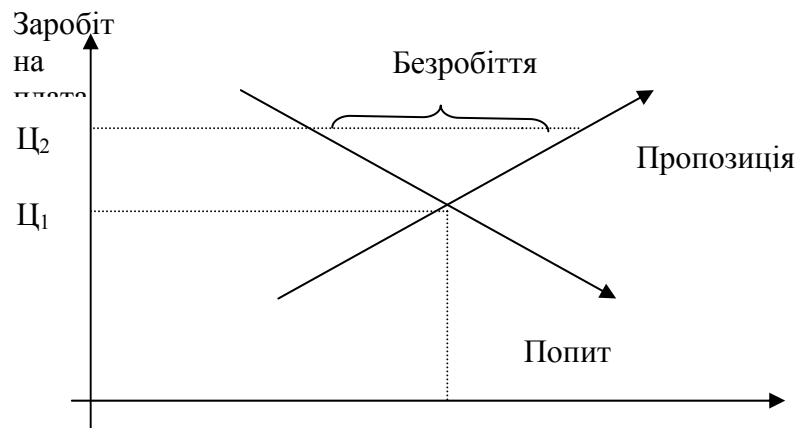
Рівень безробіття, що дорівнює сумі фрикційного й структурного безробіття, називається **природним рівнем** безробіття. Якщо циклічне безробіття дорівнює нулю, безробіття перебуває на природному рівні, тобто має місце повна зайнятість.

Рівень безробіття визначається формулою:

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{чисельність } \textit{в} \textit{ безробітних}}{\text{чисельність } \textit{в} \textit{ робочій } \textit{ силі}} \times 100\%.$$

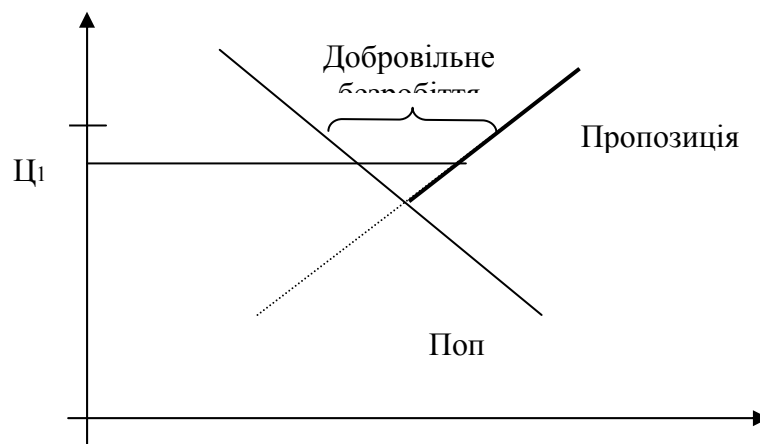
Рівень безробіття є важливим показником економічного стану країни. У суспільстві, крім соціальних втрат, відчуваються економічні збитки від безробіття. У макроекономічній теорії для цього використовується **закон Оукена**, що характеризує економічні втрати у зв'язку з ростом безробіття. Він має таке формулювання: якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень на 1%, скорочення обсягу ВВП становить 2,5%.

Проблеми функціонування ринку праці й причини виникнення безробіття пояснюються в економічній теорії порізному. З погляду **класичної теорії** безробіття – це специфічне економічне явище, що виникає в результаті підвищення заробітної плати. В умовах, коли заробітна плата досягає високого рівня, виникає надлишок пропозиції на ринку праці. Цю ситуацію відображенл на рис.

Класичний аналіз свідчить, що безробіття виникає внаслідок постійних прагнень самих найнятих працівників до підвищення заробітної плати. Ця теорія обґрунтовує необхідність зниження заробітної плати. Але, як свідчить практика, заробітна плата звичайно не знижується в періоди спаду обсягів виробництва. Цьому протидіють наймані робітники і їхні профспілки. Колективні угоди про заробітну плату й вплив профспілок стабілізують рівень заробітної плати й не допускають її коливань у залежності від зміни ситуації на ринку праці. Стабільна заробітна плата в класичній моделі означає існування безробіття. На рис. зображена ситуація, коли рівень заробітної плати повільно скорочується. У цьому випадку заробітна плата не нижче, ніж Ц_2 . Крива попиту позначає той рівень, нижче якого зниження заробітної плати не дозволяє підвищити зайнятість. Як вважають класики, безробіття є дійсно добровільним. Наймані робітники не погоджуються зі зниженням заробітної плати, і, як наслідок цього, віддають перевагу безробіттю.

Добровільне безробіття

Класична теорія не вважає безробіття серйозною економічною проблемою. Однак практика довела невірність цього підходу.

На зміну класичної теорії прийшов інший напрямок досліджень – **кейнсіанство**. Кейнсіанці не заперечують, що зниження заробітної плати може призвести до збільшення зайнятості. Але вони негативно ставляться до використання цього способу для боротьби з безробіттям.

Насправді зниження сукупного попиту не призводить до зниження заробітної плати. Справа в тому, що коли заробітна плата знижується, скорочуються витрати виробництва. Це створює потребу в наймі більшого числа працівників. Але водночас знижується купівельна спроможність працівників, які одержують заробітну плату й купують товари. Попит на споживчі товари перебуває під впливом двох протилежних факторів.

1. Частково попит зростає через те, що більша частина людей одержує роботу.

2. Частково попит знижується у зв'язку зі зниженням купівельної спроможності кожного працівника.

Дж. Кейнс зробив висновок щодо неефективності традиційної політики невтручання держави, якої дотримувалися економісти-класики. Кейнсіанці вважали, що держава повинна боротися з безробіттям заходами активної кредитно - фінансової

політики. Збільшуючи державні витрати або скорочуючи податки, можна підвищити сукупний попит у цілому. Це призведе до росту попиту на робочу силу, що дозволить знизити рівень безробіття.

Висновки класичного й кейнсіанського аналізу причин безробіття істотно різня. Однак існує ситуація, коли вони можуть збігатися. У випадку, коли ріст заробітної плати в даній країні відбувається швидше, ніж у країнах-конкурентах, це призводить до того, що частина національних галузей втрачають конкурентноздатність на міжнародних ринках. Національні й закордонні покупці будуть купувати більше іноземних товарів. У результаті обсяг експорту знизиться. Попит на національну продукцію й послуги скоротиться.

У відкритій економіці безробіття виникає як наслідок швидкого підвищення заробітної плати яке зменшує сукупний попит. Таке безробіття одночасно є класичним й кейнсіанським, оскільки воно залежить від високої заробітної плати й низького сукупного попиту.

Існує також інша точка зору, яка пояснює причину виникнення безробіття. Вона полягає в тому, що безробіття є наслідком **деформації й негнучкості на ринку праці**. Для зниження безробіття необхідне створення більше динамічного й гнучкого ринку праці. Це вимагає проведення державою політики, яка за допомогою бірж праці, діяльності служб зайнятості, удосконалення системи перепідготовки й перекваліфікації працівників, надання їм грошової допомоги у випадку переїзду на інше місце роботи забезпечує поєднання безробітних з вільними робочими місцями.

В основі **державного регулювання зайнятості** лежить положення кейнсіанської теорії, відповідно до якого скорочення безробіття повинне здійснюватися за рахунок стимулюючої кредитно-фінансової політики держави. Але ця політика, крім позитивного впливу на економіку, має негативні наслідки, які виражаються в підвищенні цін, або темпів інфляції. Інакше

кажучи, інфляція є тією ціною, що економіка країни повинна заплатити за зниження рівня безробіття.

Таким чином, вплив держави на рівень національного виробництва методами політики експансії (втручання), або фіскальної (монетарної) політики - основний елемент державного механізму регулювання зайнятості. Іншим його елементом є регулювання наслідків функціонування економіки, пов'язаних з виникненням безробіття. Таке регулювання ґрунтується на створенні додаткових умов для працевлаштування безробітних.

Програмний метод регулювання зайнятості здійснюється по двох напрямках:

- 1) активна політика зайнятості;
- 2) використання гнучких форм зайнятості.

Активна політика зайнятості передбачає розробку програм сприяння зайнятості, які охоплюють окремі категорії й групи населення. Основною метою цих програм є скорочення або запобігання росту чисельності безробітних. Програма сприяння зайнятості поділяється на три типи: програма громадських робіт, програма професійної підготовки для молоді, програми допомоги безробітним.

1. **Програма громадських робіт (ПГР)**. Вона охоплює окремі категорії населення, регіони, періоди часу й підрозділяється на два види: **перший вид ПГР** – це програма трудомістких суспільних робіт, які спрямовані на мобілізацію надлишків робочої сили для будівництва транспортних магістралей, будинків і шкіл, доріг у сільській місцевості, іригаційних об'єктів, захисту земель, лісонасаджень й ін. У містах громадські роботи включають будівництво й ремонт доріг, ремонт шкіл і лікарень, роботу в дитячих дошкільних установах. **Другий вид ПГР** – це роботи, що мають певну соціальну спрямованість. До них належать допомога особам літнього віку й інвалідам, догляд дітей, допомога й догляд за хворими й ін.

2. Програма професійної підготовки для молоді (ППП) – це програма, спрямована на надання допомоги молоді в професійній підготовці й підвищенні кваліфікації.

3. Програми допомоги безробітним (ПДБ), які не мають роботи протягом тривалого часу, включають надання їм субсидій і допомог. Держава надає підприємцям цільові субсидії для доплати до заробітної плати працевлаштованим безробітним, котра за розміром значно нижче заробітної плати постійних працівників, а також субсидії на професійну перепідготовку безробітних. Важливими заходами фінансового стимулювання підприємств є часткове (повне) звільнення від сплати внесків у фонди соціального страхування для осіб, які проходять профпідготовку. Для безробітних, бажаючих почати свій власний бізнес, держава надає фінансову допомогу у вигляді субсидій, організовує навчання основам менеджменту, маркетингу, фінансової діяльності.

Гнучкі форми зайнятості передбачають створення сприятливих умов для підвищення рівня зайнятості населення. До них належать: установлення для працездатного населення більше прийнятних і вигідних форм і режимів праці; допомога підприємцям для вирішення проблем, пов'язаних з використанням праці жінок, осіб літнього віку, іммігрантів, інвалідів.

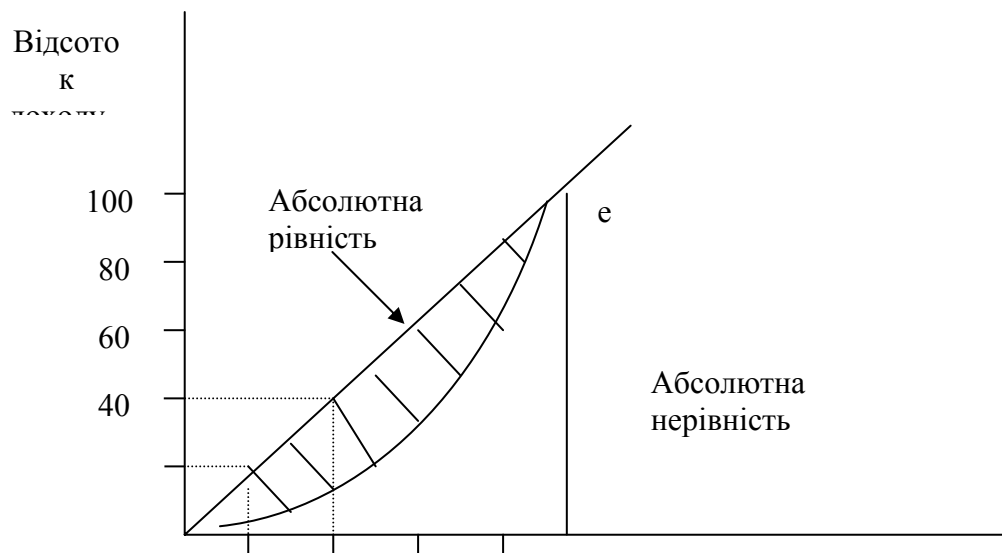
Гнучкі форми зайнятості включають: 1) використання режимів неповного робочого дня; 2) використання у виробництві нестандартних робочих місць, організація праці вдома, робота за викликом; 3) впровадження нестандартних організаційних форм - тимчасові, сезонні працівники. Розвиток гнучкого ринку праці підтримується такими заходами держави, як законодавче скорочення обсягів понаднормових робіт, зниження тривалості робочого тижня, збільшення оплачуваних відпусток, зниження пенсійного віку.

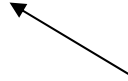
Проблеми зайнятості й соціального захисту населення пов'язані з питаннями економічної нерівності й рівня життя.

Поняття "рівень життя" означає ступінь забезпеченості населення необхідними для життя матеріальними й духовними благами, достатній рівень задоволення потреб людей у цих благах.

Проблема розподілу доходів оцінюється економістами по-різному. Одні вважають, що основою стабільного розвитку економіки є рівність у розподілі доходу. Інші дотримуються протилежної точки зору, відповідно до якої прагнення до рівності не веде до розвитку виробництва й супроводжується кризами в економіці. Основним аргументом на користь рівного розподілу доходу є те, що це є необхідною умовою максимізації задоволення потреб населення. Головним аргументом на користь нерівності доходів є необхідність збереження стимулів для збільшення виробництва продукції й доходу.

Для характеристики ступеня нерівності доходів використовується **крива Лоренця**. Можлива рівність у розподілі доходу може бути представлена на графіку у вигляді бісектриси, причому координати її крапок вказують на певний відсоток родин, які одержують певний дохід: 20% родин одержують 20% доходу, 40% родин - 40% доходу й т.ін. Площа між лінією, що позначає абсолютну рівність на кривій Лоренця, відображає ступінь нерівності доходів. Чим більше ця площа, тим більше ступінь нерівності доходів. Ситуація абсолютної нерівності, коли 99% родин не мають доходів, а 1% родин має прибуток 100%, графічно відображається на кривій Лоренця крапками ое.

Причинами нерівності доходів є відмінність у фізичних і розумових здатностях людини, освіта та професійна підготовка, склад родини тощо. Особливу роль у загостренні проблеми економічної нерівності відіграє фактор володіння власністю – цінними паперами, нерухомістю, землею. З урахуванням диференціації доходів і рівня життя, виникає найгостріша соціальна проблема - бідність. **Бідність** – це такий рівень життя, що не забезпечує нормальні умови для відтворення населення.

Державна система соціального захисту населення включає систему заходів, що захищають будь-якого громадянина країни від економічної й соціальної деградації не тільки внаслідок безробіття, але й у випадку втрати або різкого скорочення доходів, хвороби, народження дитини, виробничої травми, інвалідності, літнього віку. Витрати на соціальний захист населення залежать від можливостей економіки країни. У країнах з ринковою економікою існує **потрійна система фінансування** соціальних програм, суб'єктами якої виступають держава, роботодавці й одержувачі соціальних виплат, які перераховують певну частину доходів на соціальне забезпечення. **Державний соціальний захист** може здійснюватися двома шляхами – 1) через державне соціальне страхування; 2) через соціальну допомогу.

Найбільш важливу роль відіграє **державне соціальне страхування**. Основна частина виплат витрачається на пенсії за віком, з інвалідності, у разі смерті годувальника, на медичну допомогу.

Державна соціальна допомога здійснюється у двох варіантах: а) програма допомоги в грошовій формі; б) допомога в натуральній формі (у вигляді продовольчих талонів, безкоштовних шкільних сніданків й обідів, продовольчих товарів особам літнього віку, допомоги студентам й ін).

В умовах інфляції рівень життя осіб з фіксованими доходами: викладачів, учителів, студентів, пенсіонерів різко знижується. Тому держава застосовує тимчасові заходи, які включають закони й постанови про компенсації й індексацію доходів населення. Компенсація припускає передачу державних дотацій на збиткову продукцію від виробників споживачам у випадку росту цін на неї. Індикація доходів населення передбачає їхній щорічний перегляд доходів і їх збільшення доходів відповідно до росту інфляції. В той же час індексація може бути чинником посилення інфляції. Тому вона має обмежений характер і диференційоване застосування державою.

Існують наступні форми соціального захисту населення, так звані соціальні компенсатори. **Соціальні компенсатори** нагадують програми, змістом яких є постійна підтримка певних верств населення. До них належать, наприклад, програма продовольчих талонів, які надають право постійного безкоштовного придбання певних продуктів харчування, одержання талонів на одяг, ліки, оплату житла, проїзд у міському транспорті й ін. Зазначені талони повинні мати конкретну адресно-цільову спрямованість. Джерелами фінансування витрат на них є кошти державного й місцевого бюджетів.

Важливу увагу в державній системі соціального захисту приділяється наданню **допомоги безробітним**. Її метою є не допустити різкого зниження рівня життя звільнених працівників. Розмір допомоги їм визначається з урахуванням минулих

заробітків. Крім того, безробітним забезпечується прожитковий мінімум. Це стосується тих працівників, які по певних причинах не зайняті постійно в суспільному виробництві або мають труднощі при найманні на роботу. Безробіття є гострою соціально - економічною проблемою, яка вимагає постійної уваги з боку держави.

Контрольні питання до лекції 4

1. Розкрийте особливості попиту та пропозиції на ринку праці.
2. Дайте визначення економічно активного й економічно пасивного населення, поняття робочої сили.
3. Охарактеризуйте основні види безробіття.
4. У чому полягає відмінність класичної й кейнсіанської теорій зайнятості?
5. У чому полягають економічні й соціальні наслідки безробіття? Сформулюйте закон Оукена.
6. Які існують підходи до проблеми розподілу доходів? Охарактеризуйте криву Лоренця, поняття рівня бідності.
7. Визначте сутність державної політики регулювання зайнятості населення.
8. Розкрийте особливості державної системи соціального захисту населення.

Лекція 5. Макроекономічна нестабільність: інфляція й антиінфляційна політика держави

Мета лекції – вивчити сутність й особливості інфляції, з'ясувати специфіку її окремих видів. Визначити основні функції грошей, сутність їхньої кількісної теорії. Вивчити напрями антиінфляційної політики держави.

План

1. Інфляція та її сутність.
2. Види інфляції, її вимір.

3. Гроші, їхня сутність і функції.
4. Кількісна теорія грошей.
5. Інфляція й ставки відсотка. Рівняння Фішера.
6. Крива Філіпсу - взаємозв'язок безробіття й інфляції.
7. Антиінфляційна політика держави.

Поняття "інфляція" походить від латинського inflatio - вздуття. Інфляція є небезпечним чинником розвитку економіки й порушує макроекономічну стабільність. Основною проблемою інфляції є нерівномірність зміни цін на товари й послуги. Якщо на одні товарів ціни підвищуються то, на інші вони знижуються помірними темпами, а на деякі - залишаються на попередньому рівні.

Темп інфляції – зміна загального рівня цін, виражена у відсотках, – буває різним у окремі періоди й у різних країнах.

Інфляція – це стійка тенденція до підвищення середнього (загального) рівня цін.

Дефляція – стійка тенденція до зниження середнього (загального) рівня цін.

Дезінфляція – зниження рівня інфляції (темпу росту цін).

Рівень інфляції (темп росту цін) - відносна зміна середнього (загального) рівня цін. Він визначається за формулою:

$$\pi = \frac{P - P_{-1}}{P_{-1}}$$

де π - рівень інфляції;

де P - середній рівень цін поточного року,

P_{-1} - середній рівень цін минулого (базисного) року.

Розрізняють наступні види інфляції:

- 1) інфляція попиту;
- 2) інфляція витрат;
- 3) передбачувана інфляція;
- 4) непередбачувана інфляція;

- 5) відкрита інфляція;
- 6) прихована інфляція.

Інфляція **попиту** виникає як наслідок надлишкових сукупних витрат (сукупного попиту) в умовах, близьких до повної зайнятості.

Інфляція **витрат** виникає як наслідок підвищення середніх витрат на одиницю продукції й зниження сукупної пропозиції. Цей вид інфляції може призвести до стагфляції, або одночасного росту інфляції й безробіття на тлі спаду виробництва (стагнація в сполученні з інфляцією).

Причини підвищення середніх витрат виробництва:

- 1) підвищення номінальної заробітної плати, яке не врівноважується збільшенням продуктивності праці;
- 2) підвищення цін на сировину й матеріали;
- 3) збільшення податків і ріст "податкового кліну".

Поєднання інфляції попиту й інфляції витрат утворює **інфляційну спіраль**, у якій зростаючі інфляційні очікування економічних суб'єктів відіграють роль передавального механізму. Ріст заробітної плати внаслідок інфляції веде до підвищення середніх витрат виробництва, що є основою для розгортання інфляції витрат.

Якщо уряд і центральний банк не управляють інфляційними очікуваннями, то на базі основи спіралі "заробітна плата-ціни" виникає **гіперінфляція**. У цьому випадку ріст цін перевищує 100% на місяць.

Передбачувана інфляція характеризується тим, що одержувачі доходів можуть вжити заходів щодо зменшення її наслідків, які відображаються на їхніх реальних доходах.

Непередбачувана інфляція супроводжується падінням всіх видів фіксованих доходів і вигідна тим особам, у яких номінальні доходи ростуть швидше, ніж середній рівень цін. У цьому випадку одержувачі позичок виграють за рахунок кредиторів, оскільки борги повертаються грішми, що знецінилися. Часто уряди, що мають великий державний борг,

проводять політику короткострокового стимулювання інфляції, що сприяє відносному знецінюванню заборгованості. У тому випадку, коли економічні агенти мають диверсифіковані джерела доходів, вони можуть одночасно "виграти" й "програти" в умовах росту інфляції.

Відкрита інфляція характерна для країн з ринковою економікою, де вільна взаємодія попиту та пропозиції сприяє відкритому росту цін у результаті падіння купівельної спроможності грошової одиниці. Хоча відкрита інфляція спотворює ринкові процеси, вона зберігає за цінами роль індикаторів, що показують виробникам і покупцям сфери найбільш вигідного вкладення капіталів. Відкрита інфляція сама виступає в ролі антиінфляційних заходів.

Подавлена (прихована) інфляція характерна для економіки з адміністративним контролем над цінами й доходами. Жорсткий контроль не дозволяє їй виявитися відкрито у вигляді росту грошових цін. Надлишок грошей трансформується в товарний дефіцит, що ускладнює регулювання економіки. Подавлена інфляція підриває зсередини економіку.

Якщо відкрита інфляція "лікується" економічними заходами, наприклад, індексацією й підвищенням доходів малозабезпечених категорій населення й працівників бюджетної сфери, то подавлена інфляція є практично непереборюваною.

В економічній теорії є наступне пояснення механізму, що породжує інфляцію.

Перша причина полягає в тому, що сучасний грошовий обіг відбувається за допомогою "паперових" знаків, які перервали зв'язок із золотом. В епоху "золотих грошей" їхній надлишок переборювався "втечею" золота зі сфери обігу до сфери накопичення. Паперові гроші нема сенсу накопичувати, сфера обігу є їхнім єдиним середовищем існування. Зростання цін вимагає більш грошових знаків, а їхнє збільшення призведе до нового росту цін. Повернутися до "золотих" грошей не можна,

оскільки паперові гроші є оперативним індикатором динаміки товарних цін.

Друга причина пов'язана з тим, що постійний ріст витрат держави на фінансування загальнонаціональних соціально-економічних програм також веде до інфляції. Зазначені причини поєднуються в "інфляцію попиту", оскільки виникає потреба в додаткових грошах з боку попиту, або покупців.

Третя причина пов'язана з тим, що зростає попит на гроші з боку виробників, тому вона одержала назву "інфляція витрат". Ріст цін на товари починає розкручувати спіраль "ціна-зарплата": вища зарплата підвищує витрати виробництва і ціни товарів.

Так зване "правило величини 70" дозволяє кількісно виміряти інфляцію, або визначити число років, необхідне для подвоєння рівня цін.

Кількість років, необхідних для подвоєння темпів інфляції = =

70

темп_щорічного

підвищення_рівня_цін_(%)

Інфляція тісно пов'язана з динамікою рівня цін. **Ціна** – це співвідношення, в якому гроші обмінюються на товари й послуги. **Гроші** – це сукупність активів, використовуваних для здійснення угод. Гроші виконують наступні функції:

- 1) є засобом заощадження;
- 2) є мірою вартості;
- 3) використовуються як засоби обігу.

Як **засоби заощадження**, гроші є засобом перенесення поточних закупівель на майбутнє. Як **міра вартості**, гроші є одиницями, у яких виражаються ціни й ведеться бухгалтерський облік. Як **засоби обігу**, гроші використовуються для придбання товарів і послуг.

Пропозиція грошей – це кількість грошей яка наявна в економіці на даний час. Вона визначається запасом відповідного товару. Пропозиція грошей регулюється державою, оскільки відповідно до законодавства держава має монополію на випуск банкнот в обіг. Пропозиція грошей є інструментом державної політики, так само як рівень оподаткування й державних закупівель. Регулювання грошової маси називається **грошовою політикою**.

Для визначення кількості грошей, що перебувають в обігу, існує де кілька засобів виміру грошової маси. Перший вид активів, що повинен бути включений у загальну кількість грошей, це **готівка**, або сума випущених в обіг паперових та металевих грошей. Другим видом активів, які застосовуються для здійснення різного роду угод, є **вклади до запитання**, тобто кошти, які люди тримають на поточних рахунках. Якщо більшість продавців приймає виписані із цих рахунків чеки, то вклади до запитання, майже так само зручні, як і готівка. Обидві форми придатні для обслуговування обмінних операцій.

Для підрахунку загальної кількості грошей необхідно також включити інші види активів. Наприклад, кошти, що перебувають на ощадних рахунках, які можуть бути легко переведені в поточні рахунки. У США Федеральною Резервною Системою використовується п'ять варіантів розрахунку грошової маси. У порядку розширення бази розрахунку вони позначаються як С, М1, М2, М3 й L. Серед фахівців немає єдиної думки, з приводу, який показник грошової маси є найкращим. Найбільш розповсюдженими є грошові агрегати М1 і М2.

Гроші потрібні людям для здійснення угод. Чим більше грошей потрібно для цього, тим більше грошей є в обігу. Зв'язок між сумою грошей і загальним обсягом угод виражається рівнянням, що одержало назву **рівняння кількісної теорії грошей**:

$$M \times V = P \times T,$$

де М - гроші;
V - швидкість обігу;
P - ціни;
T - угоди.

Для збереження рівноваги в рівнянні при зміні однієї з його змінних ті, що залишилися також повинні змінитися.

Якщо позначити кількість зробленої продукції Y, а P - ціна одиниці зробленої продукції, то обсяг виробництва в грошовому вираженні буде дорівнювати PY. Тоді рівняння кількісної теорії можна представити у вигляді:

$$M \times V = P \times Y,$$

де М - гроші;
V - швидкість обігу;
P - ціна;
Y - обсяг виробництва.

Оскільки Y – це також загальний дохід, то V у рівнянні кількісної теорії грошей називається швидкістю обігу грошей стосовно доходів.

Допускаючи, що пропозиція грошей у реальному вираженні дорівнює попиту на них, а попит є пропорційним доходу, можна визначити, від чого залежить загальний рівень цін в економіці.

1. Кількість зробленої продукції Y визначається витратами факторів виробництва й виробничою функцією.

2. Вартісний обсяг виробництва в номінальному вираженні PY визначається пропозицією грошей.

3. Рівень цін являє собою відношення вартісного обсягу виробництва в номінальному вираженні PY до кількості зробленої продукції Y .

З урахуванням того що швидкість обігу грошей є постійною величиною, зміна пропозиції грошей веде до пропорційної зміни номінального обсягу ВВП. Оскільки реальний обсяг ВВП визначається наявними в економіці запасами факторів виробництва й виробничою функцією, то зміни номінального обсягу ВВП повністю обумовлені змінами рівня цін.

Кількісна теорія грошей показує, який центральний банк, що контролює пропозицію грошей, повністю контролює темп інфляції. Якщо центральний банк утримує пропозицію грошей на стабільному рівні, рівень цін буде незмінним. Якщо центральний банк швидко збільшує пропозицію грошей, то рівень цін швидко зростає.

Держава може фінансувати свої витрати трьома шляхами:

- 1) збільшення податкових надходжень за рахунок підвищення ставок податку;
- 2) продаж цінних паперів населенню;
- 3) випуск нових грошей.

Доход, одержуваний від друкування грошей, називається "**сеньйораж**". Це поняття походить від французького слова "сеньйор", коли феодал-землевласник мав виключне право чеканити монети на своїй території. Зараз це право належить державі й забезпечує її певне джерело доходу. Держава,

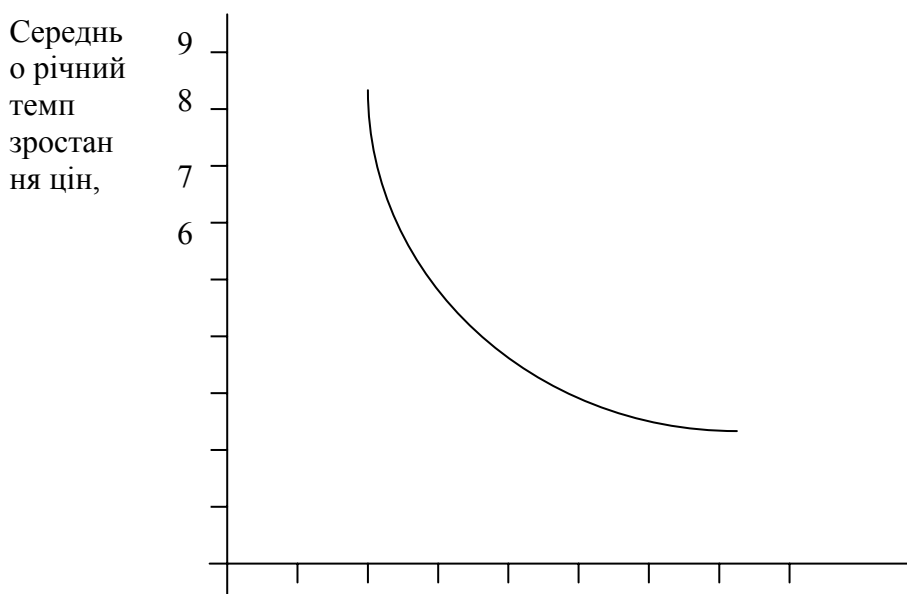
друкуючи гроші для фінансування своїх витрат, збільшує пропозицію грошей, що веде до інфляції. Тому, друкування грошей для одержання доходу подібно введенню інфляційного податку.

Хто ж платить інфляційний податок? Ті особи, які зберігають гроші. Коли держава друкує нові гроші, вони зменшують вартість старих грошей, що перебувають у населення. Таким чином, інфляція є податком на готівку.

Існує певний зв'язок між інфляцією, номінальною й реальною ставками відсотка. Якщо номінальну ставку відсотка позначити i , реальну ставку відсотка – r , інфляцію – π , то залежність між цими величинами може бути представлена в наступному виді: $r = i - \pi$. Реальна ставка відсотка – це різниця між номінальною ставкою відсотка й темпом інфляції. Номінальна ставка відсотка являє собою суму реальної ставки відсотка й темпу інфляції: $i = r + \pi$. Зазначене рівняння має назву **рівняння Фішера**. Воно показує, що номінальна ставка відсотка може змінюватися під впливом двох факторів - реальної ставки відсотка й темпу інфляції.

Кількісна теорія грошей і рівняння Фішера показують, як ріст грошової маси впливає на номінальну ставку відсотка. Відповідно до рівняння Фішера збільшення темпу інфляції на 1% підвищує номінальну ставку відсотка на 1%. Це співвідношення між темпом інфляції й номінальною ставкою відсотка одержало назву **ефект Фішера**.

Розглянемо **криву А. Філіпсу**. Вона уявляє собою графічне відображення залежності між інфляцією й безробіттям. П. Самуельсон назвав її компромісом між інфляцією й безробіттям. Ця крива показує наявність зворотної залежності між безробіттям й інфляцією, яка характерна для короткострокового періоду.

Крива Філіпсу

Рівень
безробіт
тя,
%

Найпростіша кейнсіанська модель показує, що в економіці може існувати безробіття або інфляція. Однак в 70-і роки 20-го століття в економіці була така ситуація, коли високий темп інфляції супроводжувався високим безробіттям (стагфляція). Економісти кейнсіанського напрямку пояснювали це серією шоків пропозиції, або цінових шоків. Безробіття й інфляція перебували не у зворотній, а у прямій залежності. Це викликало критику кривої Філіпсу як регулятора економіки.

Серед факторів, що підвищили питомі витрати виробництва й перемістили криву сукупної пропозиції вліво, були наступні:

- 1) різке підвищення світових цін на нафту, що призвело до росту витрат на товари;

- 2) сільськогосподарський дефіцит у США через зростання експорту американських сільгоспродуктів в інші країни. Як наслідок – зростання цін на сировину в США й витрати в промисловому секторі;
- 3) знецінювання долара;
- 4) зниження продуктивності праці.

В 80-і роки спостерігалося одночасне зниження інфляції й безробіття. Пояснення цьому феномену надавала крива природного рівня безробіття. Її основи були розроблені Э. Фелпсом і М. Фридменом. Відповідно до цієї теорії крива Філіпсу в довгостроковому періоді має вертикальний вигляд.

Сучасна інтерпретація кривої Філіпсу виходить із того, що рівень інфляції обумовлений трьома факторами:

- а) очікуваною інфляцією;
- б) відхиленням безробіття від природного рівня;
- в) шоками зміни пропозиції, які викликані підвищенням цін на сировину.

Існують різні підходи щодо обґрунтування кривої Філіпсу з погляду теорії очікувань. Кейнсіанська концепція побудована на основі статичних очікувань, неокласична - раціональних очікувань, а монетаристська - адаптивних очікувань.

Антиінфляційна політика держави займає важливе місце серед методів державного регулювання економіки. Існує дві концепції антиінфляційних заходів, які спираються на кредитно-грошову й фіскальну політику. Це адаптаційні методи й методи рішучої боротьби з інфляцією.

Адаптаційні методи передбачають індексацію доходів, обмеження й контроль над рівнем цін. У приватному секторі економіки індексація доходів здійснюється через колективні договори профспілок з підприємцями, у яких збільшення зарплати залежить від темпів інфляції. Індексація доходів осіб з фіксованою оплатою праці має мету не допустити погіршення їхнього стану в порівнянні з приватним сектором. Адаптаційна антиінфляційна політика може підсилюватися

антимонопольними заходами. Але в цілому вона є малоефективною: загальна індексація зарплати породжує безперервну мультиплікацію (ріст) цін, інфляційну нестабільність.

Недоліки адаптаційної політики:

1. Кошти на компенсаційні надбавки населенню потрібно брати з держбюджету. Якщо цих коштів недостатньо, доводиться підвищувати податки з населення й підприємств.

2. Для збільшення держбюджетних коштів необхідно проводити грошову емісію, що призведе до росту інфляції.

Активне зниження інфляції здійснюється методами рестрикційної (стримуючої) політики. Вона передбачає обмеження сукупного попиту за рахунок скорочення державних витрат при одночасному збільшенні податкових ставок, щоб не допустити інфляції. Для цього використовуються методи кредитно-грошової й податкової політики:

1) зниження рівня (темів) росту грошової маси шляхом продажу цінних паперів на відкритому ринку, підвищення процентної ставки, скорочення державних витрат;

2) збільшення податків.

Ці заходи спрямовано на зниження споживчих можливостей та сукупного попиту в цілому, скорочення дефіциту держбюджету.

Використовується також "компромісна" теорія, відповідно до якої для зниження інфляції на 1% безробіття повинна підвищитися протягом року на 2% вище свого природного рівня.

Контрольні питання до лекції 5

1. Надайте визначення понять «інфляція», «дефляція», «дезінфляція».
2. Охарактеризуйте сутність окремих видів інфляції.
3. Як розраховується рівень інфляції?
4. Поясніть, яка сутність та функції грошей.
5. Розкрийте, у чому складається сутність кількісної теорії грошей.

5. Поясніть зв'язок між ставками відсотка й інфляцією в рівнянні Фішера.
6. Дайте характеристику кривої Філіпсу.
7. У чому полягає сутність антиінфляційної політики держави?

Лекція 6. Макроекономічна рівновага: сукупний попит та сукупна пропозиція.

Мета лекції– вивчити сутність сукупного попиту та сукупної пропозиції, цінових і нецінових факторів їхньої динаміки. З'ясувати особливості макроекономічної рівноваги, причини виникнення шоків попиту та пропозиції. Визначити різницю у короткостроковому й довгостроковому періодах економічного розвитку, сутність рецесійного й інфляційного розривів.

План

1. Сукупний попит і його фактори.
2. Сукупна пропозиція й фактори, що її визначають.
3. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту та сукупної пропозиції AD-AS. Ефект храповика.
4. Шоки попиту та пропозиції. Стабілізаційна політика. Короткостроковий і довгостроковий періоди в економіці.
5. Рецесійний (дефляційний) і інфляційний розриви.

Ринок — це інститут, або механізм, що зводить разом покупців (пред'явників попиту) і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг. Деякі ринки є локальними, інші мають національний або міжнародний характер. Якщо для окремих ринків характерні особисті контакти між пред'явником попиту й постачальником, то інші є безособовими.

Для розгляду сукупного попиту та сукупної пропозиції необхідно об'єднати окремі ринки країни в єдиний загальний ринок. При цьому розглядаються єдина сукупна ціна, або так

званий **рівень цін**, а також рівноважна кількість окремих товарів і послуг, що називається **реальним обсягом національного виробництва**. Об'єднані ціни (рівень цін) і об'єднані рівноважні кількості товарів (реальний обсяг національного виробництва) називаються **сукупностями, або агрегатами**.

В основу макроекономічного аналізу покладена найпростіша модель кругових потоків, або модель кругообігу ВВП, доходів і витрат. У найпростішій формі вона включає дві категорії економічних агентів: домашні господарства й фірми, але не припускає державного втручання в економіку й економічні зв'язки із зовнішнім світом. Економіка є замкненою системою, коли доходи одних економічних агентів з'являються як витрати інших. У **закритій** економіці величина загального обсягу виробництва в грошовому виразі дорівнює сумарній величині доходів домашніх господарств.

У **відкритій** економіці з державним втручанням модель кругових потоків ускладнюється. До моделі вводяться дві інші групи економічних агентів (уряд і зовнішній світ). Рівність доходів і витрат порушується, оскільки з потоку «доходи – витрати» утворюються **«витоки»** у вигляді заощаджень, податкових платежів й імпорту. Водночас до потоку «доходи – витрати» надходять додаткові кошти у вигляді **«ін'єкцій»** - інвестицій, державних витрат й експорту. Держава за допомогою трансфертів, субсидій, податків й інших економічних інструментів регулює коливання в рівнях виробництва, зайнятості й інфляції.

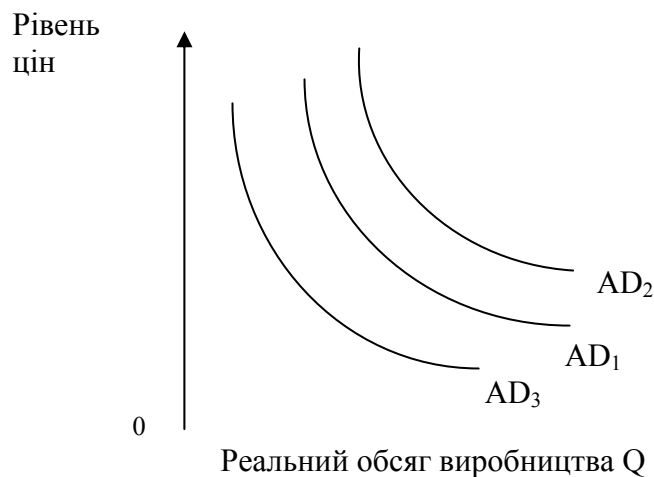
Якщо сукупні витрати, що визначають сукупний попит, знижуються, то сукупний обсяг зайнятості й випуску продукції падає, що скорочує сукупні доходи, які визначають сукупний попит. Тому найважливішим завданням макроекономічної політики є стабілізація сукупного попиту. Підходи до вирішення цього завдання є різними у представників різних напрямків макроекономічної теорії. **Кейнсіанці** пропонують здійснювати стабілізацію сукупних витрат за допомогою зміни державних

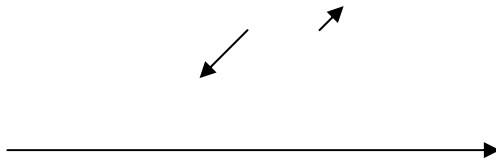
витрат, податків і грошової пропозиції. **Монетаристи** вважають універсальним засобом стабілізації економіки зміну грошової маси. У рамках **неокейнсіанського** підходу розробляються концепції макроекономічного управління очікуваннями економічних агентів при повільній зміні рівнів заробітної плати й цін. У **неокласичній** моделі раціональних очікувань ціни й заробітна плата швидко реагують на зміни ринкової кон'юнктури, тому економіка швидко стабілізується в обстановці довіри економічних агентів до політики уряду й Центрального банку.

У макроекономіці **модель AD - AS** є базовою для вивчення коливань обсягу випуску й рівня цін, причин і наслідків їхньої зміни. З її допомогою можуть бути описані різні варіанти економічної політики держави.

Сукупний попит - це модель, яка представлена у вигляді кривої, що показує різні обсяги товарів і послуг, тобто реальний обсяг національного виробництва, який споживачі, підприємства й уряд готові придбати при будь-якому можливому рівні цін.

Ниспадаюча крива сукупного попиту показує, що чим нижчим є рівень цін, тим більшим є реальний обсяг національного виробництва, що буде придбаний споживачами. І навпаки, чим вищий рівень цін, тим менший обсяг національного продукту вони захочуть купити. Таким чином, залежність між рівнем цін і реальним обсягом національного виробництва, на який пред'явлений попит, є **звратною, або негативною**.

Крива сукупного попиту відхиляється вниз і праворуч, так само, як і крива попиту на окремий товар. Але причини цього відхилення різні. Якщо ціна на окремий товар падає, то постійний грошовий дохід споживача дозволяє йому придбати більшу кількість товару (**ефект доходу**). У той же час коли ціна падає, споживач готовий придбати більшу кількість даного товару, оскільки він стає дешевшим, ніж інші товари (**ефект заміщення**).

Якщо крива попиту індивіда на окремий товар припускає постійний дохід споживача, то крива сукупного попиту - сукупні доходи, що змінюються. Якщо рухатися угору по кривій сукупного попиту, то рівень цін буде зростати. Але збільшення цін не обов'язково супроводжується зменшенням загального номінального доходу країни.

На сукупний попит впливають цінові й нецінові фактори. До **цінових** факторів відносяться наступні:

- 1) ефект процентної ставки;
- 2) ефект матеріальних цінностей, або реальних касових залишків (ефект багатства);
- 3) ефект імпортних закупівель.

Розглянемо зазначені фактори докладніше.

Ефект процентної ставки, або ефект Кейнсу припускає, що траєкторія кривої сукупного попиту визначається впливом рівня цін, що змінюється, на процентну ставку, а також на споживчі витрати й інвестиції. Коли рівень цін підвищується, ростуть процентні ставки, що призводить до скорочення споживчих витрат й інвестицій. Якщо рівень цін збільшується,

споживачам потрібна більша сума готівки для закупівель; підприємцям також потрібно більше грошей для виплати зарплати й інших витрат. Більш високий рівень цін збільшує попит на гроші. Таке збільшення попиту підвищує ціну за користування грошми. Ця ціна і є процентна ставка. Більш високий рівень цін, збільшуючи попит на гроші й підвищуючи процентну ставку, викликає скорочення попиту на реальний обсяг національного продукту.

Ефект Пігу, або ефект багатства. При більш високому рівні цін реальна вартість, або купівельна спроможність накопичених фінансових активів (строкові рахунки, облигації й ін.), що перебувають у населення, зменшується. У цьому випадку населення стає бідніше й скорочує свої витрати.

Ефект імпортних закупівель полягає в тому, що ріст цін усередині країни при стабільних цінах на імпорт призводить до скорочення експорту.

До **нецінових** факторів сукупного попиту відносяться наступні:

1. Зміни в споживчих витратах домашніх господарств:

- а) добробут споживачів
- б) очікування споживачів
- в) заборгованість споживачів
- г) податки зі споживачів.

2. Зміни в інвестиційних витратах підприємств і фірм :

- а) процентні ставки
- б) очікувані прибутки від інвестицій
- в) податки на підприємства й бізнес
- г) надлишкові виробничі потужності.

3. Зміни в державних витратах.

4. Зміни у витратах на чистий експорт:

- а) національний доход у закордонних країнах
- б) валютні курси.

Розглянемо ці фактори.

1. Збільшення **добробуту споживача**, наприклад, реальної вартості будинків і землі призводить до росту його витрат. Це супроводжується ростом сукупного попиту, крива AD зміщається вправо. Різке зменшення вартості нерухомості, зниження курсу акцій призведуть до скорочення добробуту споживача, незалежно від змін загального рівня цін. Сукупний попит зменшиться, крива HD зміститься вліво.

Очікування споживачів. Якщо людина вважає, що в майбутньому її реальний доход збільшиться, вона готова витратити більшу частину свого поточного доходу. Споживчі витрати зростуть, а крива сукупного попиту зміститься праворуч. Очікуючи нову хвилю інфляції, сукупний попит споживачі підвищать, оскільки вони почнуть здобувати більше товарів. При зниженні доходів споживачів сукупний попит скоротиться, крива зміститься ліворуч.

Високої рівень заборгованості споживача може змусити його скоротити поточні витрати, щоб виплатити наявні борги. Споживчі витрати скоротяться, а крива споживчого попиту зміститься ліворуч.

Податки. Зменшення ставок прибуткового податку веде призведе до чистого доходу й числа закупівель при даному рівні цін, що змістить криву сукупного попиту праворуч.

2. **Інвестиційні витрати** є другим неціновим фактором сукупного попиту. До них належать зміни **процентної ставки**, викликані будь-яким фактором, крім зміни рівня цін. При збільшенні процентної ставки інвестиційні витрати зменшуються, що скорочує сукупний попит.

Позитивний прогноз на одержання **очікуваного прибутку** на вкладений капітал збільшить попит на інвестиційні товари й змістить криву сукупного попиту праворуч.

Податки з підприємств. Їхнє збільшення приведе до зменшення прибутку, зниження інвестиційних витрат і сукупного попиту.

Нові технології стимулюють ріст інвестиційних витрат і збільшують сукупний попит.

Збільшення **надлишкових виробничих потужностей** стримує попит на нові інвестиційні товари й зменшує сукупний попит. У цьому випадку фірми, що працюють не на повну потужність, не мають стимулів для розширення виробництва й будівництва нових об'єктів.

3. **Закупівля урядом** нових товарів і послуг є третім неціновим фактором сукупного попиту. Збільшення державних витрат призводить до росту сукупного попиту, а їхнє зниження - до його скорочення.

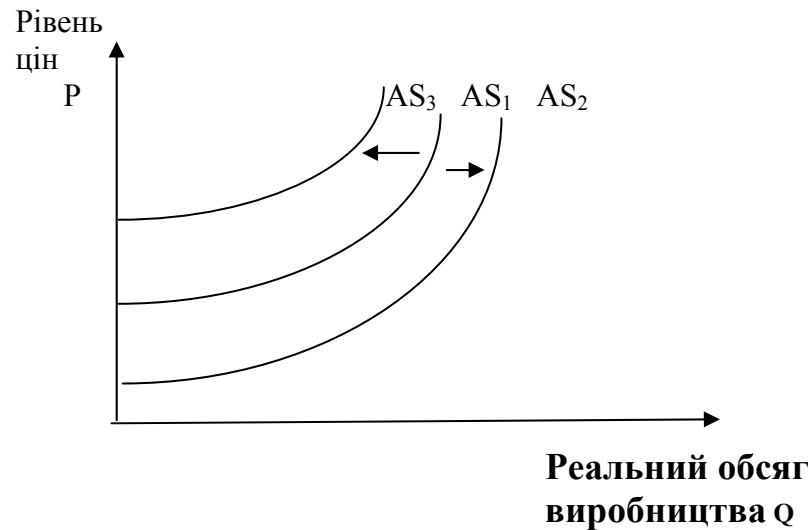
4. Збільшення **чистого експорту** змістить криву сукупного попиту праворуч. Більш високий рівень українського експорту створює більш високий попит на українські товари за кордоном. Скорочення українського імпорту призводить до збільшення внутрішнього попиту на товари вітчизняного виробництва.

Національний дохід інших держав також якщо рівень доходів у зарубіжних країнах росте, їхні громадяни можуть купувати більш власних й імпортних товарів. Тоді український експорт буде збільшуватися, а крива сукупного попиту зміститься праворуч.

Зміна курсу валют також впливає на чистий експорт і сукупний попит. Припустимо, що долар знецінюється стосовно гривні, тобто ціна долара в гривнях падає. Це означає, що курс гривни зростає. Внаслідок нового співвідношення долара й гривни українські споживачі зможуть одержати більше доларів за певну суму гривнів. Споживачі в США одержать менше гривнів за кожен долар. Тоді вони зможуть купити менш українських товарів за певну суму доларів. З погляду американського експорту, американські товари в гривнях стануть дешевшими. Відносно американського імпорту, українські товари будуть коштувати дорожче, ніж раніше. У цьому випадку американський експорт зросте, а імпорт

зменшиться. У результаті чистий експорт збільшиться, що призведе до росту сукупного попиту в США.

Сукупна пропозиція - це модель, яка представлена у вигляді кривої, що показує наявний рівень реального обсягу виробництва при будь-якому можливому рівні цін.

Більш високі рівні цін створюють стимули для виробництва додаткової кількості товарів. Більш низькі рівні цін викликають скорочення виробництва товарів. Тому залежність між рівнем цін й обсягом національного продукту є **прямою, або позитивною**.

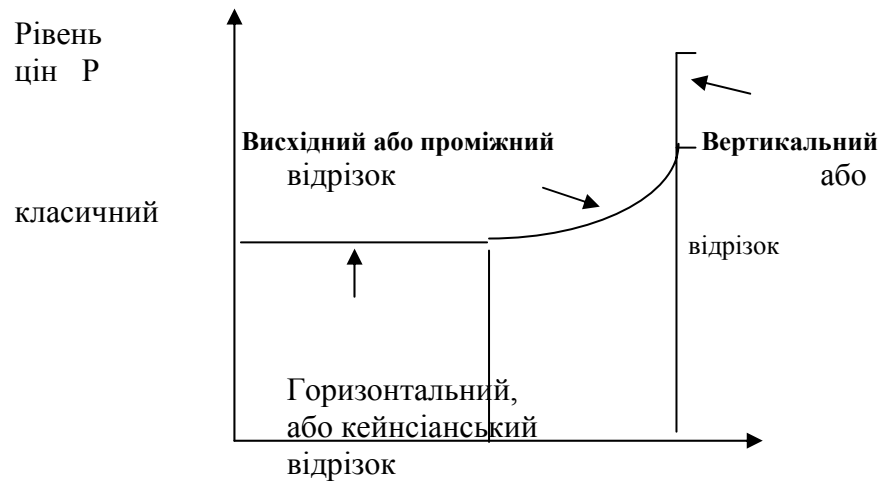
Крива сукупної пропозиції AS складається із трьох відрізків:

а) **горизонтального**, або кейнсіанського, коли обсяг національного виробництва змінюється, а рівень цін залишається постійним;

б) **проміжного**, або висхідного, коли змінюються реальний обсяг національного виробництва й рівень цін;

в) **вертикального**, або класичного, коли реальний обсяг виробництва залишається незмінним на "рівні повної зайнятості", а рівень цін може змінюватися.

Розглянемо зазначені відрізки кривої більш докладно.

1. **Горизонтальний** відрізок кривої сукупної пропозиції включає реальний обсяг національного виробництва, що є значно меншим, ніж потенційний обсяг національного виробництва при повній зайнятості Q_f . Економіка перебуває в стані глибокого занепаду, або депресії, не використовується значна кількість машин, устаткування й робочої сили. Коли на цьому відрізку обсяг національного продукту починає рости, ціни не ростуть.

2. **Класичний (вертикальний)** відрізок. Рухаючись праворуч по кривій сукупної пропозиції бачимо, що економіка досягає повного, або природного рівня безробіття при даному обсязі виробництва Q_f . Подальше підвищення цін не призведе до зростання реального обсягу національного виробництва, оскільки економіка працює на повну потужність. При повній зайнятості окремі ціни можуть підвищуватися, але реальний обсяг виробництва залишається незмінним.

3. На **проміжному** відрізку відзначається ситуація, коли збільшення реального обсягу національного доходу

супроводжується зростанням рівня цін. Причиною цього є те, що економіка складається з безлічі ринків товарів і ресурсів, а повна зайнятість досягається нерівномірно по секторах і галузях економіки. Коли реальний обсяг національного виробництва досягає відрізка QQ_6 , наприклад, автомобільна промисловість може відчувати недолік кваліфікованих кадрів, а в сталеливарній промисловості може зберігатися значне безробіття. При збільшенні обсягів виробництва фірми наймають менш кваліфікованих робітників. Витрати на одиницю продукції ростуть, ціни підвищуються, щоб забезпечити ріст рентабельності виробництва. На проміжному відрізку збільшення реального обсягу національного продукту супроводжується зростанням рівня цін.

На зрушення кривої сукупної пропозиції впливають **нецінові фактори**. До них належать:

1. Зміна цін на ресурси: а) земля; б) трудові ресурси; в) капітал; г) підприємницькі здатності.
2. Зміна продуктивності праці.
3. Зміна правових норм: а) податки з підприємств; б) державне регулювання економіки.

1. Підвищення **цін на ресурси** призводить до збільшення витрат на одиницю продукції й скорочення сукупної пропозиції. Зниження цін на ресурси супроводжується протилежними результатами. Падіння цін на імпортні ресурси збільшує сукупну пропозицію вітчизняних товарів, підвищення цін на ресурси знижує її.

Розглянемо кожний з ресурсних факторів.

Земельні ресурси можуть змінюватися у зв'язку з відкриттям корисних копалин, меліоративними роботами, зрошенням землі й ін. Збільшення пропозиції земельних ресурсів призводить до зменшення витрат на землю й зниження витрат на одиницю продукції. Крива сукупного попиту зрушується праворуч. У випадку втрати верхнього шару ґрунту

через ерозію, виснаження підземних вод, іригацію ціни на землю можуть підвищитися, що скоротить сукупну пропозицію.

Збільшення трудових ресурсів призводить до зменшення ціни на робочу силу, а зменшення трудових ресурсів - до її збільшення. У першому випадку сукупна пропозиція буде зростати, у другому - знижуватися.

Капітал. При збільшенні обсягу й поліпшенні якості капіталу витрати виробництва зменшуються, а сукупна пропозиція росте. І навпаки.

Підприємницькі здібності. З ростом підприємницьких й ділових здібностей населення відзначається ріст сукупної пропозиції.

2. Зміна продуктивності праці. Продуктивність праці - це відношення реального обсягу національного продукту до кількості використаних ресурсів. При зменшенні витрат на одиницю продукції збільшення продуктивності призведе до зсуву кривої сукупної пропозиції праворуч, і навпаки, зменшення продуктивності праці супроводжується зростанням витрат і скороченням сукупної пропозиції. Ріст продуктивності праці є головним чинником, що визначає довгострокове збільшення сукупної пропозиції й підвищення реального обсягу національного виробництва.

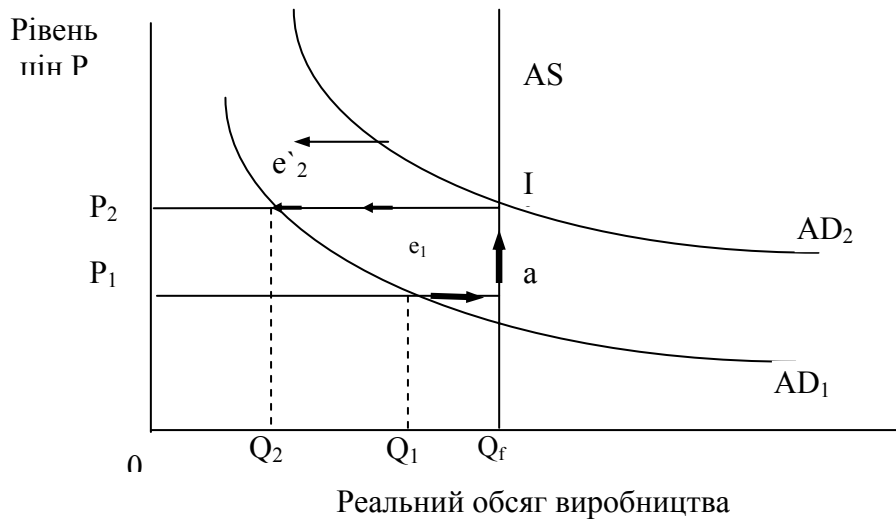
3. Зміна правових норм. Збільшення податків з підприємств веде до зростання витрат виробництва й скорочує сукупну пропозицію. Державні субсидії підприємствам та зниження податкових ставок зрушують криву сукупного попиту праворуч.

Державне регулювання економіки збільшує витрати виробництва на одиницю продукції й зрушує криву сукупної пропозиції ліворуч.

Економічна система перебуває в рівновазі в крапці перетину кривих AD й AS. У цьому випадку досягається рівноважний обсяг виробництва й рівня цін, або **макроекономічна рівновага**. Якщо сукупний попит

зменшиться, ціни також повинні знижуватися. Але так буває не завжди. Складність полягає в тому, що ціни на товари й ресурси є негнучкими й не мають тенденції до зниження при скороченні сукупного попиту. Зростання економічних показників не обов'язково супроводжує їх зниження до свого первісного рівня. Економісти вбачають у цьому ефект храповика. Його графічна інтерпретація представлена на рисунку.

У випадку, коли сукупний попит збільшується від AD_1 до AD_2 , економіка рухається від рівноваги P_1QI у крапці e_1 на

кейнсіанському відрізку в напрямку до нової рівноваги P_2QI у крапці e_2 на класичному відрізку. Але ціни не знижуються так само легко, як підвищуються. Тому, якщо сукупний попит зменшиться від AD_2 до AD_1 , то економіка не повернеться у свою первісну рівновагу положення в крапці e_1 . Збережеться новий, більш високий рівень цін P_2 (ціни вже здійнялися від P_1 до P_2). Скорочення сукупного попиту зрушить економіку до стану рівноваги в крапці e_2 . Рівень цін залишиться в крапці P_2 , а реальний обсяг національного виробництва знизиться до Q_2 .

Економічна система повернеться до свого вихідного рівня, але при рівні цін, який зросте.

Чому ж ціни не мають тенденції до зниження? Це пояснюється наступними причинами.

1. Заробітна плата працівників не має тенденції до зниження, оскільки вона є нееластичною. Це пов'язане з тим, що колективні угоди в галузях промисловості укладаються на певний строк. Зарплата робітників, які не входять у профспілки, звичайно змінюється раз у рік. Крім того, підприємці можуть не знижувати ставки зарплати. Більш низька заробітна плата може вплинути на моральний стан робітників, і відповідно на продуктивність праці. Більшість роботодавців "вклали капітал" у навчання й підвищення кваліфікації працівників. При скороченні сукупного попиту фірми можуть втратити висококваліфікованих працівників, які не захочуть одержувати меншу заробітну плату. Тому фірми не знижують рівень оплати праці.

2. Друга причина нееластичності цін у бік зниження полягає в тому, що багато фірм є монопольними й можуть протистояти зниженню цін у період скорочення сукупного попиту.

Різкі зміни сукупного попиту та пропозиції (шок) призводять до відхилення обсягу випуску й зайнятості від їх потенційного рівня.

Шоки з боку попиту можуть виникати через різку зміну пропозиції грошей або швидкості їхнього обігу, зміну інвестиційного попиту й ін.

Шоки пропозиції пов'язані з різкими стрибками цін на ресурси, стихійними лихами, посиленням активності профспілок, змінами законодавства, ростом витрат на охорону навколишнього середовища, що призведе до скорочення або втрати частини ресурсів і зменшення потенціалу економіки.

Стабілізаційна політика держави спрямована на пом'якшення коливань, викликаних шоками, і відновлення

рівноважного обсягу виробництва й зайнятості на колишньому рівні. Економічна політика держави супроводжується вибором: або тривалий спад і безробіття, або ріст цін при збереженні рівня зайнятості й випуску.

Сукупна пропозиція AS розглядається в класичній і кейнсіанській школах по-різному. Зміна величини сукупної пропозиції під впливом тих самих факторів може виявитися різною. Це залежить від того, чи враховуються зміни сукупного попиту в короткостроковому або довгостроковому періоді.

Розходження між короткостроковим (звичайно до 2-3 років) і довгостроковим періодом у макроекономіці пов'язують із динамікою номінальних і реальних величин. У **короткостроковому** періоді номінальні величини (ціни, номінальна зарплата, номінальна ставка відсотка) змінюються під впливом ринкових коливань повільно. Тому мова йде про їх відносну "твердість". Реальні величини (обсяг випуску, рівень зайнятості, реальна ставка відсотка) більш змінні, "гнучкі".

У **довгостроковому** періоді, навпаки, номінальні величини змінюються досить значно й вважаються "гнучкими", а реальні величини змінюються вкрай повільно, тому говорять про їхню сталість.

Класична модель характеризує стан економіки в **довгостроковому** періоді. Аналіз сукупної пропозиції в класичній теорії виходить із наступних умов:

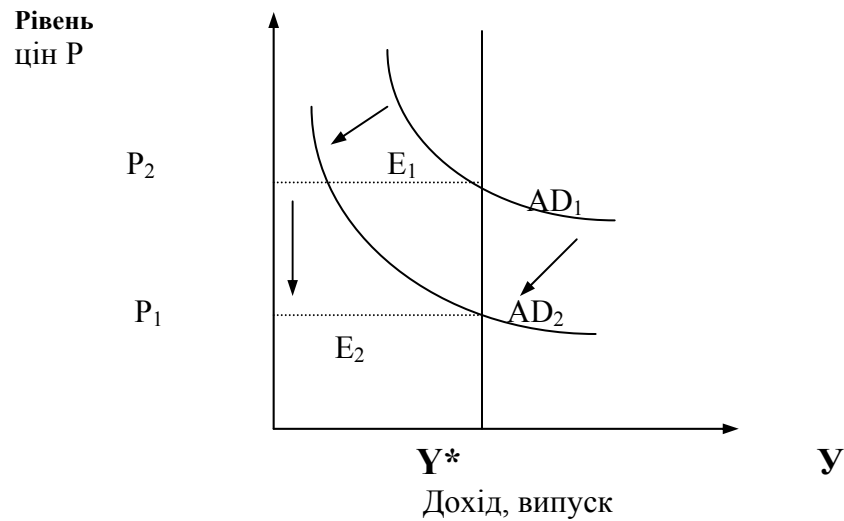
1) обсяг випуску залежить тільки від кількості факторів виробництва (праця й капітал) і технологій, але не залежить від рівня цін;

2) зміни у факторах виробництва й технологіях відбуваються повільно;

3) економіка функціонує в умовах повної зайнятості факторів виробництва, тобто обсяг випуску дорівнює потенційному;

4) ціни й номінальна зарплата є гнучкими, їхні зміни підтримують рівновагу на ринках.

Крива AS у цих умовах **вертикальна**, її зрушення можливі при зміні величини факторів виробництва або технологій. Якщо ці зміни не відбуваються, то крива AS у довгостроковому періоді фіксована на рівні потенційного випуску, а будь-які коливання сукупного попиту відображаються тільки на рівні цін.

При перетинанні довгострокової кривої AS та кривої AD економіка перебуває в стані довгострокової рівноваги.

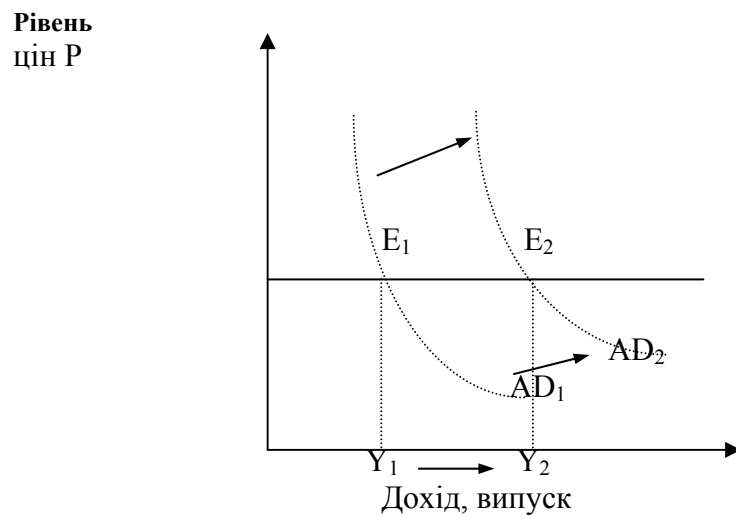
Кейнсіанська модель розглядає функціонування економіки в **короткостроковому** періоді. Аналіз сукупної пропозиції ґрунтується на наступних передумовах:

- 1) економіка функціонує в умовах неповної зайнятості факторів виробництва;
- 2) ціни, номінальна зарплата й інші номінальні величини відносно тверді й повільно реагують на ринкові коливання;
- 3) реальні величини (обсяг випуску, зайнятість, реальна зарплата) більш змінні, швидко реагують на ринкові коливання.

Крива AS у кейнсіанській моделі **горизонтальна** (при твердих цінах і номінальній зарплаті) або має позитивний нахил

(при твердій зарплаті й змінних цінах). Вона обмежена праворуч рівнем потенційного випуску, після чого здобуває вид вертикальної прямої, тобто фактично збігається з довгостроковою кривою AS.

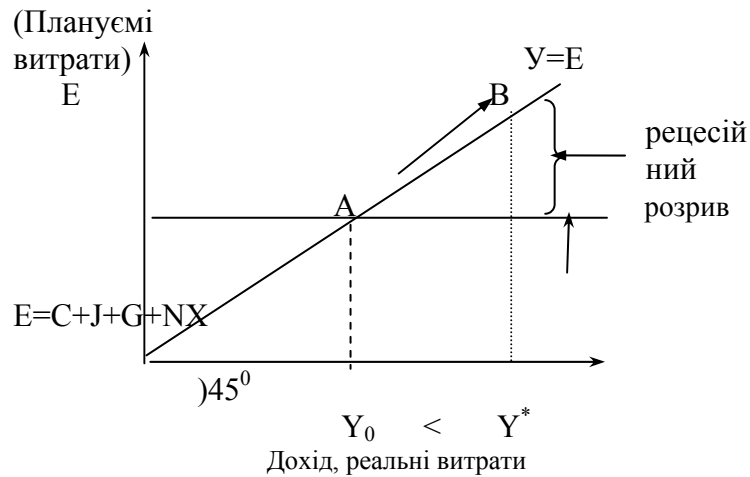
Обсяг сукупної пропозиції в короткостроковому періоді залежить від величини сукупного попиту. В умовах неповної зайнятості факторів виробництва й твердості цін коливання сукупного попиту викликають зміну обсягу випуску (пропозиції), а потім відображаються на рівні цін.

Графік показує, що економіка перебуває в стані короткострокової рівноваги. Якщо уряд має намір збільшити обсяг випуску в економіці, то, згідно з кейнсіанським підходом, він повинний стимулювати сукупний попит за допомогою бюджетно - податкової (фіскальної) і грошової політики за рахунок збільшення державних витрат, зниження податків, розширення пропозиції грошей.

Рецесійний (дефляційний) розрив - це величина, на яку повинен зрости сукупний попит (сукупні витрати), щоб підвищити рівноважний ВВП до неінфляційного рівня повної зайнятості.

Якщо фактичний рівноважний обсяг випуску Y_0 нижче потенційного Y^* , то це значить, що сукупний попит є неефективним, тобто сукупні витрати недостатні для забезпечення повної зайнятості ресурсів, хоча рівновага $AD=AS$ досягнута. Це впливає на економіку.

Щоб перебороти рецесійний розрив, необхідно простимулювати сукупний попит та перемістити рівновагу із точки А в точку В. Тоді збільшення сукупного рівноважного доходу ΔY складає:

ΔY = величина рецесійного розриву \times величина мультиплікатора автономних витрат (m).

$$m = \frac{\Delta Y}{\Delta A}, \text{ де } m - \text{ мультиплікатор автономних витрат або}$$

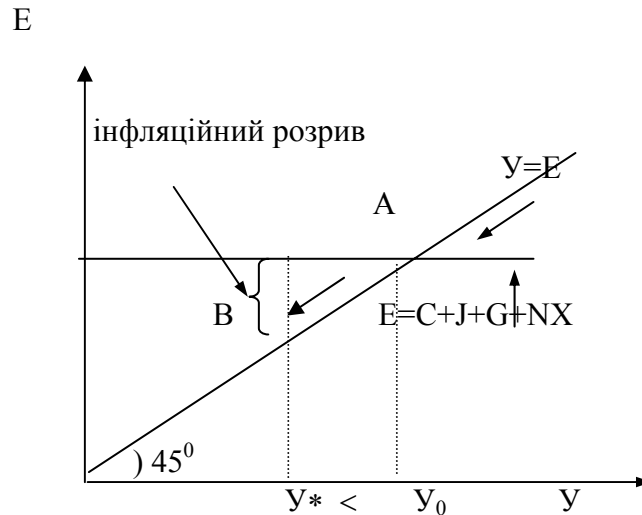
відношення зміни рівноважного ВВП до зміни будь-якого компонента автономних витрат;

ΔY - зміна рівноважного ВВП;

ΔA - зміна автономних витрат, незалежних від динаміки Y .

Інфляційний розрив – це величина, на яку повинен скоротитися сукупний попит (сукупні витрати), щоб знизити рівноважний ВВП до неінфляційного рівня повної зайнятості.

Якщо фактично рівноважний рівень випуску Y_0 більше потенційного Y^* , то сукупні витрати є надлишковими. Надмірність сукупного попиту викликає в економіці інфляційний бум. Рівень цін росте, оскільки фірми не можуть розширювати виробництво адекватно зростаючому сукупному попиту, тому що всі ресурси вже залучені у виробництво.

Подолання інфляційного розриву припускає стримування сукупного попиту й переміщення рівноваги із точки А в точку В (повна зайнятість ресурсів). При цьому скорочення рівноважного сукупного доходу ΔY складе:

$\Delta B =$ - Величина інфляційного розриву \times величина мультиплікатора сукупних витрат.

Контрольні питання до лекції 6

1. Розкрийте сутність сукупного попиту. Які фактори визначають динаміку кривої сукупного попиту?
2. Надайте визначення сукупної пропозиції й охарактеризуйте її фактори.
3. Поясніть сутність макроекономічної рівноваги. У чому полягає ефект храповика, поясніть, які фактори перешкоджають зниженню цін.

4. Розкрийте різницю між короткостроковим і довгостроковим періодом. Якою є інтерпретація кривої сукупної пропозиції в класичній і кейнсіанській теоріях?

5. Що таке шоки попиту та пропозиції? У чому полягає стабілізаційна політика держави?

6. Розкрийте сутність рецесійного й інфляційного розривів.

Лекція 7. Споживання, заощадження й інвестиції.

Мета лекції – вивчити сутність понять споживання й заощадження, їхній взаємозв'язок з рівнем доходу. З'ясувати відмінність між середньою й граничною схильністю до споживання й заощадження. Вивчити криву попиту на інвестиції, визначити фактори, що впливають на їхню динаміку.

План

1. Споживання й заощадження як функції доходу. Графіки споживання й заощадження.
2. Середня й гранична схильність до споживання й заощадження.
3. Прибуткові форми споживання й заощаджень: багатство, податки, рівень цін, очікування росту цін і дефіциту товарів, споживча заборгованість.
4. Інвестиції й фактори інвестування.
5. Крива попиту на інвестиції.
6. Динаміка інвестицій та фактори, що її визначають.

Одним з найважливіших компонентів чистого національного продукту є **споживання**. Під споживанням розуміють суму грошей, яка витрачається населенням для придбання матеріальних благ і послуг.

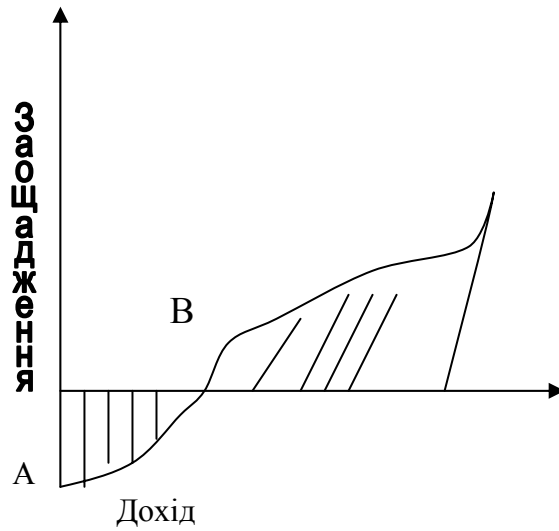
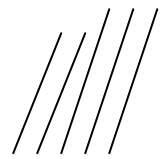
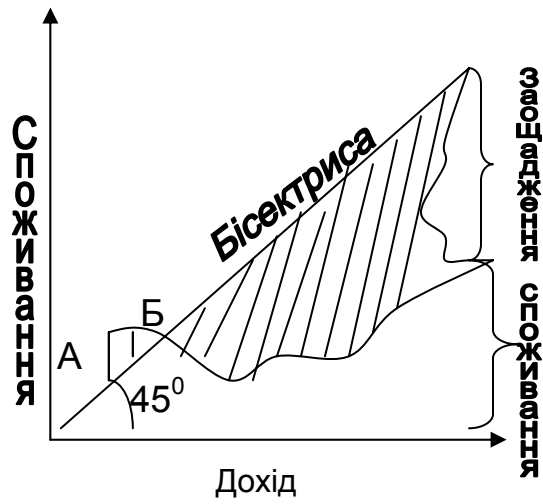
Структура споживчих витрат у різних верств населення неоднакова. Одні домогосподарства витрачають більше коштів на продукти харчування, інші - на непродовольчі товари, треті –

на послуги, відпочинок. В економічному аналізі виходять із так званих "**якісних моделей поведження**", під якими розуміють усереднені моделі поведження людей з різними рівнями доходів, які будуються на основі вивчення бюджетів родин. "Якісні моделі поведження" називають "законами Енгеля" по імені німецького статистика 19-го століття Ернеста Енгеля, що досліджував зміни споживчих витрат населення в залежності від рівня доходів.

Заощадження – це частина доходу за мінусом податків, яка не споживається. Доход після сплати податків дорівнює сумі споживання.

Споживання й заощадження безпосередньо впливають на рівень національного виробництва, рівень цін, зайнятість населення. В економічній теорії для аналізу ролі споживання й заощадження Дж. Кейнсом були введені відповідні поняття - функції споживання й заощадження.

Функція споживання показує співвідношення між споживчими витратами й доходами в їхній динаміці. Графічно функція споживання представлена на рис.

Якби споживання повністю дорівнювало доходам, графік функції споживання прийняв би форму бісектриси. У будь-якій крапці бісектриси споживання дорівнювало доходу. Крапка Б позначає нульове нагромадження - повне споживання. Відрізок АБ ліворуч від неї позначає перевищення споживання над доходами, тобто життя в борг або за рахунок попередніх

заощаджень. Праворуч від точки Б - зона чистих заощаджень, що обмежується кривою споживання й бісектрисою. Обсяг споживання позначається відстанню від осі доходу до кривої споживання.

Аналогічно розглядається й функція заощадження, що є похідною від функції споживання. На графіку відрізок АБ вказує на відсутність заощаджень. Обсяг заощаджень позначається відрізком від лінії доходу до кривої заощадження. Причому ця відстань повністю збігається з відстанню від кривої споживання до бісектриси попереднього графіка.

Середньою схильністю до споживання (ССС) називають частину доходу, що використовується на споживання (С), в %:

$$ССС = \frac{C}{D} \times 100\% .$$

Середньою схильністю до заощадження (ССЗ) називають частину доходу, що залишається на заощадження (З), в %:

$$ССЗ = \frac{З}{D} \times 100\% .$$

Закономірним є перевищення середньої схильності до споживання в порівнянні із середньою схильністю до нагромадження, тобто $ССС > ССЗ$. Сумарно $ССС + ССЗ = 100\%$.

У макроекономіці використовується також поняття граничної, або граничної схильності до споживання й граничної схильності до заощадження.

Гранична схильність до споживання (ГСС) показує, яка частина додаткового доходу йде на додаткове споживання, в %:

$$ГСС = \frac{\Delta C}{\Delta D} \times 100\% .$$

Гранична схильність до заощадження (ГСЗ) вказує на співвідношення між додатковим заощадженням і додатковим доходом, в %:

$$ГСЗ = \frac{\Delta Z}{\Delta D} \times 100\% .$$

Сума граничних схильностей до споживання й заощадження при зміні доходів після сплати податків завжди дорівнюється 1 або 100%.

Світова статистика свідчить, що зростання доходів призводить до зростання й споживання, та заощадження. Але при цьому гранична схильність до споживання має тенденцію до зниження, а гранична схильність до заощадження - тенденцію до росту.

Неприбуткові форми споживання й заощадження включають багатство, податки, рівень цін, очікування росту цін і дефіциту товарів, споживчу заборгованість.

Розглянемо їх докладніше.

Під **багатством** розуміють нерухоме майно (будинки, автомобілі, предмети тривалого користування) і фінансові кошти (гроші, заощадження на рахунках, акції, облігації, пенсії, страхові поліси), якими володіє населення. Населення зберігає, утримуючись від споживання, для того, щоб накопичувати багатство. З іншого боку, чим більше накопичено багатства, тим менше стимулів до заощаджень. На графіку збільшення багатства зміщає графік споживання угору, а графік заощадження - униз.

Податки виплачуються населенням частково за рахунок споживання й частково за рахунок заощаджень.

Рівень цін. Ріст цін скорочує споживання, а їхнє зниження – збільшує споживання. Цей висновок має пряме відношення до аналізу багатства як фактору споживання, оскільки зміна рівня цін змінює реальну вартість, або купівельну спроможність окремих видів багатства. Реальна вартість фінансових коштів, номінальна вартість яких виражена в грошах, перебуває у зворотній залежності стосовно зміни рівня цін. Це має назву **ефекту багатства**.

Очікування росту цін і дефіциту товарів викликає ріст споживання (закупівлі на майбутнє) і скорочує заощадження. Очікування приросту грошових доходів у майбутньому призводить до більш вільного розпорядження споживачами своїми поточними витратами. Очікуване підвищення цін, скорочення доходів викликають зниження споживання й ріст заощаджень.

Споживча заборгованість. Якщо заборгованість становить до 25% поточних доходів, які споживач відраховує за куплені в кредит покупки, поточне споживання й заощадження скорочуються для зниження заборгованості.

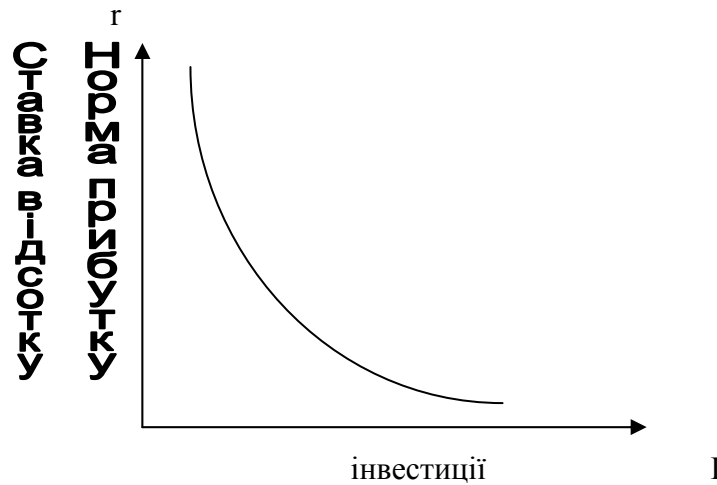
Перелічені фактори впливають на графіки споживання й заощадження в протилежних, різних напрямках, іноді зрівнюючи їх.

Інвестиції – це другий після споживання компонент сукупних витрат. Під **інвестиціями** розуміють витрати підприємств на капітальне будівництво, розширення виробництва, придбання устаткування. Інвестиції суттєво впливають на сукупний попит, обсяг національного виробництва, рівень зайнятості. Вони сприяють нагромадженню фондів виробництва й створюють основу для економічного росту в майбутньому.

На динаміку інвестицій впливають фактори, що пов'язані з доходом. Підприємство вкладає інвестиції у виробництво з метою одержання додаткового доходу. Інвестиції призводять до зростання додаткового доходу тільки у випадку, коли на одиницю вкладень підприємство одержить більш прибутку, тобто зросте капіталовіддача.

Основним джерелом фінансування капіталовкладень є банківські кредити. Тому важливу роль у динаміці інвестицій відіграє процентна ставка. Якщо очікувана норма чистого прибутку перевищує ставку відсотка, таке інвестування буде прибутковим. Якщо ж процентна ставка перевищує очікувану норму чистого прибутку, то інвестування є не вигідним.

Найбільший вплив на попит на інвестиції мають процентна ставка й очікувана норма чистого прибутку. На рис. зображена зворотна залежність між ставкою відсотка й попитом на інвестиції. Із графіка видно, що якщо ставка відсотка зростає, крива інвестицій зміщується ліворуч, і навпаки.

Зазначена модель інвестицій дозволяє реалізувати важливий аспект макроекономічної політики. Держава може змінювати ставку відсотка, змінюючи, пропозицію грошей для інвестування виробництва. Якщо пропозиція грошей є фіксованою, зміни в рівні цін впливають на обсяг інвестицій (ефект процентної ставки) й підвищують обсяг інвестицій. Навпаки, при підвищенні цін попит на гроші також зростає, ставка відсотка підіймається, але обсяг інвестицій скорочується.

На інвестиції впливають також фактори, які не пов'язані з доходами. До них належать витрати на придбання, експлуатацію й обслуговування устаткування, податки з підприємців, технологічні зміни, наявний основний капітал, очікування, тривалість терміну служби інвестиційних товарів,

нерегулярність інвестицій, нестабільність прибутку, мінливість очікування.

Якщо **витрати на придбання, експлуатацію й обслуговування устаткування** знижуються, то очікувана норма чистого прибутку зростає, а крива попиту на інвестиції зміщується праворуч. При рості зазначених витрат очікувана норма чистого прибутку скорочується, крива попиту на інвестиції зміщується ліворуч.

Збільшення **податків** призводить до зниження попиту на інвестиції, і навпаки.

Технологічні зміни є основними стимулами для інвестування. Прискорення науково-технічного прогресу зміщує криву попиту на інвестиції праворуч й навпаки.

Наявний основний капітал також впливає на очікувану норму чистого прибутку від впровадження інвестицій. Більші обсяги основного капіталу забезпечують одержання середнього прибутку, а очікувана норма чистого прибутку від інвестицій буде низькою. У цьому випадку інвестування буде незначним, і крива попиту на інвестиції зміщується вліво. Відносно недостатній основний капітал стимулює нові додаткові інвестиції, і крива попиту на них зміщується праворуч.

Очікування. Якщо підприємство очікує, що збільшення виробництва товару призведе до різкого зниження попиту на нього навіть при зниженні ціни, йому не вигідно вкладати додаткові інвестиції у виробництво цього товару. Тому крива попиту на інвестиції зміститься ліворуч й навпаки.

Якщо **тривалість терміну служби** нових інвестиційних товарів зростає, нові закупівлі буде відкладено, а інвестиції знизяться.

Нерегулярність інвестицій. Суттєві нововведення з'являються досить нерегулярно, що, у свою чергу, впливає на нерегулярність інвестицій.

Інвестиції здійснюються тільки у випадку, якщо очікується, що інвестування буде прибутковим. Оскільки

поточний прибуток є непостійним, інвестиційні стимули є також непостійними.

За умови тривалого терміну служби основного капіталу прийняття інвестиційних рішень відбувається з урахуванням очікуваного чистого прибутку. Але можуть відбуватися різні внутрішньополітичні зміни, відкриття нових джерел енергії, демографічні зміни, зміни попиту, законодавства, страйки, зміни в державній економічній політиці. Все це може призвести до суттєвих змін у виробництві.

Тому особливої уваги заслуговують фондові біржі, які є показниками стабільності й розвитку підприємництва. Підвищення курсу акцій на біржі створює для підприємств впевненість у майбутньому, і навпаки.

Контрольні питання до лекції 7

1. Надайте визначення понять «споживання» й «заощадження».
2. Поясніть у чому полягає сутність і відмінність середньої й граничної схильності до споживання й заощадження.
3. Які фактори визначають динаміку інвестицій?
4. Розкрийте сутність кривої попиту на інвестиції.

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ

Модульно-рейтингова система оцінки знань передбачає поділ дисципліни на модулі, які являють собою сукупність тем дисципліни, що формують відповідні вміння та навички.

Дисципліна "Макроекономіка" поділена на два модулі. Кожний з модулів оцінюється в 100 балів, з яких 80 балів - аудиторна робота, 20 балів - самостійна робота.

Виконання кожного завдання самостійної роботи оцінюється приблизно в 10 балів (залежно від кількості контролю за самостійною роботою).

Аудиторна робота включає: присутність на лекціях та практичних заняттях; робота на практичних заняттях: реферування, доповіді (конференції, семінари тощо) та інша наукова робота; контрольна модульна робота.

Максимальна кількість балів за присутність на лекціях та практичних заняттях складає 10. Якщо студент був neprисутнім на більш 70% лекцій та практичних занять з недоважка причини, то загальна кількість балів зменшується на 50%. Якщо студент зовсім не з'являвся на аудиторних заняттях, то загальна кількість балів дорівнює нулю.

Загальна максимальна кількість балів за роботу на практичних заняттях складає 20 балів. Якщо студент на практичних заняттях працює незадовільно (не виконав домашнє завдання, не відповідає на поставлені запитання, не приймає участі в обговоренні змісту теми), то загальна кількість балів зменшується на 50%. Якщо студент зовсім не працює на практичних заняттях, то загальна кількість балів дорівнює нулю.

За кожний вид науково-дослідної роботи студент отримує 5 балів, реферат, доповідь на конференції, семінари або інше повинна займати не менш ніж 10 сторінок і містити інформацію про стан проблеми та шляхи можливого її вирішення.

Контроль-модульна робота являє собою підсумковий

контроль знань студентів з тем модулю, який проводиться у письмовій формі по білетах, складених на основі програми тем модулю і затверджених кафедрою.

Максимальна кількість балів за білет модульної роботи становить 40.

Основна диференціація балів відповідей на одне теоретичне запитання комплексного білету проводиться за шкалою: 20, 10, 5, 0 балів.

Повна відповідь на запитання, що оцінюється в 20 балів, повинна відповідати таким вимогам:

1) розгорнутий, вичерпний виклад змісту поданої у запитанні - проблеми;

2) повний перелік необхідних для розкриття змісту запитання економічних категорій і законів;

3) виявлення творчих здібностей у розумінні, викладеній й використанні навчально-програмної о матеріалу;

4) здатність здійснювати порівняльний аналіз різних теорій, концепцій, підходів та самостійно робити логічні висновки й узагальнення;

5) уміння користуватись методами наукового аналізу економічних явищ, процесів і характеризувати їх риси та форми виявлення;

6) демонстрація здатності висловлення та аргументування власного ставлення до альтернативних поглядів па дане питання;

7) використання актуальних фактичних і статистичних даних, які підтверджують тези відповіді на запитання;

8) знання необхідних законів і нормативно-правових матеріалів України угод з обов'язковим на них посиланням під час розкриття питань, які того потребують;

9) засвоєння основної та додаткової літератури.

Відповідь на запитання, що оцінюється в 10 балів, повинна

відповідати наступним вимогам:

1) розгорнутий, вичерпний виклад змісту поданої у запитанні - проблеми;

2) повний перелік необхідних для розкриття змісту запитання економічних категорій і законів;

3) здатність здійснювати порівняльний аналіз різних теорій, концепцій, підходів, але при здійсненні висновків й узагальнень мати певні труднощі;

4) уміння користуватись методами наукового аналізу економічних явищ, процесів і характеризувати їх риси та форми виявлення;

5) використання актуальних фактичних і статистичних даних, які підтверджують тези відповіді на запитання;

6) знання необхідних законів і нормативно-правових матеріалів України угод з обов'язковим на них посиланням під час розкриття питань, які того потребують;

7) засвоєння основної та додаткової літератури.

Відповідь на запитання оцінюється в 5 балів, якщо:

1) відносно відповіді на найвищий бал не зроблено розкриття хоча б одного з пунктів, вказаних вище (якщо він явно потрібний для вичерпного розкриття питання) або, якщо:

2) при розкритті змісту запитання в цілому правильно за зазначеними вимогами зроблені значні помилки під час:

а) використання цифрового матеріалу;

б) визначення авторства і змісту в цілому правильно зазначених теоретичних концепцій, що спотворює логіку висновків під час відповіді на конкретне запитання.

Відповідь на запитання оцінюється в 0 балів, якщо:

1) відносно відповіді на найвищий бал не розкрито трьох чи більше пунктів, зазначених у вимогах до нього (якщо вони явно потрібні для вичерпного розкриття запитання);

2) одночасно присутні два чи більше типи недоліків, які

окремо характеризують критерій оцінки питання в 5 балів;

3) висновки, зроблені під час відповіді, не відповідають правильним чи загальновизнаним при відсутності доказів супроти нього аргументами, зазначеними у відповіді;

4) характер відповіді дає підставу стверджувати, що особа, яка дає відповідь, неправильно зрозуміла зміст запитання чи не знає правильної відповіді і тому не відповіла на нього по суті, припустивши грубі помилки у змісті відповіді.

Критерії оцінювання відповіді на кожний тест:

1) за правильну відповідь - 2 бала;

2) за неправильну відповідь - 0 балів.

Критерії оцінювання відповіді на задачі (ситуації).
Максимально задача оцінюється в 10 балів, якщо має місце:

- правильна арифметична відповідь на поставлену задачу;

- правильно зазначене теоретичне обґрунтування відповідного розрахунку;

- зроблено вичерпні висновки щодо економічних явищ, які досліджувались.

Загальна оцінка в 5 балів виставляється за задачу, якщо має місце:

- неправильна арифметична відповідь на поставлену задачу;

- неправильно зазначене теоретичне обґрунтування (пояснення) відповідного розрахунку;

- незроблені висновки щодо економічних явищ, які досліджувались.

Мінімальна оцінка з урахуванням усіх можливих помилок - 0 балів за відповідне завдання.

Після перевірки відповідей на модульні контрольні завдання проводиться підсумовування балів за кожним з

пунктів комплексної контрольної роботи і перерахування загальної суми балів у загальну екзаменаційну оцінку за чотирибальною системою за такою шкалою: «незадовільно» - 0 - 20 балів; «незадовільно» - 21 - 49 балів; «задовільно» - 50 – 62 бали; «задовільно» - 63 – 74 бали; «добре» - 75 – 82 бали; «добре» - 83 – 89 балів; «відмінно» - 90 - 100 балів.

Перевірені письмові модульні роботи з відповідями на питання зберігаються на кафедрі впродовж терміну навчання студента.

Підсумкова оцінка по кожному модулю переводиться у оцінку ECTS за наступною шкалою:

- A ("відмінно") – 90 - 100 балів;
- B ("добре") - 83 - 89 балів;
- C ("добре") – 75 - 82 бали;
- D ("задовільно") – 63 - 74 бали;
- E ("задовільно") – 50 - 62 бали;
- FX ("незадовільно") – 21- 49 балів;
- F ("незадовільно") – 0 - 20 балів.

Глосарій найуживаніших термінів з макроекономіки:

1. Экономика – совокупность отраслей народного хозяйства страны
2. Рынок – сфера обмена товаров по их общественной стоимости (рыночной цене), экономические отношения между продавцом и покупателем
3. Цена – денежное выражение стоимости товара
4. Безработица – экономическая ситуация, когда часть людей трудоспособного возраста не могут найти работу
5. Инфляция – обесценивание денег, которое сопровождается ростом цен на товары и услуги
6. Товарное производство – тип организации производства, когда продукты труда производятся для продажи на рынке
7. Товар – продукт труда, удовлетворяющий потребности человека, способный обмениваться на другие товары в определенной пропорции
8. Стоимость товара – овеществленный в товаре общественный труд
9. Собственность – система отношений между людьми по поводу присвоения средств производства и товаров
10. Разгосударствление – сокращение доли государственного сектора в экономике
11. Способ производства – совокупность производительных сил и соответствующих им производственных отношений
12. Закон стоимости – основной закон товарного производства, регулирующий эквивалентный обмен товаров в соответствии с количеством воплощенного в них общественного труда (рабочего времени)
13. Деньги – высоколиквидный товар, всеобщий эквивалент при обмене (продаже) товаров

14. Монополия – ситуация на рынке, когда продавец может влиять на общий объем предложения и цену товара
15. Конкуренция – экономическая борьба за более выгодные условия производства, получение наибольшей прибыли
16. Заработная плата – денежное выражение стоимости и цены товара - рабочей силы
17. Прибыль – разница между ценой товара и затратами на его производство
18. Рента – доход от определенных видов собственности – земли, недвижимости, ценных бумаг
19. Банки – кредитно – финансовые учреждения, выполняющие финансовые операции между субъектами экономической деятельности
20. Дивиденд – доход собственника акций от чистой прибыли акционерного общества
21. Капитал – авансированная стоимость, приносящая прибыль в процессе своего движения
22. Спрос – платежеспособная потребность, сумма денег, которую могут заплатить покупатели за товары и услуги
23. Предложение – совокупность товаров и услуг, которые производители готовы продать на рынке по сложившейся рыночной цене
24. Экономический цикл – периодически повторяющиеся колебания (спады и подъемы) уровня деловой активности
25. Бизнес – деятельность, работа, приносящая доход в виде прибыли, процента
26. Предприятие – деятельность по производству товаров и услуг, направленная на получение прибыли
27. Предпринимательство – инициативная, рисковая деятельность экономического субъекта, направленная на получение экономической выгоды, прибыли
28. Амортизация – постепенный перенос стоимости потребленных средств производства на себестоимость производимого товара

29. Рыночное равновесие – состояние рынка, когда объем предложения соответствует объему спроса
30. Процент – плата кредитору за пользование заемными средствами (ссудой, кредитом)
31. Воспроизводство – непрерывное возобновление процесса производства
32. Инвестиции – долгосрочное вложение капитала в экономику
33. Государственный бюджет – финансовый план государства на год, денежные доходы и расходы государства
34. Налоги – обязательные платежи в бюджет юридических и физических лиц
35. Фискальная политика – изменение налогов государством для увеличения финансовых поступлений
36. Протекционизм – политика государства по поддержке собственных производителей
37. Валюта – денежная единица страны
38. Эффективность – получение больших результатов (прибыли) при меньших затратах ресурсов
39. Рабочая сила – способность человека к труду, совокупность его физических и интеллектуальных способностей
40. Экономический рост – увеличение объемов общественного производства для удовлетворения потребностей населения

Список літератури

1. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка.- К.: Либідь, 1999.-208 с.
2. Макроекономіка: Підручник/ А.Г.Савченко, Г.О.Пухтаєвич, О.М. Тітьонко та ін.; за ред. А.Г.Савченка.- К.: Либідь, 1995.-208 с.
3. Мікроекономіка й макроекономіка.-К.:Основи,1998.
4. Радіонова Макроекономіка та економічна політика.- К.:ТАКСОН, 1996.
5. Самюельсон П., Нордгауз В. Макроекономіка.- К.:Основи, 1995.
6. Соболев В.М. Макроекономіка: Учеб. пособ. для студентів екон.вузов и факультетов.-Харьков: НВФ “Студцентр”, 1997.-224с.
7. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроекономіка .- М.: Изд-во МГУ, 1997.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Д. Макроекономіка.- Львів: Просвіта, 1997.
9. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроекономіка. - Учебник /Под общ.ред.А.В.Сидоровича.- М.:МГУ им.Ломоносова, Изд-во “ДИС”, 1997.- 416с.
10. Долан Э., Линдсей Д. Макроекономіка .- СПб,1994.
11. Макконнелл К.Р., Брю С.Д. Экономика, М.,1992, ч.1,2.
12. Макроекономіка: Учебник/В.М.Гальперин и др., под общ ред.Л.С.Тарасевича, СПб: Економ.школа, 1994.-400с.
13. Мэнкью Н.Г. Макроекономіка.-М.:Изд-во МГУ,1994.- 736с.
14. Гайгер Линвуд Т. Макроекономическая теория и переходная экономика.-М.:ИНФРА.-М.,1996.-560с.
15. Пол Самуельсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика, М.- Изд-во “БИНОМ”, 1997 .- 800с.
16. Курс економіки: Учебник /Под ред. Б.А.Райзберга.- М.:ИНФРА., 1997.-720с.

17. Рыночная экономика: Учебник в 3-х томах.- М.:СОМИНТЕК, 1992.-256с.
18. Геблер Макроекономіка:Навч.посібник /За ред. Р.М.Березкнюка, А.Ф.Мельника. Пер.з нем..-К.,1993.
19. Микро,-макроекономика. Практикум /Под общ. ред.Ю.А.Огибина.-СПб.:Литера плюс, 1994.-432с.
20. Казаков А.П.,Карчевский П.А. Реферат-дайджест учебника Макконнелла К., Брю С. Экономикс.- М.:Менеджер, 1993.-176 с.
21. Х.Зайдель, Р.Теммен. Основы учения об экономике. Пер. с нем. - М.:Дело, ЛТД.-1994.-400с.
22. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроекономика.- СПб.:Питер, 2002.- 224 с.
23. Анисимов А.А. Макроекономика. Теория, практика, безопасность: учеб пособие для студентов вузов, обуч. по эконом. спец.; под ред. Е.Н. Барикаева. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2010 – 599с.
24. Оливье Бланшар. Макроекономика: учебник. Пер. с англ. под науч. ред. Л.Л.Любимова. – Издат. Дом Госуд – го ун – та Высшей школы экономики. – Москва, 2010. – 671с.

Навчальний посібник

Матросова Людмила Миколаївна

**Курс лекцій з дисципліни
"Макроекономіка"
для студентів економічних спеціальностей денної та
заочної форми навчання**

Частина перша (теми 1-7)

За редакцією автора

Здано до складання 2012р. Підписано до друку
2012р. Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times
New Roman. Друк ризографічний. Умов. друк. арк. 3,02. Наклад
50 прим. Зам. №

**Видавництво ЛНУ імені Тараса Шевченка
"Альма-матер"**

Вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011.
Тел./факс: (0642) 58-03-20

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

**Інститут економіки та бізнесу
Кафедра економічної теорії та прикладної
статистики**

Л. М. Матросова

**КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
"МАКРОЕКОНОМІКА"**

**для студентів економічних спеціальностей
денної та заочної форми навчання**

Частина друга (теми 8– 15)

Луганськ - 2012

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

**Інститут економіки та бізнесу
Кафедра економічної теорії та прикладної
статистики**

Л. М. Матросова

КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ "МАКРОЕКОНОМІКА"

**для студентів економічних спеціальностей
денної та заочної форми навчання
Частина друга (теми 8 - 15)**

**ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри економічної
теорії та прикладної статистики
Протокол № 9 від 19.04.2012р.**

Луганськ - 2012

УДК 330.101.541 (075.8)

ББК 65.012.2Я73

М 33

Рецензенти

Скороход Н.М. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та прикладної статистики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Бідаш В.І. – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та комерційної діяльності Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

М 33 Матросова Л.М. Макроекономіка: Курс лекцій для студентів економічних спеціальностей денної та заочної форми навчання. Частина друга (теми 8-15). – Луганськ: Альма-матер, 2012. – 114с.

Курс лекцій містить викладення основних положень сучасної макроекономіки з урахуванням досягнень світової макроекономічної науки та особливостей економічного розвитку України в умовах ринкової трансформації. Розглянуто основні макроекономічні проблеми й моделі, система макроекономічних показників і методи їхнього розрахунку. Наведена характеристика заходів державного регулювання економіки, викладені заходи економічної політики держави на сучасному етапі. Теоретичні положення й принципи макроекономіки проілюстровані схемами, таблицями й графіками. Надані мета, план і контрольні питання до лекцій. Структурно курс розподілений на дві частини. Перша частина охоплює 7, друга – 8 лекцій.

© Матросова Л.М., 2012

© Альма-матер, 2012

ВСТУП

Формування в Україні ринкової економіки пов'язано зі зміною принципів і методів господарювання, новими вимогами до механізму державного регулювання економічних процесів, застосуванням сучасних форм управління економікою країни. У зв'язку з цим зростають роль та значення макроекономічної теорії як основи регулювання економічної системи. Підготовка сучасних висококваліфікованих фахівців у сфері менеджменту, кредитно - фінансової діяльності, банківської справи, маркетингу й логістики, управління персоналом вимагає оволодіння ними глибокими теоретичними знаннями й практичними навичками в галузі макроекономіки для більш ефективного використання отриманих знань та підвищення результатів роботи.

Запропоновані тексти лекцій містить ряд теоретичних, методичних підходів і принципів, спрямованих на формування у студентів змістовного осмислення й конкретного застосування сучасних форм і методів макроекономічного аналізу. Зараз існує велика кількість навчальних посібників з макроекономіки, основам макроекономічної теорії, однак в цих підручниках не враховуються особливості трансформації економіки України в ринкових умовах.

При підготовці текстів лекцій були використані підручники й навчальні посібники, які наведені в списку рекомендованої літератури, Постанови Уряду та законодавчо - нормативні документи, прийняті Верховною Радою України, дані періодичної печаті, що висвітлюють економічне становище країни на сучасному етапі розвитку.

Тексти лекцій охоплюють 15 ключових тем дисципліни "Макроекономіка", тобто практично весь спектр найбільш важливих положень та проблем сучасної макроекономічної теорії. Структурно - логічна схема й методична спрямованість даного навчально-методичного видання передбачають надання допомоги студентам при вивченні основних положень

макроекономіки з метою більш повного й чіткого порозуміння різних форм і заходів, що використовуються при реалізації макроекономічної політики держави, виборі й використанні конкретних інструментів регулювання економіки на макрорівні, управлінні народногосподарським комплексом країни в цілому. Це забезпечує більш якісну підготовку фахівців у галузі економіки, підвищення конкурентноздатності робочої сили в умовах посилення інтеграції та співробітництва України із зарубіжними країнами.

Дисципліна “Макроекономіка” є базовою для підготовки студентів з освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”.

Мета вивчення дисципліни – оволодіння студентами базовими знаннями з теорії макроекономічного регулювання, практичним досвідом розрахунку макроекономічних показників, прогнозування економічного розвитку країни, формування вміння надати оцінку та запропонувати заходи щодо регулювання економіки, приймати ефективні рішення в галузі управління економікою на макрорівні.

Вивчивши дисципліну, спеціаліст повинен:

знати: теоретичні основи макроекономіки, тобто основну мету, завдання макроекономіки, її об’єкт, суб’єкт і функції, принципи макроекономічного регулювання; заходи щодо використання економічної політики держави; структуру макроекономічної системи, її зв’язок з мікрорівнем; основні напрями забезпечення ефективного розвитку економіки, інструменти державного регулювання певних секторів економіки.

уміти: правильно застосувати методичний інструментарій макроекономічного регулювання; проаналізувати основні макроекономічні показники та їх динаміку; надати оцінку стану та тенденцій економічного розвитку на макрорівні; запропонувати конкретні заходи економічної політики, управління економікою країни;

застосувати системний підхід до регулювання
макроекономічних процесів.

Тематичний план:

Модуль А:

Теоретичні основи макроекономіки. Економічна система. Макроекономічні показники. Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання.

Тема 1: Макроекономіка як наука. Предмет, мета та завдання макроекономіки. Сутність макроекономіки, її зв'язок із мікроекономікою. Нормативна і позитивна макроекономіка. Моделювання економічних процесів. Екзогенні та ендогенні перемінні макроекономічних моделей.

Тема 2: Економічна система та її структура. Визначення поняття "економічна система", її структура. Типи економічних систем: командна, ринкова, змішана. Економічний кругообіг в умовах ринкової економіки. Структура моделі економічного кругообігу, взаємодія між домогосподарствами та підприємствами на ринку ресурсів та на ринку благ. Роль держави в умовах ринкової економіки.

Основні поняття до тем модулю А:

Макроекономіка, нормативна макроекономіка, позитивна макроекономіка, макроекономічні моделі, економічна система структура економічної системи, командна економіка, ринкова економіка, змішана економіка, економічний кругообіг та його структура.

Модуль В:

Тема 3: Макроекономічні показники та система національних рахунків (СНР), її суть, методологічні принципи побудови, основні категорії: інституціональні одиниці, сектори, рахунки,

економічні операції. Макроекономічні показники: валовий внутрішній продукт(ВВП), валовий національний продукт(ВНП).Методи розрахунку ВВП, ВНП: виробничий, кінцевого використання, розподільчий. Чистий національний продукт(ЧНП), національний дохід(НД),особистий дохід, використовуваний дохід. Індекси цін, дефлятор ВНП. Номінальний та реальний ВНП.

Тема 4. Структура ринку та ринкові установи. Ринкова структура. Види ринків. Ринок товарів та послуг. Ринок засобів виробництва, споживчий ринок; їх функції, різниця за характером попиту, ступенем гнучкості, засобами каналів збуту продукції. Ринок природних ресурсів, ринок праці, ринок капіталу, ринок грошей, ринок цінних паперів, їх характеристика, взаємозв'язок.

Ринкова інфраструктура. Товарна та фондова біржи. Форвардна угода, ф'ючерська угода. Брокери, ділери, дистриб'ютори. Первинний та вторинний ринок цінних паперів, цінні папери (акції, облігації). Банки, банківський прибуток. Види банківського відсотку. Операції банків. Пасивні, активні, комісійні операції. Фінансово-кредитні посередники. Інвестиційні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди, служби зайнятості.

Основні поняття до тем модулю В:

Система національних рахунків основні категорії СНС (інституціональні одиниці, сектори, рахунки, економічні операції), макроекономічні показники – ВВП, ВНП, ЧНП, НД, ОД, ВД, методи розрахунку ВНП (виробничий, кінцевого використання, розподільчий), індекси цін, дефлятор ВНП, номінальний ВНП, реальний ВНП. Ринкова структура, ринок товарів і послуг, ринок природних ресурсів, ринок праці, ринок капіталу, ринок грошей, ринок цінних паперів, товарна біржа, фондова біржа, форвардна угода, ф'ючерська угода, брокер,

дилер, дистриб'ютор, первинний ринок цінних паперів, вторинний ринок цінних паперів, акції, облігації, банківський прибуток, пасивні операції, активні операції, комісійні операції, інвестиційні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди, служби зайнятості.

Модуль С:

Тема 6. Економічна циклічність. Сутність і структура економічного циклу. Причини циклічних коливань. Теорії економічної циклічності. Теорія Кондратьєва, цикли Кузнеця, цикли Джаглера, цикли Китчина, короткострокові господарчі цикли. Довгострокові цикли як об'єкт прогнозування.

Тема 7. Макроекономічна нестабільність: зайнятість, безробіття та соціальний захист населення.

Ринок праці, попит і пропозиція на ринку праці. Зайнятість і безробіття. Причини виникнення безробіття. Види безробіття: добровільне(фрикційне), структурне, циклічне. Закон Оукена. Регулювання безробіття. Повна зайнятість. Робоча сила. Економічне активне населення. Економічне пасивне населення. Рівень безробіття, його розрахунок. Економічні та соціальні наслідки безробіття. Класична та кейнсіанська теорії зайнятості та безробіття. Державне регулювання зайнятості населення. Активна політика зайнятості. Розробка державних програм сприяння зайнятості. Створення умов для гнучких форм зайнятості. Рівень життя. Нерівність у розподілу доходів населення. Крива Лоренцо. Бідність, її подолання. Соціальний захист населення. Державна система соціального захисту населення. Державне соціальне страхування. Державна соціальна допомога. Допомога безробітним. Індексація доходів населення. Соціальні компенсатори.

Тема 8. Макроекономічна нестабільність: інфляція та антиінфляційна політика держави.

Інфляція, дефляція, дезінфляція, їх сутність. Види інфляції – інфляція попиту, інфляція витрат, очікувана інфляція, непередбачена інфляція, відкрита інфляція, подавлена інфляція. Гіперінфляція, галопуюча інфляція, помірна інфляція. Рівень інфляція, його розрахунок. Рівняння Фішера. Номінальна і реальна ставка проценту. Стагфляція. Гроші, їх функції. Рівняння кількісної теорії грошей, його роль у забезпеченні рівноваги на грошовому ринку. Взаємозв'язок безробіття та інфляції. Крива Філіпса. Антиінфляційна політика держави. Адаптаційні заходи, активна боротьба з інфляцією. Грошово-кредитна та бюджетно-податкова політика держави.

Основні поняття до тем модулю С:

Економічний цикл, структура економічного циклу, фази економічного циклу, причини циклічних коливань, основні теорії економічного циклу, довгострокові цикли, їх прогнозування. Робоча сила, ринок праці, безробіття, зайнятість, економічне активне і пасивне населення, добровільне, структурне, циклічне безробіття, рівень безробіття, закон Оукена, економічні і соціальні наслідки безробіття, класична і кейнсіанська теорії зайнятості, причини виникнення безробіття, рівень життя, нерівність розподілу доходів населення, крива Лоренца, бідність, державне регулювання зайнятості населення, державні програми зайнятості, гнучкі форми зайнятості, соціальний захист населення, державне соціальне страхування, індексація доходів населення. Інфляція, дефляція, дезінфляція, гіперінфляція, помірна, галопуюча інфляція, стагфляція, інфляція попиту, інфляція витрат, очікувана інфляція, непередбачена інфляція, відкрита інфляція, подавлена інфляція, рівняння Фішера, рівень інфляції, функції грошей, кількісна теорія грошей, крива Філіпса, антиінфляційна політика держави.

Модуль D:

Тема 8. Макроекономічна структура і структурна політика держави.

Основні структурні співвідношення на макрорівні. Відтворювальні пропорції, галузеві пропорції, територіальні пропорції, вартісні пропорції. Види економік. Зростаюча економіка, статична економіка, стагнуюча економіка. Накопичення капіталу, його показники. Споживання, взаємозв'язок між накопиченням і споживанням в економіці. Суспільне виробництво та його сектори. Структурні зміни в економіці, структурна криза. Види структурних криз: регіональні, галузеві, виробничі. Структурні диспропорції та їх подолання. Структурна політика держави, їх напрямки. Структурна перебудова економіки. Галузева і регіональна структурна політика. Державна підтримка галузей, стимулювання структурних змін в економіці.

Тема 9: Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання. Необхідність і сутність державного регулювання економіки. Регулюючі функції ринкового механізму та його обмеження. Форми та інструменти державного регулювання економіки. Довгострокове і короткострокове регулювання, пряме та опосередковане регулювання економіки, правові, адміністративні, економічні регулятори. Індикативне регулювання, державний бюджет, податки, гроші, ціни, кредит, заробітна плата, державне замовлення, державний контракт. Трудові відносини, соціальне партнерство. Основні теорії макроекономічного регулювання. Класична теорія, її зміст. Кейнсіанська теорія, її сутність. Альтернативні теорії макроекономічного регулювання – монетаризм, теорія адаптивних раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції. Неоінституціоналізм.

Основні поняття до тем модулю D:

Структура економіки, зростаюча економіка, статична економіка, стагнуюча економіка, структурні пропорції, сектори суспільного виробництва, структурні зміни, структурна криза, структурні диспропорції, структурна політика, структурна перебудова. Регулюючі функції ринкового механізму та його обмеження, державне регулювання, економічні функції держави, макроекономічного регулювання: класична, кейнсіанська, теорія адаптивних очікувань, теорія економіки пропозиції, неінституціоналізм.

Модуль E:

Тема 10. Макроекономічна рівновага: сукупний попит і сукупна пропозиція.

Сукупний попит та фактори, що його визначають. Крива сукупного попиту. Сукупна пропозиція, її фактори. Крива сукупного попиту у класичної та кейнсіанської моделях. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту та сукупної пропозиції. Перехід від короткострокової рівноваги. Шоки попиту та пропозиції. Стабілізаційна політика держави. Інфляційний та дефляційний розриви.

Тема 11. Споживання, заощадження та інвестиції.

Споживання як функція доходу. Заощадження як функція доходу. Графіки споживання та заощадження. Середня та гранична прихильність до споживання та заощадження. Недоходні форми споживання та заощадження: багатство, податки, рівень цін, очікування росту цін і дефіциту товарів, споживча заборгованість.

Інвестиції та фактори інвестування. Відсоткова ставка, очікувана норма прибутку. Крива попиту на інвестиції. Динаміка інвестицій та фактори, що її визначають.

Основні поняття до тем модулю E:

Сукупний попит, сукупна пропозиція, макроекономічна рівновага, шоки попиту та пропозиції, короткострокова рівновага, довгострокова рівновага, стабілізаційна політика держави, інфляційний розрив, дефляційний розрив. Споживання, заощадження, середня прихильність до споживання, середня прихильність до заощадження, гранична прихильність до споживання, гранична прихильність до заощадження, інвестиції, крива інвестицій, фактори інвестицій, динаміка інвестицій.

Модуль F:

Тема 12. Механізм бюджетно-податкової політики держави.

Податки, їх сутність та види. Принципи побудови податкової системи. Класифікація податків. Прямі податки, непрямі податки, податкові ставки, податкові пільги. Крива Лафєру. Фіскальна політика держави. Дискреційна фіскальна політика. Не дискреційна фіскальна політика (політика вмонтованих стабілізаторів). Державний бюджет. Бюджетні дефіцити та надлишки. Циклічний та структурний дефіцити державного бюджету. Фінансування бюджетного дефіциту. Податки та податковий мультиплікатор. Мультиплікатор державних витрат. Мультиплікатор збалансованого бюджету. Стабілізаційна фіскальна політика держави. Стимулююча та стримуюча фіскальна політика.

Тема 13. Механізм грошово-кредитної політики держави.

Гроші, грошові агрегати, ліквідність грошей, попит і пропозиція на грошовому ринку, механізм досягнення рівноваги на грошовому ринку. Гроші та інфляція. Банківська система, її структура. Види банків, їх призначення та функції. Центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані фінансові установи.

Резерви банків, їх види. Норма резервування. Грошовий мультиплікатор. Грошово-кредитне регулювання економіки. Основні інструменти регулювання грошової пропозиції. Операції з державними цінними паперами на відкритому ринку, відсоткова політика, нормування обов'язкових резервів комерційних банків. Політика “дорогих” і “дешевих” грошей. Кредит у ринковій економіці. Функції, форми і види кредитів. Основні принципи банківського кредитування. Кредитні відносини.

Основні поняття до тем модулю F:

Податки, податкова система, податкова ставка, крива Лаферу, фіскальна політика, дискреційна фіскальна політика, автоматична (встроена) стабільність, держаний бюджет, дефіцит державного бюджету, структурний дефіцит, циклічний дефіцит державного бюджету, фінансування бюджетного дефіциту, стабілізаційна фіскальна політика, податковий мультиплікатор, мультиплікатор державних витрат, мультиплікатор збалансованого бюджету. Гроші, ліквідність грошей, грошові агрегати, грошовий ринок, банківська система, центральний банк, комерційні банки, резерви банків, грошовий мультиплікатор, норма резервування, інструменти грошово-кредитного регулювання, операції з цінними паперами, відсоткова політика, нормування обов'язкових резервів, “дорогі” гроші, “дешеві” гроші, кредит, функції кредиту, форми кредиту, види кредиту, кредитні відносини.

Модуль G:

Тема 14. Механізм зовнішньоекономічної політики.

Міжнародна торгівля, економічні основи торгівлі. Спеціалізація країн, теорія порівняльних переваг. Форми міжнародних економічних відносин. Теорія порівняльних витрат Д. Рикардо. Неокласична теорія Гекшера-Оліна. Теорія технологічного

розриву Познера. Лібералізація торгівлі. Протекціоністська політика держави. Платіжний баланс країни. Торгівельний баланс, поточний платіжний баланс. Збалансований платіжний баланс. Незбалансований платіжний баланс. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Таможене мито. Нетарифні обмеження. Квоти, ліцензування.

Валютний ринок, міжнародна ліквідність. Суб'єкти валютного ринку. Номінальний і реальний валютний курс. Національна валюта. Фіксований валютний курс, гнучкий валютний курс. Девальвація валюти, ревальвація валюти. Валютний контроль. Міжнародна валютна система, її розвиток. Золотий стандарт, золотодоларовий стандарт, система гнучких (плаваючих) курсів. Міжнародні фінансово-кредитні організації.

Тема 15. Економічний ріст.

Економічне зростання, його поняття та мета. Фактори, що забезпечують економічне зростання. Шляхи забезпечення економічного зростання. Екстенсивний тип економічного розвитку, інтенсивний тип економічного розвитку, фактори економічного зростання. Механізм економічного зростання. Ефект мультиплікатору, ефект акселератору. Позитивні та негативні наслідки економічного зростання. Державне регулювання економічного розвитку. Циклічні коливання економіки.

Моделі економічного зростання. Кейнсіанські моделі економічного зростання. Модуль Е. Домара, Р. Харрода. Модель Самуельсона-Хікса. Неокласична модель Р.Солоу. Характеристика факторів, що визначають економічний ріст. "Золоте правило" Е. Фелпса. Норма накопичення капіталу, темп зростання чисельності населення, технологічний прогрес, сучасні теорії ендогенного зростання.

Основні поняття до тем модулю G:

Міжнародна торгівля, спеціалізація, теорія порівняльних переваг, теорія Рикардо, теорія Гекшера-Оліна, теорія Познера, протекціонізм, лібералізація торгівлі, платіжний баланс, торгівельний баланс, валютний ринок, валютний курс, національна валюта, міжнародна ліквідність, фіксований курс, плаваючий (гнучкий) курс, девальвація, ревальвація, валютна система, золотий стандарт, золотодоларовий стандарт, система гнучких курсів, валютний контроль, таможене мито, нетарифні обмеження, квота, ліцензування. Економічне зростання, екстенсивний тип економічного зростання, інтенсивний тип економічного зростання, фактори економічного зростання, ефект мультиплікатору, ефект акселерату модель економічного зростання Домара-Харрода, модель економічного зростання Самуельсона-Хікса, модель економічного зростання Солоу “золоте правило” Хелпса, теорії ендогенного зростання.

Лекція 8. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Мета лекції – визначити поняття “економічна структура”, склад її окремих елементів, проаналізувати зв’язок процесів, що характеризують структуру, з’ясувати сутність моделей економічних систем, їхні особливості, визначити моделі економічного кругообігу, та їхню відмінність.

План

1. Визначення поняття “економічна система”.
2. Структура економічної системи: процес виробництва, процес реалізації, процес споживання.
3. Моделі економічних систем – чистий капіталізм, командна економіка, змішані системи, традиційна економіка.

4. Економічний кругообіг в ринковій економіці.

Сутністю економічної системи є в перетворенні природних ресурсів у призначені для споживання суспільством матеріальні блага. Економіка є підсистемою двох складних систем - природи й суспільства. Економіку можна представити у вигляді регулятора потоку природа-суспільство. На її "вхід" надходять природні й трудові ресурси, а "виходом" є продукти, що відповідають суспільним потребам.

До елементів економіки, що дозволяє охарактеризувати процес формування її структури в якісному, та кількісному плані, ставляться: 1) процес виробництва; 2) процес реалізації; 3) процес споживання.

Для здійснення процесу виробництва необхідно мати певний набір **виробничих ресурсів**. Під ними розуміються обмежені елементи зовнішнього стосовно економіки середовища (природні й трудові ресурси) або ресурси, які виробляються в межах економіки й необхідні для процесу виробництва. У загальному виді **виробничі ресурси** можуть бути представлені як включаючи в себе: 1) **предмети праці** - елементи природи, уперше виділені з неї або вже оброблялися у виробленому продукті; 2) **засоби праці** - доцільно скомпоновані перетворені елементи природи, за допомогою яких здійснюється контакт із предметами праці; 3) **трудові ресурси** - робочу силу як сукупність фізичних й інтелектуальних чинностей людини, що витрачають для продуктивного з'єднання засобів праці з його предметами. Поєднання предметів й засобів праці утворює **засоби виробництва**, а всіх трьох - **продуктивні сили суспільства**.

Виробничі ресурси можна розділити на невідтворені й відтворені. До перших ставляться корисні копалини, що входять до складу предметів праці. До других - інша частина природних ресурсів (грунт, водні басейни, флора, фауна), а також трудові ресурси.

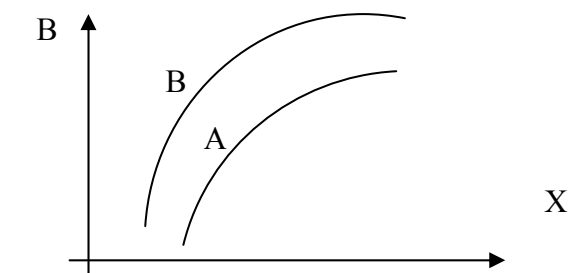
Виробничі ресурси поділяться та такі, що забезпечують виробництво і втілені - залежно від часу, протягом якого вони функціонують, способу їхнього подання в виробленому продукті. Засоби праці й трудові ресурси відносяться до виробничих ресурсів, які забезпечують декілька виробничих циклів, і в готовому продукті матеріально не втілюються.

Предмети праці - це втілені ресурси, тому що вони функціонують протягом одного циклу, і становлять матеріально-речову основу зробленого продукту.

У складі виробничих ресурсів можна виділити об'єктивні (матеріальні) ресурси - засоби і предмети праці, у сукупності виступаючі як засоби виробництва, і суб'єктивні (особисті), тобто трудові ресурси.

У процесі виробництва виробничі ресурси стають його факторами. **Фактор виробництва** - це виробничий ресурс, що з'єднує з іншими ресурсами на основі певної технології.

Розгляд технологічного способу з'єднання факторів виробництва дозволяє сформулювати з фундаментальних економічних законів - **закон убуваючої ефективності**. Він носить загальний характер і діє в промисловості, сфері послуг або навчанні. Його відкриття сходить до робіт Томаса Мальтуса. Графічно він виражається таким чином:

де V - випуск продукції;

$X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ - обсяги факторів виробництва.

Але закон убуваючої ефективності не діє тільки при паралельному росту обсягів всіх факторів виробництва. В цьому випадку можлива економія на масштабах виробництва.

Створений продукт призначений для задоволення суспільних потреб. Суспільні потреби завжди первинні стосовно виробничих ресурсів. Слід врахувати, що матеріальні потреби суспільства, безмежними. Розрізняють предмети першої необхідності (Так званий споживчий кошик - їжа, житло, одяг) та предмети розкоші (літаки, яхти, автомобілі). Велику роль у формуванні потреб відіграє реклама змушує населення купувати товари.

Для виникнення потреби досить однієї одиниці товару (наприклад, відеомагнітофона, комп'ютера, модного плаття або тканини). Але для перебудови процесу виробництва з метою задоволення цієї нової потреби потрібний певний час (на розширення нових виробничих потужностей, тиражування виробу тощо). Тому випереджальний розвиток структури суспільних потреб стосовно динаміки складу виробничих ресурсів є економічною закономірністю.

Суспільні потреби підрозділяються на дві основні групи: виробничі й невиробничі. У зв'язку із цим зроблений продукт направляється як на відшкодування й розширення засобів виробництва, так і на формування ресурсів споживання.

Процес реалізації.

Створений у процесі виробництва продукт надходить до сфери реалізації, де здійснюється його розподіл й обмін. Розглянутий з погляду матеріального результату продукт, містить у собі засоби праці, предмети праці й предмети споживання.

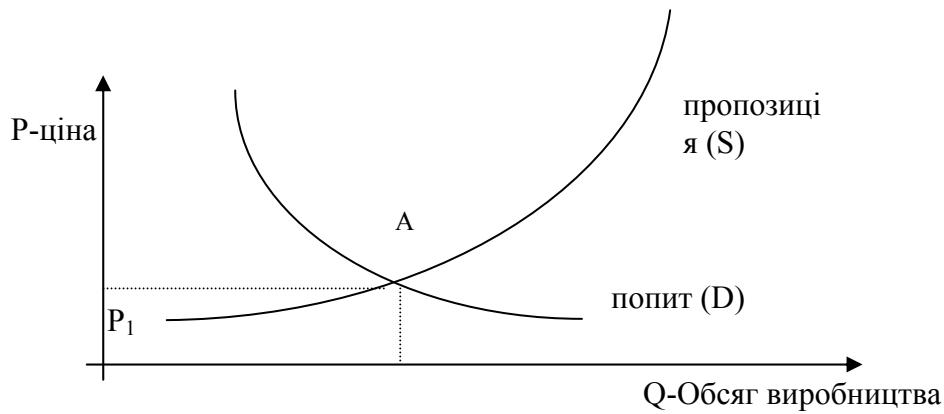
Зроблений продукт у кожному із секторів економіки повинен відшкодувати витрати виробництва й забезпечити розширене відтворення цього продукту надалі. Тому він обов'язково повинен містити в собі вартість:

- 1) спожитих предметів праці (поточні матеріальні витрати);
- 2) спожитих засобів праці (амортизацію);
- 3) необхідного продукту, що йде на оплату праці;
- 4) прибавочного продукту, який призначений для розширення виробництва.

Між секторами економіки, що випускають засоби праці, предмети праці й предмети споживання, виникає обмін.

Пропорції процесу реалізації регулюються **законом попиту та пропозиції**, заслуга теоретичної розробки якого належить Альфреду Маршалові. **Під попитом** розуміється обсяг суспільної потреби, виражений у грошах. **Пропозиція** - це обсяг зробленої продукції, запропонованої на ринок.

Графічно закон, що зв'язує ціну й обсяг продукції, ілюструється рисунком

Для **кривої попиту** характерна зворотна його залежність від ціни, оскільки при падінні ціни даний покупець збільшує попит на продукцію. Водночас попит починають пред'являти інші покупці, які при попередній ціні цього не робили.

Кривій пропозиції властива пряма його залежність від ціни, тому що ріст останньої створює для даного виробника умови розширення виробництва. Крім того виробництвом цього товару починають займатися виробники інших товарів.

У процесі реалізації в остаточному підсумку встановлюється рівновага між попитом та пропозицією: ринок пропускає через себе продукцію в обсязі Q_1 за ціною P_1 .

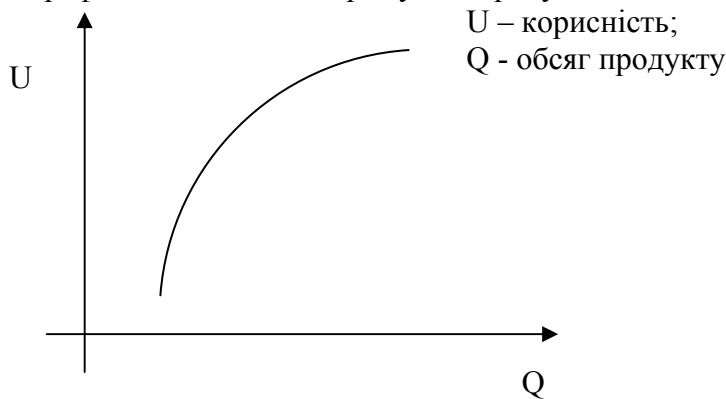
Процес споживання.

Споживання можна розділити на **виробниче** (засоби й предмети праці у виробництві) і **невиробниче**, або особисте (предмети споживання, життєві блага).

Пропорції процесу споживання регулюються **законом убуючої корисності**, сформульований ще в 18 столітті французьким економістом Жаном Батистом Сзем (1767-1832). Він формулюється в такий спосіб: у міру споживання нових порцій того самого продукту його загальна корисність зростає уповільнено (у міру насичення суспільних потреб). Даний закон,

на відміну від закону убуваючої ефективності носить, не технічний, а психофізіологічний характер.

Графічно цей закон зображується рисунком:

Поряд із законом убуваючої ефективності й законом попиту та пропозиції охарактеризований вище закон формує триаду фундаментальних економічних законів.

Моделі економічних систем (чистий капіталізм, командна економіка, змішані системи, традиційна економіка).

Сучасне суспільство, в процесі розвитку використовує декілька інституціональних структур і координаційних механізмів управління економікою. Розвинені країни світу розрізняються по двох ознаках, що придатні економічній системі:

- 1) за формою власності на засоби виробництва;
- 2) по заходах, за допомогою яких координується й управляється економічна діяльність.

1. Чистий капіталізм, або капіталізм епохи вільної конкуренції, характеризується приватною власністю на ресурси й використанням системи ринків і цін для координації економічної діяльності й управління нею. Поводження кожного суб'єкта мотивується особистими інтересами, коли кожна економічна одиниця прагне максимізувати свій дохід на основі

індивідуального прийняття рішень. Ринкова система функціонує як механізм, в якому товари й послуги провадяться, а ресурси пропонуються в умовах конкуренції. Прихильники чистого капіталізму стверджують, що ця економічна система сприяє ефективному використанню ресурсів, стабільному виробництву й зайнятості, швидкому економічному росту. Тому тут невелика або відсутня необхідність в урядовому плануванні й втручанні в економічний процес. Втручання уряду підриває ефективність функціонування ринкової системи. Роль уряду обмежується захистом приватної власності й встановленням належної правової структури, що полегшує функціонування вільних ринків.

2. Командна економіка.

Полярною чистому капіталізму є командна економіка, або соціалістична. Цю систему характеризують суспільна власність на засоби виробництва всі матеріальні ресурси, колективне прийняття рішень за допомогою централізованого економічного планування. Всі рішення приймаються центральним плановим органом (Держпланом). Підприємства є власністю держави й здійснюють виробництво на основі державних рішень. Виробничі плани встановлюються плановим органом для кожного підприємства. Такий план конкретизує кількість ресурсів, що повинні бути виділені підприємству для виконання своїх виробничих завдань. Співвідношення в національному продукті засобів виробництва й засобів споживання встановлюється централізовано. У такий же спосіб здійснюється й розподіл товарів серед населення. Засоби виробництва розподіляються між галузями на основі довгострокових пріоритетів, установлюваних Держпланом.

3. Змішані системи.

У реальності економічні системи розташовуються між чистим капіталізмом й командною економікою. Наприклад, економіка США ближче до чистого капіталізму, але з суттєвими відмінностями. На відміну від чистого капіталізму

американський капіталізм породив могутні економічні організації в формі великих корпорацій і сильних профспілок. Зазначені сили можуть маніпулювати ринковою системою й спотворювати її нормальне функціонування у своїх інтересах, що змушує уряд втручатися з метою координації цих дій.

Однак, приватна власність й опора на ринкову систему, так само, як і суспільна власність і централізоване планування, не завжди існують паралельно. Наприклад, гітлерівська Німеччина була названа авторитарним капіталізмом, оскільки економіка знаходилась під жорстоким контролем, хоча власність залишалася приватної. На протилежність цьому, для колишньої югославської економіки ринкового типу були придатні суспільна власність на ресурси й водночас зростаюча опора на вільні ринки. Економіку Швеції також можна представити як гібридну систему. Незважаючи на те, що понад 90% господарської діяльності зосереджено у приватних фірмах, уряд бере значну участь у забезпеченні економічної стабільності й перерозподілі доходів.

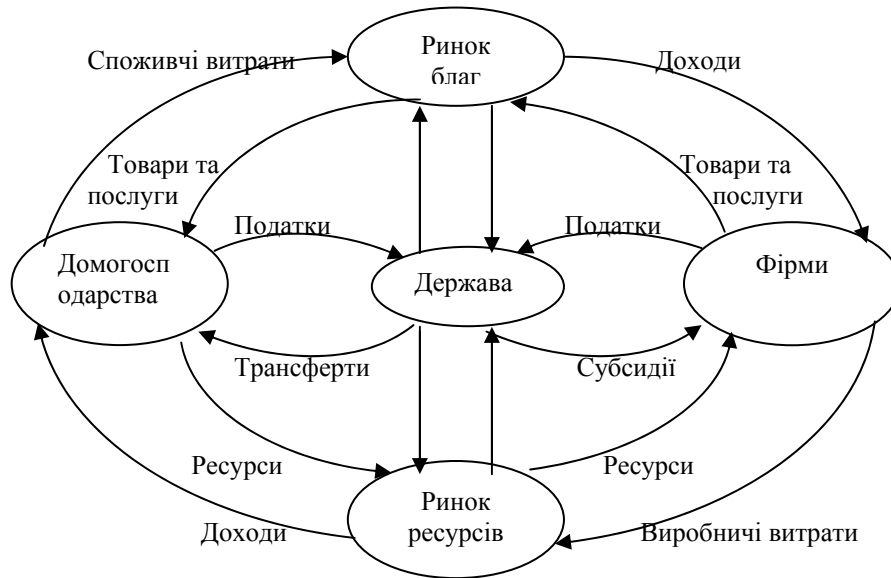
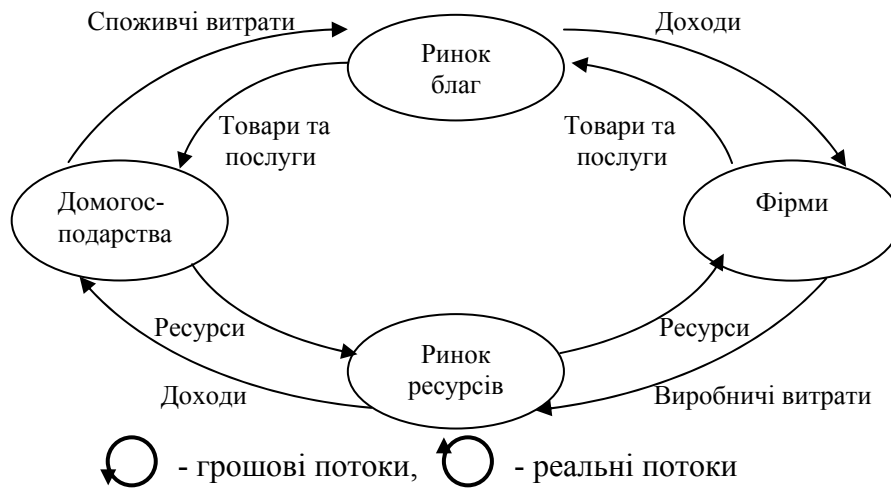
У свою чергу, японська економіка відрізняється досить розвиненим плануванням й "координацією" економічної діяльності уряду й приватного сектора.

4. Традиційна економіка.

Для багатьох економічно слаборозвинених країнах Африки, Азії й Латинської Америки характерною є, або заснована на звичаях, економічна система. Технології виробництва, обмін, розподіл доходів базується на традиціях та звичаях. Спадковість і касти диктують економічні ролі індивідів, різко вираженим є соцекономічний застій. Технічний прогрес й інновації обмежені, тому що вони вступають у протиріччя із традиціями. Релігійні й культурні цінності первинні в порівнянні з економічною діяльністю.

Обґрунтовуючи вибір шляху економічного розвитку, країни із традиційною економікою неминуче зіштовхуються з питанням про те, яка з моделей є підґрунтям їхнього

економічного росту й водночас буде найменш несумісної з цілями, що визначає суспільство певної країни.

 - грошові потоки, - реальні потоки
рис. 2.2. модель економічного кругообігу за участі держави

Контрольні питання до лекції 8.

1. Надайте визначення поняття “економічна система”.
2. Охарактеризуйте структуру економічної системи. Надайте характеристику її окремих процесів.
3. Які існують моделі економічних систем? Чим вони відрізняються?
4. Визначте особливості економічного кругообігу в закритій та відкритій економіці.

Лекція 9. СТРУКТУРА РИНКУ Й РИНКОВІ УСТАНОВИ

Мета лекції – визначити структуру ринку, види ринків, проаналізувати особливості їхнього функціонування, з’ясувати різницю між ринком грошей й ринком капіталів, визначити установи, що обслуговують окремі види ринків.

План

1. Ринок товарів, його види.
2. Ринок природних ресурсів.
3. Ринок праці.
4. Ринок капіталів.
5. Ринок грошей.
6. Ринок цінних паперів.
7. Ринкові установи, їхня характеристика.

Ринок товарів, характеризується рухом предметів споживання й засобів виробництва. Він поділяється на **споживчий ринок** і **ринок засобів виробництва**. На кожному з них формуються більше **спеціалізовані ринки**, наприклад,

ринок м'яса, ліків, побутової техніки тощо. Ринок засобів виробництва підрозділяється на ринки верстатів, інструментів, запчастин.

Суб'єктами ринку можуть бути фізичні та юридичні особи. На споживчому ринку **покупцями** виступають окремі особи або домашні господарства, **продавцями** - фірми та особи, які виробляють споживчі товари й надають послуги.

На ринку засобів виробництва покупцями є:

а) окремі особи й організації, яким товари й послуги необхідні для виробництва інших товарів і послуг;

б) посередницькі організації, що придбають товари для їх подальшого перепродажу й передачі в оренду;

в) представники органів влади, що використовують товари для виконання своїх функцій.

Між **споживчим ринком** і **ринком засобів виробництва** є деякі розходження у функціонуванні. По-перше, вони розрізняються за характером попиту. Попит на продукцію споживчого ринку називається **природним**, оскільки він викликаний природними потребами споживача. Попит на засоби виробництва називається **похідним**, тому що він залежить від попиту на предмети споживання. По-друге, попит на споживчому ринку більше **гнучкий**, чим попит на ринку засобів виробництва. Попит на першому більш залежить від коливань ціни, а другий не повинен мінятися різко, тому що це може негативно вплинути на діяльність підприємства й навіть призвести до його зупинки. По-третє, на ринку засобів виробництва представлено більш **вузьке коло** добре відомих і добре інформованих **партнерів**.

Відмінність між зазначеними видами товарного ринку складається й у **способах доведення продукції до споживача**. Між виробником і споживачем у більшості випадків знаходяться торгово-посередницькі організації. На споживчому ринку між виробником і споживачем є **оптовий і роздрібний торговці**. Виробник продає великі партії товару оптовому торговцеві.

Оптовий торговець розподіляє товари між роздрібними торговцями.

На ринку засобів виробництва між виробниками й споживачами знаходяться **дистриб'ютори, дилери й брокери**. **Дистриб'ютор** - це оптово-посередницька самостійна фірма, що обслуговує різні галузі промисловості. Дистриб'ютори купують товари оптом більшими партіями, зберігають їх на складах і продають від свого імені й на свій ризик.

Ринок природних ресурсів. Найбільш цінним природним ресурсом є земля. На ринку ресурсів вона стає предметом купівлі-продажу. Ціна на землю формується під впливом попиту та пропозиції. Але цей попит має свої особливості. **Попит на землю** носить **похідний** характер: він залежить від **ціни** виробленої на землі **продукції й продуктивності землі**. Що стосується **пропозиції** на землю, то її основна ознака - нееластичність, тобто майже повна незалежність від ціни. Це пояснюється тим, що площа землі в господарському обороті відносно незмінна, її не можна штучно збільшити. Земля є невідтвореним дарунком природи. В Україні земля ще не є об'єктом купівлі-продажу, оскільки перебуває в державній власності.

Ринок праці. **Праця** - це фізичні й інтелектуальні здібності людини. В умовах ринку фактор праці одержує адекватну ринкову оцінку, яка формується під впливом попиту та пропозиції. Але попит на ринку праці, як і на ринку інших ресурсів, є **похідним** від попиту на товари й послуги. Той, хто виробляє нікому не потрібні товари, нічого не одержить за свою працю. Працівник, що створює звичайні, але необхідні товари, одержить винагороду. Попит на ринку залежить від продуктивності праці. **Продуктивність праці** кожного додатково найнятого працівника, починаючи з певного часу, зменшується. Зрозуміло, що підприємець може наймати додаткових працівників, тобто, збільшувати попит на працю, тільки доти, поки заробітна плата (витрати підприємця на ресурс

праці) не стане перевищувати внесок працівника в створюваний продукт.

Пропозиція праці формується під впливом багатьох факторів. При цьому враховуються наступні умови:

1. При підвищенні заробітної плати діє "**ефект заміни**": працівникові вигідніше відмовитися від годин відпочинку й збільшити свій робочий час.

2. Збільшуючи свій робочий час, працівник витрачає більш фізичної й розумової енергії на кожную додаткову одиницю робочого часу, тобто граничні витрати праці зростають. Це значить, що тільки за умови **збільшення заробітної плати** індивід погодиться **працювати більш**.

3. Підвищення заробітної плати створює "**ефект доходу**". Він проявляється в тім, що, задовольнивши свої першочергові потреби, працівник, що одержує високу плату, починає цінувати більше дозвілля. Щоб зацікавити його збільшити пропозицію своєї праці на ринку, необхідно збільшити йому заробітну плату.

Ринком капіталів є такий ринок, на якому господарські суб'єкти й індивіди надають й одержують позички з метою їх подальшого використання. Надання грошей у позичку на умовах повернення, терміновості й прибутковості називається **кредитом**. Гроші, які узяті в кредит, повинні бути повернуті, в певний строк, та забезпечити прибуток. Звідки ж взяти тимчасово вільні гроші для кредиту? **Джерелами кредитних ресурсів** є тимчасово вільні гроші підприємців, грошові заощадження населення, тимчасово вільні бюджетні кошти держави. Головними позичальниками капіталу є підприємці, домашні господарства, органи державної й місцевої влади. Розвиненість кредитних відносин - невід'ємна умова ефективного функціонування ринкової економіки. Вони забезпечують безперервність виробничого процесу, створюють умови для інновацій, розширення виробництва й збільшення прибутку.

У ринковій економіці існує кілька видів кредиту. **Комерційний кредит** надають підприємці один одному у вигляді відстрочки платежу за товари й послуги. При цьому укладається вексель-документ, у якому відзначена ціна за поставлені товари (надані послуги) плюс відсоток за відстрочку платежу.

Банківський кредит надається банками підприємствам або окремим особам у вигляді грошових позичок. **Споживчий кредит** може надаватися споживачеві у вигляді товарів довгострокового користування (меблі, холодильники, телевізори) під відсоток за відстрочку платежу або у вигляді банківських позичок на споживчі цілі (наприклад, на будівництво житла). **Іпотечний кредит** - це довгострокові позички під заставу нерухомості (земля, будинок).

Державний кредит надається державою. Якщо кредиторами виступають різні держави це є **міжнародний кредит**.

По термінах повернення кредити діляться на **короткострокові** (до 1 року), **середньострокові** (від 2 до 7 років), **довгострокові** (від 7 років і більше).

Ринок грошей є дуже близьким до ринку капіталів, адже на обох ринках відбувається рух грошей.

Розрізнити зазначені ринки можна по двох критеріях:

а) **на ринку капіталів** купують гроші для придбання засобів виробництва; **на ринку грошей** - для придбання будь-яких товарів;

б) **ринок грошей** охоплює тільки короткострокові позички (від одного дня до одного року), **ринок капіталів** - це ринок середньострокових і довгострокових кредитів.

Ринок цінних паперів. Покупка облігацій є своєрідною формою кредитування. Існують первинний і вторинний ринки цінних паперів. **Первинний** ринок є пов'язаним з емісією (випуском) і продажем цінних паперів за номінальною ціною, **вторинний** - з перепродажем цінних паперів за курсовою ціною,

що формується під впливом попиту та пропозиції. **Попит на цінні папери** залежить від обсягу тимчасово вільних коштів, величини доходу (дивіденду), що приносять цінні папери своїм власникам, величини доходу при іншому використанні грошей.

Ринкові установи. Функціонування всіх зазначених ринків неможливо без діяльності ринкових інститутів, таких як товарні й фондові біржі, банки, фінансово-кредитні посередники й служби зайнятості. Кожний із цих ринкових інститутів обслуговує певні ринки. Товарні біржі обслуговують ринок товарів, фондові - ринок грошей і ринок капіталів, фінансово-кредитні посередники - ринок капіталів і ринок цінних паперів, служби зайнятості - ринок праці.

Товарна біржа - це асоціація торговців, які об'єдналися з метою впорядкування торгівлі й полегшення торговельних операцій. Центром світової біржової торгівлі є США. Понад 84% торговельних угод світу укладається у цієї країни. На товарній біржі використовуються дві форми торгівлі - форвардна угода й фьючерська угода.

Форвардна угода - це зобов'язання продавця перед покупцями поставити певну кількість товару певної якості в зазначений час.

Фьючерська угода - це придбання права купити або продати в майбутньому товар за певною ціною.

Торгівлю на товарній біржі здійснюють при участі брокерів і дилерів. **Брокери** виконують біржові операції за дорученням клієнта й за його кошти; дилери купують і продають за власні кошти. За виконання своїх функцій брокери одержують від клієнтів плату у вигляді комісійних. Тому вони зацікавлені в збільшенні кількості угод. Дилери мають прибуток від різниці між ціною продажу й ціною покупки. На товарних біржах продають сільськогосподарську продукцію, метали, енергоносії.

Фондова біржа забезпечує купівлю-продаж цінних паперів - акцій, облігацій. Найбільш відомими фондовими біржами є

Нью-Йоркська, Торонтська, Монреальська, Токійська, Гонконгська.

До переваги фондової біржі відносяться наступні:

1. Функціонування фондової біржі забезпечує одержання коштів шляхом випуску (продаж) цінних паперів - зобов'язань підприємства, що має потребу в інвестиціях.

2. Фондова біржа забезпечує постійний рух капіталів і їх спрямування сфери, які гарантують більш високий прибуток.

3. Фондова біржа, якщо на ній продаються цінні папери, які випущені державою, надає йому можливість знайти кошти для відшкодування державного боргу.

На фондовій біржі працюють брокери й дилери. Щоб одержати право продажу цінних паперів на первинному ринку, підприємство подає замовлення на включення своїх акцій у біржовий список. Біржовий комітет з листингу - внесення підприємства в біржовий список - всебічно перевіряє підприємство, досліджуючи звіти про його фінансову діяльність за попередні роки, рівень прибутковості тощо. Це необхідно для того, щоб запобігти банкрутству майбутніх власників цінних паперів.

На фондовій біржі продають (купують) акції та облігації. Володіння акцією надає право одержувати частину доходу акціонерного товариства (**дивіденд**) і брати участь в управлінні ним. Акція має **номінальну ціну**, по якій вона продається на первинному ринку, та **ринкову ціну**, або курс, по якому вона продається на вторинному ринку цінних паперів. Курс акцій залежить від дивіденду, що вони приносять власникові (чим більше дивіденд, тим більшою є ринкова вартість акції), рівня прибутковості при іншому використанні грошей - при вкладанні їх у банк (відсоток) або при покупці землі (рента). Чим більший дохід забезпечує інше використання грошей, тим меншим буде попит на акції й відповідно їх курс акцій.

Банки - це фінансово-кредитні установи, що обслуговують рух капіталів і грошей. Існує два види банківського відсотка:

1) **відсоток по вкладах (депозитам)**, що банк платить тим, у кого він одержує для користування тимчасово вільні кошти;

2) **відсоток за кредит**, що банк одержує від тих кому, він надає кошти в користування. Різниця між відсотком за кредит і відсотком по вкладах складає банківський прибуток.

Банківські операції поділяться на три групи: пасивні, активні й комісійні. **Пасивні** операції спрямовані на залучення коштів. Власний капітал банку становить незначну частину його ресурсів. Головна частина - **депозити клієнтів**. Депозити поділяться на **поточні** (гроші надаються на вимогу вкладника в будь-який час) і **термінові** (гроші можна одержати тільки через певний строк).

Активні операції спрямовані на використання ресурсів банку - надання позичок. Позички надаються або без забезпечення, якщо банк вважає позикоодержувача надійним клієнтом, або під заставу. Залежно від характеру застави позички поділяться на **вексельні** (банк надає позичку особі, що має вексель від свого боржника й бажає дістати кошти раніше, ніж зазначено у векселі), **підтоварні** - надаються під заставу товарів, які ще не реалізованими, **фондові** (надаються під заставу цінних паперів - акцій й облігацій).

Комісійні операції - це посередницька діяльність банків: обслуговування платежів клієнтів, одержання грошей по боргових зобов'язаннях, зберігання цінних паперів тощо.

Залежно від виконуваних функцій банки поділяються на центральні, комерційні й спеціалізовані. **Центральний (емісійний) банк** за розпорядженням уряду здійснює емісію грошей, зберігає резервний фонд комерційних банків, надає їм кредит під відсоток. **Комерційні банки** здійснюють кредитування промислових, торговельних й інших підприємств, банківське обслуговування клієнтів.

Спеціалізовані банки розрізняють на **іпотечні** (надають позички під заставу землі, будинків), **інноваційні** (надають кредити на впровадження нових технологій), **споживчого кредиту** (спеціалізуються на кредитуванні населення, наданні позичок на придбання товарів довгострокового споживання).

Фінансово-кредитні посередники включають

1) **Інвестиційні фонди**, які виконують наступні функції: акумулюють кошти приватних осіб або компаній, випускаючи власні цінні папери (акції), вкладають кошти в акції й облігації інших підприємств, виступають посередниками під час приватизації державних підприємств (одержують приватизаційні сертифікати громадян в обмін на власні акції, використовують сертифікати, вкладаючи їх в акції приватизованих підприємств).

2) **Трастові товариства**, які управляють (за дорученням) майном підприємств або приватних осіб, вкладають кошти клієнтів у цінні папери, продаючи та купуючи їх з метою одержання прибутку.

Страхові компанії й пенсійні фонди акумулюють кошти тих, хто купує страхові поліси, платить страхові внески; вкладають зібрані від клієнтів кошти в акції й облігації; надають кредити під заставу нерухомості.

Служби зайнятості - це установи, діяльність яких спрямована на забезпечення ефективної зайнятості населення. До функцій служб зайнятості відносяться: вивчення й прогнозування ситуацій щодо працевлаштування населення, перекваліфікації працівників, організації громадських робіт, надання допомоги безробітним.

Контрольні питання до лекції 9.

1. Надайте визначення ринку, його суб'єктів.
2. Назвіть основні види ринків, надайте їхню характеристику.
3. Визначте особливості функціонування окремих ринків.

4. Назвіть основні установи, що обслуговують відповідні ринки. Надайте їхню характеристику.

Лекція 10. МАКРОЕКОНОМІЧНА СТРУКТУРА Й СТРУКТУРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Мета лекції – визначити зміст процесу відтворення суспільного виробництва, з'ясувати різницю між видами економіки, визначити відмінність структурних змін й структурних криз, уявляти заходи структурної політики держави.

План

1. Основні структурні співвідношення на макрорівні.
2. Види економіки: зростаюча, статична, стагнуюча.
3. Структурні кризи й структурна перебудова економіки.
4. Структурна політика держави та заходи її реалізації.

Економіка будь-якої країни як об'єкт системного дослідження має певну структуру. У загальному виді **структура економіки** - це співвідношення, які виражають взаємозв'язок й взаємозалежність між окремими частинами економіки, її окремими секторами, галузями.

У залежності від змісту економічних процесів можна виділити наступні **основні види структурних співвідношень** на макрорівні: відтворювальні, галузеві й територіальні.

Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення окремих елементів, процесу суспільного відтворення (виробництва, розподілу, обміну й споживання).

Галузеві пропорції відображають взаємовідносини між галузями й групами галузей під час виробництва суспільного продукту.

Територіальні (або регіональні) пропорції відображають розміщення продуктивних сил у країні, відносини економічних

регіонів, інших територіальних утворень у виробництві суспільного продукту, тобто територіально-виробничу структуру економіки.

Оскільки суспільний продукт має матеріально-речовинний зміст й одночасно виступає у вартісній формі, виділяють матеріально-речовинні й вартісні пропорції економіки. **Матеріально-речовинні пропорції** відображають відносини, що склалися в структурі національного господарства, шляхом порівняння показників у натуральних одиницях. А вартісні - у грошових одиницях.

Провідна роль належить **пропорціям відтворення**. З врахуванням матеріально-речовинного змісту сукупного суспільного продукту розділяють основні відтворювальні пропорції:

- 1) між виробництвом **засобів виробництва** й виробництвом **предметів споживання**, тобто між 1 й 2 підрозділами суспільного виробництва;
- 2) між виробництвом **засобів виробництва** й виробництвом **предметів споживання в промисловості**, тобто між групами А и Б.

Матеріально-речовинні пропорції структури ВВП відображають розподіл суспільного виробництва не на два традиційних підрозділи, а на чотири:

- 1) виробництва споживчих товарів (предметів споживання);
 - 2) виробництво інвестиційних товарів (засобів виробництва);
 - 3) надання послуг;
 - 4) військово-промисловий комплекс.
- Зазначений розподіл відображає галузеву структуру сучасної економіки.

До основних **вартісних пропорцій**, які характеризують рух сукупного продукту і його складових частин на всіх стадіях процесу відтворення ставляться такі співвідношення:

між заміщенням використаних засобів виробництва (фонд заміщення) і створеною вартістю (національним доходом);

між споживанням (фондом споживання) і нагромадженням (фондом нагромадження) у структурі національного доходу.

Перша пропорція показує співвідношення величин вартості зношених засобів праці (амортизація), вартості використаних у виробництві предметів праці (проміжний продукт), що в сукупності складають **фонд заміщення**, та величиною доданої вартості (національного доходу), створеного в країні за рік.

Друга пропорція відображає взаємовідносини **фонду нагромадження й фонду споживання** - вартості матеріальних благ, використовуваних на особисте споживання населення, фінансування освіти, утворення, охорони здоров'я, мистецтва, тобто невиробничої сфери, державного апарату й оборони країни.

Вартісні пропорції внутрішньої структури ВВП, виходячи із двох методів його розрахунку, можна розподілити на дві групи: **перша** – це співвідношення між його елементами по витратах, **друга** – це співвідношення між його елементами по доходах.

Перша група включає вартісні пропорції між різними видами витрат на придбання товарів і послуг, а також співвідношення між валовими інвестиціями й амортизацією, між витратами на споживання й на нагромадження. **Друга група** охоплює вартісні пропорції між різноманітними видами доходів, які одержувані різними групами населення в процесі виробництва товарів і надання послуг за певний період, а також між зазначеними доходами й витратами, платежами, які не пов'язані з виплатою доходів (амортизаційними відрахуваннями, непрямими податками на бізнес) тощо.

Серед перерахованих вартісних пропорцій у структурі ВВП основною є пропорція між **валовими інвестиціями й амортизацією**. Вона є економічним індикатором загального стану економіки. Розглянемо три випадки стану національного виробництва.

Види економіки: зростаюча, статична, стагнуюча економіка.

1)Зростаюча економіка. Якщо валові інвестиції (ВІ) перевищують амортизацію (А), тобто $(ВІ > А)$, економіка перебуває в стані підйому, її виробничі потужності зростають. У зростаючій економіці чисті інвестиції (ЧІ) є величиною позитивною ($ЧІ > 0$).

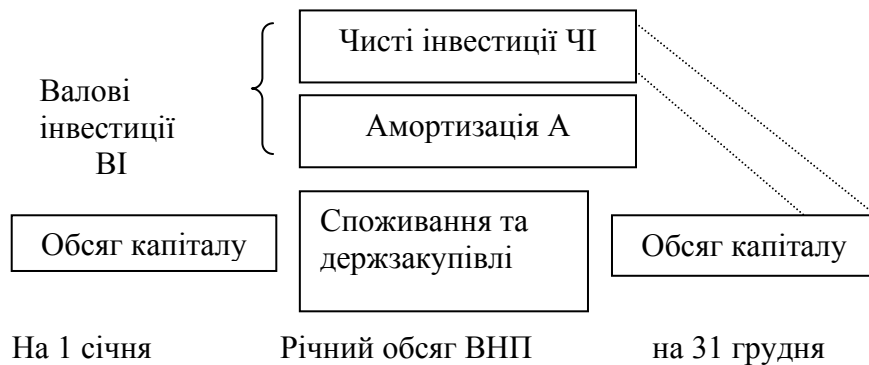

Рис. 1.1. Зростаюча економіка

2) *Статична економіка.* Застійна (статична) економіка відображає ситуацію, коли валові інвестиції й амортизація є рівними ($ВІ=A$). Це означає, що в економіці виробляється стільки капіталу, скільки необхідно для заміщення того, що споживається в процесі виробництва. Чисті інвестиції приблизно нульові ($ЧІ=0$). Виробничі потужності не розширюються.

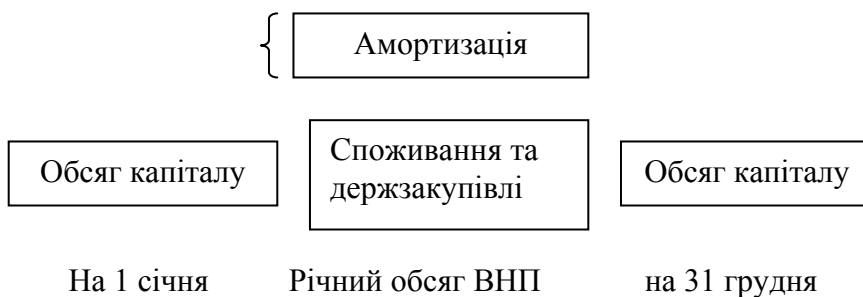

Рис. 1.2. Статична економіка

3) *Стагнуюча економіка.* Ця ситуація виникає, якщо валові інвестиції менш амортизації ($ВІ < A$), тобто за рік споживається більше капіталу, чим виробляється. Чисті інвестиції в цих умовах будуть величиною негативної ($ЧІ < 0$). В економіці відзначається скорочення інвестицій, виробництво й зайнятість перебувають у стадії занепаду. У результаті стимулю

для заміни зношеного капіталу є зовсім незначними, або взагалі відсутні.

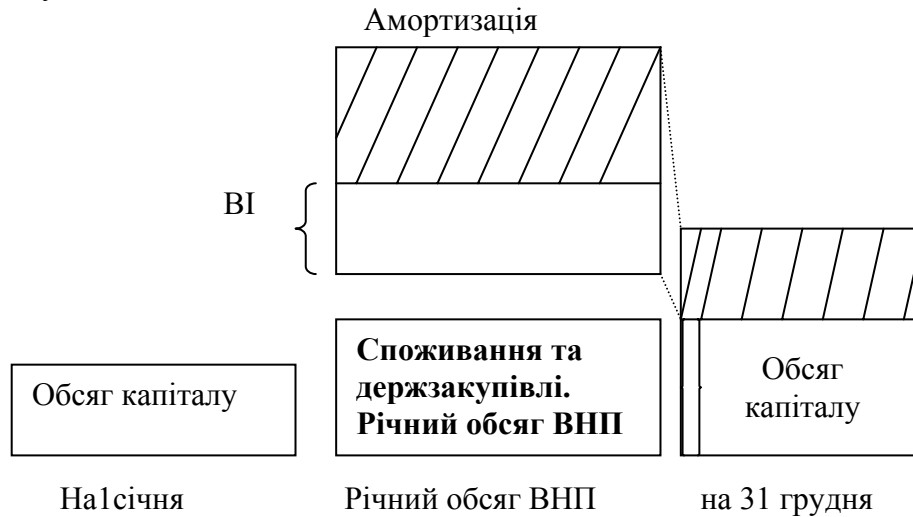

Рис. 1.3. Стагнуюча економіка

Поняття "споживання" й "нагромадження" мають різний сенс у системі національних рахунків і системі балансу народного господарства. У міжнародній практиці під **нагромадженням капіталу** розуміють поповнення запасів капіталу країни шляхом збільшення інвестиційних товарів - виробничих споруджень, устаткування, соціальної інфраструктури тощо. Нагромадження визначається показником **"валові приватні інвестиції"**, які включають: а) всі кінцеві закупівлі машин, устаткування; б) виробниче й житлове будівництво; в) зміна запасів протягом року. Валові інвестиції можуть бути використані для заміни зношеного капіталу (**амортизаційні відрахування**) та для його приросту, тобто не є додаткові, нові інвестиції (**чисті інвестиції**).

Під споживанням у структурі ВВП розуміють всі споживчі витрати населення, поточні державні витрати, споживчі витрати іноземців.

Співвідношення між нагромадженням і споживанням залежить від стану економіки, величини доходів і податків, стабільності грошового обігу, рівня відсотка на внески й кредити, попиту на нову продукцію, вартості основних факторів виробництва - сировини, устаткування, робочої сили тощо. Чим більш величина нагромадження, тим меншою є частина споживання.

Визначальну роль у структурній характеристиці економіки займає галузева структура, яка є базовою. Характер галузевої структури ринкової економіки пов'язаний із сучасним станом суспільного розподілу праці.

У світовій практиці суспільне виробництво поділяється на три сектори. Сектор - це певна сукупність галузей, що характеризується єдиною функціональною спрямованістю.

Первинний сектор – це галузі, що пов'язані з видобутком ресурсів;

вторинний сектор – це галузі, які зайняті розробкою цих ресурсів і виробництвом продукції;

третинний сектор - сфера послуг, тобто обслуговування населення.

Науково-технічна революція сприяла різким змінам в макропорціях між зазначеними секторами. Значно скорочується питома вага первинного та вторинного секторів, але швидко зростає третинний сектор, пов'язаний з виникненням нових видів послуг (інформаційних, науково-технічних, комунікаційних, фінансових тощо). Зараз в цьому секторі створюється основна частина ВВП, працює переважна більшість робітників.

Галузеві пропорції відображають співвідношення між міжгалузевими комплексами, наприклад (машинобудівний, паливно-енергетичний, транспортний). Виділяють макропропорції між окремими галузями: наукомісткими та

традиційними; трудомісткими й капіталомісткими; орієнтованими на експорт і на внутрішній ринок. Але основною ланкою галузевої пропорції є не окремі галузі, а **міжгалузеві комплекси**.

Ключовим моментом формування певних **територіальних утворень** різних рівнів є взаємодія економічних інтересів господарських систем, населення даної території, врахування природних умов, історичних і культурних особливостей. Внаслідок цього складаються певні типи **регіональних систем**: економічні райони, економічні центри, спеціальні економічні зони тощо.

В економічній структурі під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів відбуваються постійні зміни. Під **структурними змінами** розуміють сукупність кількісних й якісних змін, які відбуваються в середині структури, у її макропропорціях, що обумовлюють перехід економіки в інший якісний стан.

Структурні зміни в економіці мають **закономірний характер**. Об'єктивною основою цих змін є невідповідність між загальними потребами й економічними можливостями їхнього забезпечення в народному господарстві.

Структурна криза економіки - це специфічне економічне явище, що проявляється в макроекономічній диспропорціональності, глибокому занепаді її окремих елементів, галузей. Вона має тривалий характер і не охоплює в рамки одного промислового циклу. Структурна криза розвивається, якщо відстежується занепад базові галузей економіки, які мають вирішальне значення й визначають структуру національної економіки, коли наявна база традиційних галузей промислового виробництва – сталеливарної, автомобільної, вугільної, текстильної промисловості - не відповідають новим потребам ринку. Структурна криза накладається на циклічний. Це означає, що диспропорції між

окремими сферами й галузями доповнюються із проявом депресії, що різко підсилює кризові явища в економіці.

Розділяють структурні кризи двох видів: криза недовиробництва, криза надвиробництва. Прикладом структурної кризи недовиробництва були енергетична й сировинна кризи, які світову економіку в 70-х роках, коли виробництво зштовхнулося з обмеженістю певних корисних копалин, дефіцитом енергоресурсів (нафти).

Структурні кризи **відносного надвиробництва** охоплюють ті галузі, попит на продукцію яких зростає повільніше, ніж економіка в цілому, а іноді й абсолютно падає. Відбувається перенагромадження основного капіталу, його знецінювання, що викликає відтік капіталу в інші, найбільш перспективні галузі. Такі кризи мали місце в 80-х роках у і базових галузях, (чорна і кольорова металургія). Для більшості країн світу характерним було скорочення інвестиційної діяльності в зазначених галузях. Розширення потужностей на базі старих технологій припинилося, традиційні виробництва почали зачинятися. Наслідком структурних криз стало безробіття, масові звільнення, зниження чисельності робочої сили. Це обумовило необхідність змін у структурі сукупної робочої сили й перекваліфікації її значної частини.

Специфічною формою прояву структурних криз у територіальному розрізі виступають **регіональні кризи**. Вони виникають як результат глибоких диспропорцій у територіально-господарської структурі. Регіональні кризи характеризуються, загостренням всіх соціально-економічних проблем - безробіття, бідності, злочинності.

Для подолання структурних диспропорцій необхідні певні умови й час, більш, ніж період одного промислового циклу.

Залежно від глибини структурної кризи, фази економічного циклу й інших факторів, **структурні зміни** можуть здійснюватися у двох напрямках:

1. через перерозподіл основних економічних ресурсів між традиційними сферами економіки або великими галузевими комплексами базових технологій;

2. шляхом глибоких кардинальних змін, які охоплюють не тільки традиційні (базові) галузі, але макроекономічну систему у цілому.

Структурна перебудова, починаючи із середини 70-х років, відбувалася у всіх промислово розвинених країнах миру, що дало можливість їм вийти на якісно новий етап економічного розвитку.

Структурна перебудова, як процес подолання структурної та водночас циклічної кризи, у цих країнах відбувалася у **два етапи**. На **першому етапі** відбувався перехід до ресурсозберігаючих технологій.

Другий етап структурної перебудови характеризується стрімким процесом комп'ютеризації економіки. Головними пріоритетами цього етапу є якісне оновлення транспортної, енергетичної й комунальної інфраструктури, розвиток сфери послуг. Технологічну базу становлять так звану "високі технології" - інформаційні, комунікаційні, які стимулюють посилення горизонтальних господарських зв'язків.

Під **структурною політикою держави** розуміють обґрунтування цілей і характеру структурних перетворень в економіці, визначення пріоритетних напрямів її розвитку, оптимального співвідношення між ними. Вона спрямована на досягнення такої структури національної економіки, яка забезпечить економічний ріст і вирішення актуальних проблем. На практиці **структурна політика** виступає як сукупність всіх державних мір, які цілеспрямовано стимулюють структурні зміни відповідності до основних напрямків структурної перебудови.

Основними напрямками структурної політики можуть бути:

1) подолання технічної відсталості й оновлення виробництва;

- 2) зростання конкурентних переваг вітчизняного виробництва;
- 3) зменшення залежності від імпорту ресурсів;
- 4) скорочення трудо-, енерго- і матеріалоемних галузей;
- 5) впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- 6) оптималізація територіального розподілу виробничих ресурсів;
- 7) розвиток сфери послуг.

Визначають галузеву й регіональну структурну політику. У першому випадку об'єктом державної політики виступають підприємства певних галузей (виробництв), у другому - увага зосереджується на економічно відсталих регіонах, щоб підняти їх до середнього рівня.

При формуванні структурної політики важливим є вибір пріоритетних напрямів розвитку галузей виробництва, регіонів. Вибір пріоритетних галузей звичайно враховуються базується на врахуванні їх експортного потенціалу динаміці попиту на продукцію галузей на внутрішньому ринку, зниженні ресурсоемності промислового виробництва, мінімізації дефіциту і торговельного балансу у вирішенні проблем зайнятості тощо.

Структурна політика передбачає використання заходів регулювання економіки: По-перше, це заходи щодо стимулювання переливу праці й капіталу з одних галузей в інші. По-друге, це заходи щодо скорочення згорання виробництва в базових галузях. По-третє, розробку довгострокових планів, цільових програм, нових робочих місць. По-четверте, вирішення проблем, концентрації капіталу в капіталомістких галузях.

Структурній політиці на галузевому рівні виділяють два напрямки державної підтримки галузей: 1) **економічна політика допомоги галузям**, що перебувають у стані занепаду й потребуючої корінної реконструкції шляхом надання субсидій, встановлення високих імпортних тарифів, податкових і кредитних пільг; 2) **економічна політика**, спрямована на **стимулювання** розвитку галузей, які впроваджують нові технології.

Останнім часом переважна більшість країн зосереджує своя увагу на сприянні розвитку наукоємних галузей.

До важелів державного стимулювання структурних змін відносяться:

- 1) система податків та пільг;
- 2) надання різних кредитів; політика прискореної амортизації;
- 3) надання фінансової допомоги у вигляді субсидій, дотацій, бюджетних кредитів;
- 4) проведення протекціоністської політики щодо встановлення тарифів на експорт та імпорт.

Контрольні питання до лекції 10.

1. Надайте характеристику структурних пропозицій в економіці.
2. Назвіть основні риси зростаючої, статичної, стагнуючої економіки.
3. В чому складаються структурні кризи в економіці? Які чинники їх викликають?
4. З якою метою здійснюється структурна перебудова економіки?
5. Визначте заходи щодо реалізації структурної політики держави.

Лекція 11. ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Мета лекції – Визначити роль держави в регулюванні макроекономічних процесів, проаналізувати обмеженість регулюючого потенціалу ринкового механізму, з'ясувати функції держави як суб'єкта регулювання економіки, визначити форми й інструменти впливу держави на економічний розвиток, відрізнити теорії макроекономічного регулювання, їхню сутність, механізм реалізації.

План.

1. Необхідність й сутність державного регулювання економіки.
2. Форми й інструменти державного регулювання.
3. Класична й кейнсіанська теорії макроекономічного регулювання.
4. Альтернативні теорії макроекономічного регулювання. Монетаристська теорія, теорія раціональних очікувань, теорія економіки пропозиції.

Держава в усі часи певною мірою була змушена втручатися в економічні процеси. Спочатку таке втручання було обумовлено необхідністю виділення значної частини суспільного продукту для покриття загальнодержавних витрат, фінансування органів тощо. Такий перерозподіл вимагав від держави створення відповідного законодавства, для охорони його інтересів й визначення обов'язків всіх членів суспільства відносно держави.

Але водночас "невидима рука" ринкового механізму регулює найголовніші параметри економічного розвитку. Ринковий механізм поєднує виробників і споживачів у єдину економічну систему, стимулює розробку й впровадження науково-технічних досягнень, зниження витрат, підвищення якості товарів, що забезпечує підвищення продуктивності суспільної праці. Ринок виконує функцію відбору, усуваючи тих суб'єктів підприємницької діяльності, які не відповідають його вимогам.

Але регулюючий потенціал ринкового механізму повною мірою реалізується лише в ідеальних умовах, які відповідають **ринку вільної конкуренції**. Циклічний характер сучасного виробництва, високий рівень його інтернаціоналізації й монополізації, соціальні й екологічні вимоги до його результатів значно обмежують регулюючий потенціал ринкового механізму. Ці **обмеження** можна охарактеризувати в наступним чином

1. Ринковий механізм не має надійного внутрішнього імунітету, що здатний протистояти зтяжному спаду виробництва, високому рівню довгострокової інфляції, високому рівню безробіття.

2. Ринкова система може реагувати лише на ті суспільні потреби, які проявляються через платоспроможний попит. Тому ринок не має механізму, що може забезпечити задоволення загальнодержавних потреб, пов'язаних утриманням апарата державного управління, армії, поліції, науки, культури тощо.

3. Взаємодія людей через ринковий механізм породжує негативні побічні ефекти - надмірна поляризація людей залежно від рівня доходів, нерівномірний розвиток окремих регіонів, порушення екологічних умов життя людей й ін.

На сучасному етапі держава об'єктивно змушена виконувати роль **суб'єкта регулювання економіки**. До числа таких функцій слід віднести.

1. **Визначення головних цілей і пріоритетів макроекономічного розвитку** країни. Це означає, що держава розробляє стратегію соціально-економічного розвитку країни, визначає ресурси, необхідні для її реалізації, пріоритети, напрямки, очікувані економічні результати й міжнародні наслідки.

2. **Розробка й затвердження правових основ функціонування ринкової економіки**, що передбачає право особистої власності, узаконює існування різних видів власності. Держава приймає закони, які регулюють товарно-грошові відносини між суб'єктами ринку, тобто встановлює "правила гри" на ринку.

3. **Цілеспрямований вплив на економічну діяльність господарюючих суб'єктів** за допомогою системи економічних регуляторів, таких як державний бюджет, податки, гроші, кредит, ціни, заробітна плата.

4. **Захист конкуренції** як головного важеля ринкового механізму. Для цього держава розробляє антимонопольне законодавство, постійно контролює його виконання.

5. **Регулювання з боку держави зовнішньоекономічних відносин** за допомогою експортних й імпорتنих мит, встановлення режиму експорту й імпорту товарів і капіталу.

6. **Здійснення контролю** за підтримкою в країні необхідних **соціальних параметрів**. Із цією метою держава встановлює мінімальний рівень заробітної плати, розробляє закони, які гарантує право на працю й соціальне забезпечення.

7. **Фінансування громадських благ і послуг**, які є нерозподільними - благоустрій населених пунктів, будівництво доріг, об'єктів культури, утримання армії, розвиток науки, культури.

Державне регулювання економіки - це діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму відповідно з пріоритетами державної економічної політики. Ринковий механізм, його інструменти становлять основу державного регулювання економіки. Але поряд з ним, держава використовує **неринкові інструменти**, які доповнюють його й надають йому більше системний і цивілізований характер. До таких **неринкових інструментів регулювання** ставляться індикативні плани, соціально-економічні, цільові програми, бюджетна форма фінансування колективних благ тощо.

Державне регулювання економіки реалізується в різних формах. Залежно від строків розрізняють **довгострокове й короткострокове** регулювання.

Довгострокове регулювання передбачає визначення заходів, що спрямовані на реалізацію стратегічних напрямів економічного розвитку. **Короткострокове регулювання** - це, антициклічне регулювання, основою якого є вплив на сукупний попит. Воно реалізується через контроль над заробітною платою, цінами, обмеження темпів росту грошової маси.

По характері впливу на господарські суб'єкти державне регулювання економіки підрозділяється на дві форми: пряме й непряме (опосередковане). Пряме регулювання - це вплив держави на економічні процеси за допомогою інвестування відповідних програм - фінансування державних підприємств, інфраструктури, науки, освіти, культури, соціального захисту, а також через регламентація цін, заробітної плати тощо.

Непряме регулювання економіки - вплив держави на господарську діяльність за допомогою внесення відповідних змін в умови функціонування ринкового механізму. Воно досягається за допомогою правових й економічних інструментів, тобто держава змінює ринкового механізму, а створює передумови для цих змін.

Державне регулювання економіки спирається на систему державних регуляторів, які можна розділити на три види: 1)правові; 2)адміністративні; 3)економічні.

До правових інструментів слід віднести законодавчі й підзаконні документи, які регламентують основні норми й правила економічної діяльності юридичних і фізичних осіб. Серед них найбільший вплив на економіку здійснюють закони про власність, підприємництво, інвестиційну й зовнішньоекономічну діяльність, банківську й страхову діяльність, податки, ціни тощо.

Адміністративні інструменти - це укази, постанови, розпорядження виконавчих органів, які дозволяють, забороняють, обмежують або нормують окремі види підприємницької діяльності. До них ставляться встановлення квот, ембарго, видача ліцензій, затвердження стандартів та інше.

Але все-таки головну роль у державному регулюванні економіки відіграють **економічні інструменти**. До них ставляться: макроекономічне планування, державний бюджет, податки, гроші, ціни, кредит, заробітна плата. Регулюючий вплив держави здійснюється через макроекономічне планування, основною формою якого в умовах ринку є

індикативне планування. Його показники не є обов'язковими, а мають рекомендаційний характер.

Індикативний план є основним організаційно-економічним інструментом державного регулювання економіки. В ньому визначаються мети, пріоритети економічного розвитку країни. Індикативний план передбачає розвиток окремих галузей і регіонів, визначає доцільність і характер змін і передумов, які необхідні для досягнення цілей, що зазначені поставлених у плані.

Виконання індикативного плану реалізується не у формі юридичного закону, а здійснюється на основі створення відповідних передумов. Перша з них - цілеспрямований вплив держави на господарюючі суб'єкти за допомогою системи економічних регуляторів. Регулювання може бути загальним й адресним. **Загальне регулювання** стосується тих підприємств, які не вступають у прямі договірні відносини з державою, **адресне** - підприємств, які пов'язані з державою договірними основами - держзамовленням і держконтрактом.

Друга передумова - це розробка плану на основі принципів соціального партнерства.

Важливим інструментом державного регулювання економіки є **державний бюджет**. З одного боку, це індикатор економічного стану країни, з іншого - ефективний засіб впливу на економіку.

Поряд з бюджетом важливу регулюючу роль в економіці виконують **податки**, стимулюючи (обмежуючи) окремі види господарської діяльності.

Використання **грошей** як інструмента державного регулювання здійснюється через грошові реформи, регулювання курсу національної валюти, встановлення вільного, плаваючого, фіксованого й спеціального курсів. Але найдужчий вплив на економіку держава здійснює через регулювання грошової маси. Її надлишок викликає інфляцію, зниження життєвого рівня населення, а недолік грошей може призвести до економічного

занепаду. Таке регулювання провадиться через банківський кредит, політику "дорогих" й "дешевих" грошей.

Державне регулювання здійснюється також за допомогою управління **заробітною платою** шляхом прийняття відповідних законів - про працю, заробітну плату, соціальний захист населення, які встановлюють мінімальний прожитковий рівень, мінімальну заробітну плату, розмір пенсій тощо.

В основі будь-якої теорії економічного регулювання лежить твердження про те, за допомогою якого механізму забезпечується **повна зайнятість в економіці**. Прихильники **класичної теорії** вважають, що вона досягається за допомогою ринкового механізму.

Відповідно до цієї теорії **ринковий механізм** регулювання економіки складається з наступних **елементів**.

Перший - процес виробництва є лише іншим вираженням процесу споживання. Тому товарна пропозиція народжує адекватний собі попит.

Прихильники класичної теорії погоджуються з тим, що нагромадження порушує цю рівновагу. В цьому випадку витрати на споживання стають недостатніми для покупки всіх зроблених товарів, внаслідок чого знизиться сукупний попит, скоротиться обсяг виробництва, зросте безробіття, що призведе до **неповній зайнятості**.

Другий елемент ринкового механізму регулювання економіки полягає в тому, що частина доходів, що спрямовується на нагромадження, знову повертається в потік "прибутки-витрати" у вигляді інвестицій. Тому величина сукупних витрат через певний час повертається до своєї норми за рахунок збільшення інвестиційних витрат. Це повертає економіку в стан повної **зайнятості**. Рівновага між нагромадженням й інвестуванням забезпечується за допомогою коливання відсоткової ставки. Якщо обсяг нагромаджень перевищує попит на них з боку інвесторів, відсоткова ставка

знижується знову встановлюється рівновага між попитом та пропозицією.

Сутність **третього** елемента ринкового регулювання полягає в тому, що коли ставка відсотка з деяких причин тимчасово не може призвести до рівноваги між нагромадженнями й інвестиціями, то обумовлене цим скорочення сукупних витрат (сукупного попиту) призведе до скорочення не рівня виробництва, а тільки **цін на ринку товарів**.

Останнє обумовить зниження попиту підприємств на виробничі ресурси, робочу силу, скорочення заробітної плати. Конкуренція між працівниками буде змушувати їх найматися на роботу з меншою заробітною платою. Це створить рівновагу між попитом та пропозицією на ринку праці.

На відміну від класиків кейнсіанці вважають, що ринковий механізм не може гарантувати **повну зайнятість**. Вони вважають, що економіка може бути збалансованою (коли встановлюється рівновага між сукупним попитом та сукупною пропозицією), але водночас може існувати змушене безробіття й високий рівень інфляції. Для підтвердження цього положення вони наводять наступні аргументи.

1. Вони вважають, що ставка відсотка невривноважує нагромадження й інвестиції. Суб'єкти нагромадження й інвестори, - зовсім різні групи, які в процесі прийняття рішення про нагромадження користуються різними мотивами. Нагромадження може використовуватися для таких вирішення проблем, як нагромадження коштів на придбання дорогої покупки, створення грошового резерву для непередбачених витрат, пов'язаних з лікуванням, безробіттям, навчанням. Кейнсіанці вважають помилковим, що єдиним джерелом інвестицій є поточне заощадження. На їхню думку, існують ще **два джерела інвестицій: наявні заощадження домогосподарств і кредитні**

установи, які збільшують пропозицію грошей у результаті надання позичок.

2. Кейнсіанці ставлять під сумнів класичне положення про еластичність ціни й заробітної плати в напрямку **зниження останньої** при зменшенні сукупного попиту. **По-перше**, зниження заробітної плати на окремих підприємствах викликає зниження доходів, тобто сукупного попиту, що викликає спад виробництва й ріст безробіття, **по-друге**, монополії стримують зниження цін, а профспілки - скорочення заробітної плати.

Спираючись на зазначені аргументи, кейнсіанці дійшли висновку про те, що ринковий механізм повинен доповнюватися **державним втручанням** в економіку. Головним об'єктом регулювання в кейнсіанстві є **сукупні витрати**, які забезпечують рівновагу між сукупними витратами й ЧНП:

Головним інструментом державного впливу на ці показники є фіскальна (**податкова**) політика, грошово-кредитна виконує меншу роль.

Споживчі витрати є досить стабільною величиною. Але держава може їх регулювати, за рахунок підвищення (зниження) величини податкової ставки.

Найбільш мінливим елементом сукупних витрат є **інвестиційні витрати**. Попит на інвестиції залежить від співвідношення між очікуваною нормою чистого прибутку й реальною ставкою відсотка. Попит на гроші буде виникати за умови, якщо очікувана норма чистого прибутку, яка одержувана від інвестицій, перевищує ціну грошового капіталу. Знижуючи або підвищуючи рівень податку на прибуток підприємств, держава може підвищувати (знижувати) норму чистого прибутку й завдяки цьому впливати на кількість інвестиційних проектів й, обсяг інвестиційних витрат.

За допомогою кредитно-грошової політики дорогих і дешевих грошей держава може впливати на попит, і на

пропозицію інвестицій. На величину попиту вона впливає за рахунок зміни дисконтної ставки (ставки рефінансування).

Величина пропозиції інвестицій визначається обсягом резервів комерційних банків. Держава може впливати на їхній розмір двох напрямках: 1) через зміну **норми обов'язкових резервів** комерційних банків; 2) покупки, (продажу) державних цінних паперів на відкритому ринку.

Кейнсіанська теорія довгий час була домінуючою в макроекономічному регулюванні. Але наприкінці 70-х років у багатьох країнах з розвиненим ринком з'явилися такі негативні явища, як падіння темпів росту продуктивності праці, ріст безробіття й високий рівень інфляції. Це викликало недовіру до теорії Кейнса й призвело до виникнення нових альтернативних теорій. До них можна віднести теорію монетаризма, теорію раціональних очікувань, теорію економіки пропозиції.

В основі **монетаристської теорії** лежить ідея, що головну роль у регулюванні економіки виконує кредитно-грошова, а не податкова політика. Основним інструментом **регулювання** економіки є **гроші**. Збільшуючи або зменшуючи грошову пропозицію, держава регулює економічну активність.

Теорія монетаристів не є ідеальною. Справа в тому, що не всі гроші використовуються для обслуговування поточних потреб, але й залишаються у вигляді активів. Співвідношення між ними впливає на швидкість грошей.

Важливою особливістю монетаристської теорії є спрощений підхід до механізму впливу кредитно-грошової політики на обсяг виробництва. Монетаристи вважають вплив пропозиції грошей на сукупний попит є безпосереднім, без участі відсоткової ставки. На їхню думку, пропозиція грошей прямо впливає на всі елементи сукупного попиту, а не тільки інвестиційні витрати. Зміна сукупного попиту, у свою чергу, призводить до зміни номінального ЧНП.

Теорія раціональних очікувань знайшла розповсюдження, коли в економіці деяких країн з'явилися такі

явища, як безробіття й інфляція. Теорія виходить із того, що люди діють раціонально. Аналізуючи економічну інформацію, вони можуть оцінити очікувані наслідки й прийняти доцільні рішення, які відповідають їхнім інтересам.

Здатність людей до раціональних дій може бути реалізована через ринковий механізм, тобто без втручання держави. Ця теорія виходить із передумови, що всі ринки (як продуктів, так і ресурсів) є висококонкурентними. На думку прихильників цієї теорії, нова інформація, що впливає на кон'юнктуру ринку, швидко відображається на співвідношенні попиту та пропозиції, тому рівноважні ціни й обсяги виробництва також швидко пристосовуються до нової ринкової ситуації.

Теорія раціональних очікувань має два найбільших недоліки.

Перший з них - здатність всіх людей правильно передбачати майбутні зміни в економіці викликає сумнів. Практика свідчить, що **люди**, навіть експерти й державні діячі, **допускають великі помилки в прогнозах**. **По-друге**, на практиці **більша частина ринків не є чисто конкурентними**. Монополії й профспілки значною мірою стримують зниження цін і заробітної плати. Тому ринки не можуть швидко пристосуватися до змін ринкової ситуації й через ціни вплинути на обсяг виробництва.

Теорія економіки пропозиції виникла у зв'язку з нездатністю кейнсіанської теорії пояснити одночасне падіння виробництва й ріст інфляції, тобто такий феномен, як **стагфляція**. На думку прихильників цієї теорії, це пояснюється тим, що відповідно до кейнсіанської теорії фіскальна політика має вплив тільки на сукупний попит через зміну величини сукупних витрат. На практиці фіскальна політика через податковий механізм може впливати також на сукупну пропозицію, тобто на реальний обсяг виробництва.

У прихильників кейнсіанської теорії підвищення податків викликає скорочення тільки сукупного попиту й зменшення рівня інфляції попиту. У прихильників **теорії економіки пропозиції**, підвищення податків може викликати тільки інфляцію витрат (через збільшення непрямих податків, податків на зарплату й інших відрахувань, які впливають на собівартість товару), зниження стимулів до праці (у зв'язку зі зниженням доходів після сплати податків) і інвестицій (у зв'язку зі збільшенням податків на прибуток), що скорочує пропозицію.

Пов'язуючи стагфляцію з надмірним рівнем податків, прихильники цієї теорії виступають за **обмежене втручання держави в економіку**. Вони вважають, що з метою стимулювання заощаджень і нових інвестицій необхідно здійснити суттєве зниження рівня прямих податків.

Ця теорія не знижує значення кейнсіанської теорії. Вона поглиблює уявлення про механізм державного регулювання економіки. Зараз не можна дотримуватися тільки кейнсіанської теорії, відповідно до якої фіскальні методи - це головне, а гроші відіграють другорядну роль. І навпаки. Світовий досвід показує, що в процесі регулювання найбільший ефект досягається в умовах оптимального співвідношення фіскальних і грошово-кредитних інструментів.

У межах неоінституціоналізму, одного із сучасних напрямів в економіці, виникли теорії економічної організації та суспільного вибору, представниками яких є відповідно Рональд Коуз (США) і Джеймс Бьюкен (США). У теорії суспільного вибору досліджується взаємозв'язки політичних та економічних явищ, зокрема, аналізується політичний ринок. Приватний інтерес у цій теорії розглядається як основний мотив діяльності особи, фірми та суспільного життя людей.

Контрольні питання до лекції 11.

1. Визначте необхідність державного регулювання економіки, його сутність.
2. Охарактеризуйте форми та інструменти державного регулювання.
3. Надайте характеристику класичної та кейнсіанської теорій макроекономічного регулювання.
4. В чому є відмінність альтернативних теорій макроекономічного регулювання? Визначте їхні основні риси.

Лекція 12. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Мета лекції – визначити зміст податків, принципи побудови податкової системи, з'ясувати різницю між прямими та непрямими податками, проаналізувати зв'язок податкової ставки та податкових надходжень у кривій Лафера, відрізнити дискреційну та недискреційну фіскальну політику, уявляти причини та можливості подолання дефіциту державного бюджету, розраховувати мультиплікатори податків, державних витрат, збалансованого бюджету.

План.

1. Сутність податків, їх види, характеристика.
2. Крива Лафера, її призначення.
3. Дискреційна фіскальна політика.
4. Характеристика не дискреційної фіскальної політики.
5. Дефіцит бюджету, його види, напрями подолання.
6. Мультиплікатор податків, мультиплікатор державних витрат, мультиплікатор збалансованого бюджету.

Політика зміни державних витрат і доходів для боротьби з економічними спадами одержала назву **бюджетної** або **фіскальної** (фиском раніше називалося державне казначейство).

Фіскальна політика – це система регулювання, яка пов'язана з урядовими витратами й податками.

Фіскальна політика охоплює два напрямки державної діяльності:

- а) урядові витрати, здійснення виплат;
- б) систему податків як нормативну форму оподаткування доходів (майна) юридичних і фізичних осіб.

Урядові витрати - витрати на державний апарат, будівництво доріг, державні закупівлі товарів і послуг.

Державні закупівлі можна поділити на два види: **закупівлі для власного споживання держави** й **закупівлі для регулювання ринку**. Фіскальна політика залежно від механізмів її реагування на зміну економічної ситуації поділяється на дві частини:

1) **дискреційна політика**, що проводиться за рішенням уряду. Це:

- державні програми зайнятості населення;
- різні соціальні програми;
- зміна податкових ставок;

2) **політика вбудованих стабілізаторів**, тобто механізмів, які працюють у режимі саморегулювання, незалежно від рішень держави. **Вбудовані стабілізатори** - це автоматичні зміни в податкових відрахуваннях (як тільки доходи починають падати, водночас зменшуються надходження від податків).

Скорочення доходів супроводжується зниженням сукупного попиту, дестабілізацією економічної ситуації.

Для подолання негативних явищ необхідне скорочення податкових відрахувань. **Прогресивна податкова шкала** і є "вбудований стабілізатором".

Структура податків.

Основним джерелом доходів держави в цивілізованому суспільстві є податки (це другий найважливіший інструмент фіскальної політики держави).

Податок - це вилучення на користь держави частини доходу самостійно діючого суб'єкта, яка установа в законодавчому порядку.

Існують наступні **принципи побудови податкової системи:**

1. Всеобічність.
2. Стабільність.
3. Рівнонапруженість.
4. Обов'язковість.
5. Соціальна справедливість.

Залежно від **суб'єктів** оподаткування податки поділяються на такі, що сплачуються **юридичними** особами, та податки, що сплачуються **фізичними** особами.

Об'єктом оподаткування є:

- доход (з підприємства, фірми, організації, населення);
- майно (нерухоме й рухоме);
- передача майна в спадщину, при даруванні, а також певні види угод (операції із цінними паперами), вивіз товару за кордон (мита).

За механізмом формування податки поділяються на дві групи: 1) **прямі податки** (стягуються безпосередньо із власників майна, одержувачів доходів); 2) **непрямі податки** (стягуються в сфері реалізації або споживання товарів і послуг, тобто в остаточному підсумку перекладаються на споживачів продукції).

У податковій практиці використовується таке поняття, як **податкова ставка**. Вона включає в себе: 1) граничну податкову ставку (приріст виплачених податків, поділений на приріст доходу); 2) середню податкову ставку (загальний податок, поділений на величину оподаткованого доходу); 3) нульову ставку; 4) пільгову ставку.

Податкові пільги являють собою **зменшення податкових ставок** або **повне звільнення** від податків окремих підприємств, фірм, фізичних осіб залежно від профілю їхньої діяльності, характеру виробленої продукції й виконуваних робіт, використовуваної робочої сили, місця.

За ознакою співвідношення між ставкою податку та доходом розрізняють податки прогресивні, регресивні та пропорційні.

Прогресивний податок – це середня ставка, яка підвищується із зростанням доходу.

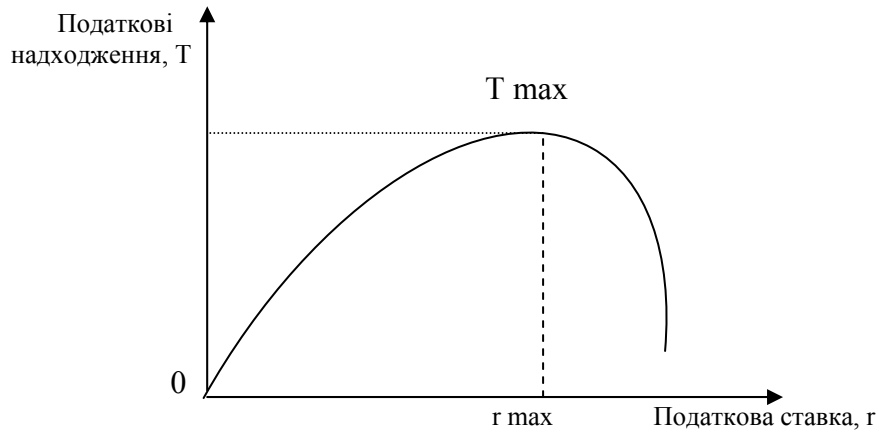
Регресивний податок – середня ставка, яка знижується із зростанням доходу.

Пропорційний податок – середня ставка, що залишається незмінною незалежною від зміни доходу.

Прогресивні податки зменшують нерівність у доходах. Податкова система є регресивною, якщо після сплати податків нерівність зростає.

Чим більша країна, тим більше вона покладається на непрямі податки, особливо на податки від зовнішньої торгівлі.

У багатьох країнах у податковій системі використовується крива Лаффера, Вона уявляє собою криву, що показує зв'язок між податковими ставками й обсягом податкових надходжень і виявляє таку **податкову ставку** (від 0 до 100%), за якої податкові надходження досягають **максимуму**.

З подальшим підвищенням ставки мотивація підприємницької діяльності послаблюється, скорочуються обсяги виробництва, зменшуються податкові відрахування. За кривою Лаффера, **зниження** податкової ставки до оптимального рівня сприятиме **економічному зростанню**.

Розрізняють дискреційну та не дискреційну (автоматичну) фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика - цілеспрямована зміна величин Державних витрат, податків і сальдо держбюджету в результаті спеціальних рішень уряду, спрямованих на зміну рівня зайнятості, обсягу виробництва й темпів інфляції.

Вона здійснюється двома шляхами:

- 1) державними закупівлями (збільшення або зменшення);
- 2) стягнення чистих податків (через податкові ставки і трансфери).

Із зростання державних закупівель сукупні витрати збільшуються.

При дискреційній фіскальній політиці з метою стимулювання сукупного попиту в **період спаду** цілеспрямовано

створюється **дефіцит** держбюджету за рахунок росту державних витрат (фінансування програм по створенню нових робочих місць) або зниження податків. **У період підйому** цілеспрямовано створюється **бюджетний надлишок**.

Недискреційна фіскальна політика – автоматична зміна зазначених величин у результаті циклічних коливань сукупного доходу. НФП припускає збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень у Держбюджет у періоди росту (зменшення) ВВП, що впливає на економіку.

Чисті податкові надходження - різниця між величиною загальних податкових надходжень у бюджет і сумою виплачених урядом трансфертів.

При **недискреційній фіскальній** політиці бюджетний дефіцит і надлишок виникають **автоматично** в результаті дії вбудованих стабілізаторів економіки.

Фіскальна політика використовується для стабілізації економіки. Фундаментальна мета фіскальної політики полягає в тому, щоб ліквідувати **безробіття** або **інфляцію**.

У період спаду на порядку денному виникає питання про стимулюючу фіскальну політику. Вона включає: 1) **збільшення** державних витрат; 2) **зниження** податків; 3) **поєднання** першого й другого підходів. Якщо бюджет є збалансованим, фіскальна політика повинна забезпечити бюджетний дефіцит в період спаду або депресії.

Якщо в економіці має місце викликана надлишковим попитом інфляція, цьому випадку служить **стримуюча** фіскальна політика.

Стримуюча фіскальна політика включає: 1) - зменшення урядових витрат; 2) - збільшення податків; 3) - поєднання першого й другого засобів.

Стимулююча фіскальна політика буде в тенденції вести до росту відсоткових ставок і скорочення інвестиційних витрат, у такий спосіб послабляючи або повністю підриваючи стимулюючий ефект фіскальної політики.

Вбудовані стабілізатори можуть скорегувати, але не усунути коливання рівня економічної активності. Саме тому методи автоматичної фіскальної політики повинні підкріплюватися методами політики дискреційної.

Бюджет – це грошове вираження збалансованого кошторису доходів та видатків за певний період.

Фактичний бюджет – реальні видатки, надходження і дефіцити за певний період.

Структурний бюджет (бюджет повної зайнятості) відображає, якими мають бути урядові видатки, надходження і дефіцити, якщо економіка функціонує за умовами потенціального обсягу виробництва.

Циклічний бюджет – це фактичний бюджет за відрахуванням структурного бюджету. Він відображає вплив економічного циклу на державний бюджет, тобто показує яким чином фаза економічного циклу впливає на доходи, видатки і сальдо бюджету.

Державний бюджет є збалансованим, коли видатки дорівнюють надходженням, та **дефіцитним**, коли видатки перевищують доходи.

Дефіцит вважається **безпечним** для економіки, якщо він перебуває на рівні 2-3% від ВВП.

Фінансування бюджетного дефіциту можливо двома принциповими різними методами - за рахунок **позик у населення** й шляхом **випуску нових грошей**.

1. Якщо держава виходить на грошовий ринок і розміщає тут свої позики, вона вступає в конкуренцію із приватними підприємцями за фінансові кошти. Додатковий попит на останні, обумовлює підвищення відсоткової ставки, витісняє із грошового ринку приватних інвесторів і скорочує споживчі витрати.

2. Якщо держава фінансує бюджетний дефіцит за рахунок випуску нових грошей, витіснення приватних інвестицій можна уникнути. Таким чином, створення нових грошей є за своїм

характером більше стимулюючим способом фінансування дефіцитних витрат у порівнянні з розширенням позик.

Ліквідація бюджетного надлишку може бути здійснена також на основі альтернативних методів - шляхом **погашення боргу** або **вилучення грошей з обігу**.

Державний борг – це нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіцитів.

Внутрішній державний борг – це заборгованість держави перед громадянами.

Зовнішній борг – заборгованість держави перед громадянами та організаціями інших країн.

Якщо держава має накопичену заборгованість, вона може використати для погашення боргу додаткові кошти. Це послабляє антиінфляційний ефект бюджетного надлишку. Шляхом викупу своїх боргових зобов'язань у населення держава розміщує свої надлишкові податки на грошовому ринку, що призводить до зниження рівня відсоткової ставки, стимулює приватні інвестиції й споживання. Якщо ж держава ліквідує бюджетний надлишок за допомогою вилучення грошей з обігу, вона діє в антиінфляційному напрямку, знижуючи купівельну спроможність економічних суб'єктів. Тому цей метод є переважним ніж метод погашення боргу.

Зменшення податків створює мультиплікативний ефект на дохід. Сукупний ефект для доходу під впливом зміни податків дорівнює:

$$\Delta Y = m_t \cdot \Delta T_1$$

де $m_t = \Delta Y / \Delta T = 1 / 1 - MPC$ – мультиплікатор податків.

Мультиплікатор державних витрат дорівнює:

$$m_q = \Delta Y / \Delta G = 1 / 1 - MPS$$

де MPS – частина приросту, яку домогосподарства спрямовують на споживання.

Аналіз мультиплікаторів державних витрат та податків дає можливість зробити такі висновки

1. Якщо державні витрати і податкові надходження змінюються на одну й ту саму величину, рівноважний рівень виробництва змінюється на ту саму величину.

Цей мультиплікатор називають мультиплікатором збалансованого бюджету, він дорівнює одиниці: $m_t = 1$

Наприклад. $\Delta G = 30$ млрд. дол.

$$\Delta T = 30 \text{ млрд. дол.}$$

$$\Delta Y = m_q \cdot \Delta G + m_t \Delta T = 30(m_q + m_t) = 30 \cdot 1 = 30 \text{ млрд. дол.}$$

$$m_q + m_t = 1/1 - \text{MPS} - \text{MPC}/1 - \text{MPS} = 1$$

2. Ефект мультиплікатора більш суттєво впливають на величину доходу і споживання порівняно зі зміною податків. Ця різниця і визначає вибір заходів у бюджетно-податковій політиці.

$$m_q = 1/1 - \text{MPC}$$

$$m_t = \text{MPC}/\text{MPS}$$

$$m_q > m_t$$

Державні витрати більш суттєво впливають на величину доходу і споживання порівняно зі зміною податків. Ця різниця і визначає вибір доходів у бюджетно-податковій політиці.

Контрольні питання до лекції 12.

1. Надайте характеристику основних видів податків.
2. Охарактеризуйте криву Лафера.
3. Які заходи передбачає дискреційна фіскальна політика?
4. В чому є сутність автоматичної вбудованої стабільності?
5. Чому виникає дефіцит бюджету?
6. Надайте характеристику циклічного та структурного дефіциту бюджету.
7. Як розрахувати мультиплікатор податків, державних витрат, збалансованого бюджету?

Лекція 13. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Мета лекції – з'ясувати сутність та функції грошей, визначити різницю між грошовими агрегатами, проаналізувати грошовий ринок, складові елементи попиту на гроші, механізм досягнення рівноваги на грошовому ринку, уявити структуру банківської системи, функції комерційних банків, з'ясувати види резервів банків, визначити простий та складовий грошові мультиплікатори, сутність та інструменти грошової політики держави, призначення політики дорогих й дешевих грошей.

План.

1. Гроші, їх сутність й функції.
2. Пропозиція грошей, визначення грошових агрегатів.
3. Грошовий ринок, попит на гроші, його види. Механізм досягнення рівноваги на грошовому ринку.
4. Банківська система та її структура. Функції комерційних банків.
5. Резервна норма, види резервів банків, грошовий мультиплікатор.
6. Грошово-кредитне регулювання економіки, його інструменти.
7. Політика дорогих й дешевих грошей.

Гроші - найважливіша макроекономічна категорія, що дозволяє аналізувати інфляційні процеси, циклічні коливання, механізм досягнення рівноваги в економіці, погодженість товарного й грошового ринків.

Гроші - вид фінансових активів, що може бути використаний для угод. Для грошей характерна **висока ліквідність**, тобто здатність швидко й з мінімальними витратами обмінюватися на будь-які інші види активів.

Кількість грошей у країні контролюється державою. На практиці цю функцію виконує Центральний банк (для виміру грошової маси використовуються грошові агрегати: M1, M2, M3, C, 4.)

Існують **три основні функції грошей**. По-перше гроші є засобами обігу. По-друге, міра вартості. По-третє, гроші служать засобами заощадження. Оскільки гроші найбільш ліквідне - тобто таке, що легше - майно, вони є дуже зручною формою зберігання багатства.

У вузькому змісті **пропозиція грошей**, агрегат M1, складається із двох елементів: 1) **готівка**, тобто металеві й паперові гроші, що перебувають в обігу, 2) **чекові внески**, тобто внески в комерційних банках, різних ощадкасах, на які можуть бути виписані чеки. Таким чином, гроші M1 = наявні гроші + чекові внески.

Гроші M2 = M1 + безчекові ощадні рахунки + дрібні строкові вклади, які не перевищують 100 тис. дол.

Третє визначення грошей M3 – це M2 + великі строкові внески (більш 100 тис. дол.), які легко звертаються в чекові внески. Найбільш розповсюдженим є грошовий агрегат M1. Він включає все те, що прямо й безпосередньо використовується як засоби обігу.

Реальна вартість, або **купівельна спроможність грошей** - це кількість товарів і послуг, які можна купити за грошову одиницю.

За інших рівних умов **ріст грошової пропозиції** призводить до **росту сукупного попиту**. Як тільки досягається повна зайнятість, і загальний обсяг виробництва стає фактично постійним, цей додатковий сукупний попит може лише призвести до зростання ціни.

Основу паперових грошей складає здатність держави зберігати відносну стабільність вартості грошей. Це припускає: по-перше, відповідну фіскальну політику держави, по-друге, контроль або регулювання грошової пропозиції. Підприємства й

домашні господарства приймають гроші в обмін на товари й послуги доти, поки ті приносять приблизно рівну кількість товарів і послуг.

Гроші потрібні як засоби обігу для придбання товарів і послуг. Домашні господарства повинні мати на руках достатню кількість грошей, щоб купити продукти й оплатити комунальні послуги. Підприємствам гроші потрібні для оплати праці, матеріалів й енергії. Необхідні для цих цілей гроші називаються **попитом на гроші для угод**. Це кількість грошей, які необхідні для заключення угод. Вона визначається рівнем, номінального ВВП.

За кейнсіанцями, визначальним у теорії грошей є попит, за класиками – пропозиція грошей.

Кейнс відрізняв три мотиви, за якими породжується попит на гроші: 1) транзакційний мотив (мотив попиту на гроші на угод); 2) мотив застережливості; 3) спекулятивний мотив.

1. Попит на гроші для угод (транзакційний попит) показує, скільки грошей економічний агент бажає тримати на руках для того, щоб здійснювати повсякденні транзакційні угоди.

Функція транзакційного попиту на гроші має вигляд:

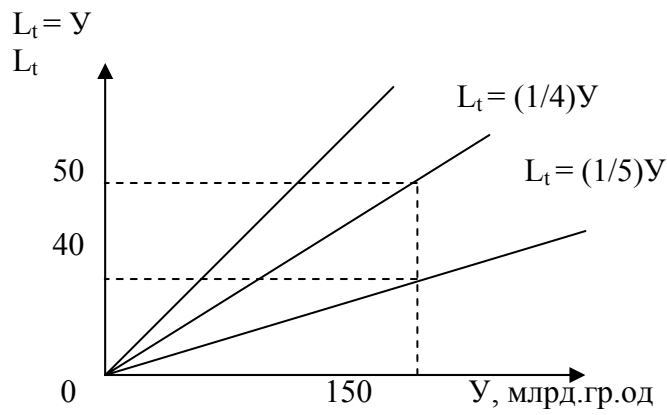
$$M_t = K(PY),$$

де K – кембриджський коефіцієнт обернено пропорційний швидкості обертання грошей.

Реальна величина транзакційного попиту виражається такою функцією:

$$M/P = L_t = kY.$$

Величина k на практиці набуває значення $1/4$ до $1/5$, тому кут нахилу лінії транзакційного попиту завжди менший за 45° .

У стабільній ринковій економіці за результатами емпіричних досліджень, швидкість обертання грошової маси на рік становить від 4 до 5 обертів.

Попит на гроші для угод змінюється пропозиційно номінальному ВВП. Оскільки ві не залежить від відсоткової ставки, крива попиту на гроші для угод має вертикальний вигляд.

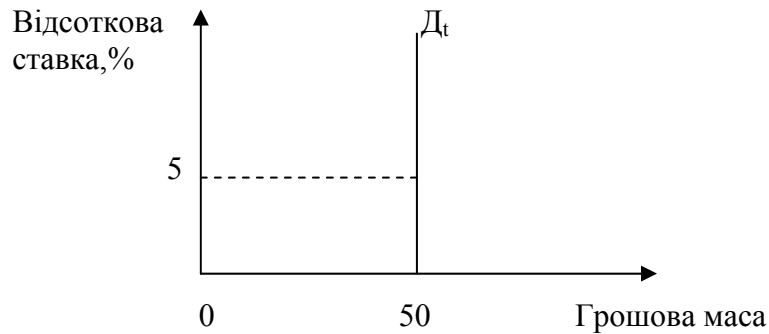

Рис. Попит на гроші для угод.

Перевагою володіння грошима є їхня ліквідність. Як форма володіння активами, гроші найбільш привабливі у випадку, коли очікується зниження цін на товари та послуги.

Недолік володіння грошима, як активами, у порівнянні, наприклад, з володінням акціями, пов'язаний з тим, що вони не приносять доходу у вигляді відсотка, або не дають такого відсотка, як облігації або безстрокові вклади.

2. Мотив застережливості.

Попит на гроші показує, яку кількість грошей економічний агент бажає тримати у випадку непередбачених обставин. Із зростання доходу сума відкладених грошей зростає. Різниця між першим та другим мотивами полягає у тому, що попит на гроші за трансакційним мотивом пов'язаний із плановими витратами, а за мотивами застережливості – з неплановими.

3. Спекулятивний мотив (попит на гроші як на майно) пов'язаний з тим, що існує невизначеність у майбутньому щодо цін активів. Економічні суб'єкти повинні вирішити: у якій формі тримати своє багатство – у грошах чи цінних паперах?

Кейнс обґрунтував такі положення:

1) існує обернена залежність між цінними паперами та відсотковими ставками;

2) вибір між цінними паперами та спекулятивними грошима залежить від очікувань домогосподарств відносно майбутніх змін відсоткової ставки;

3) кожне домогосподарство має власні очікування щодо змін.

Попит на гроші з боку активів змінюється обернено пропорційно ставці відсотка. Коли відсоткова ставка знижується, люди бажають володіти більшою кількістю грошей у формі активів. Навпаки, коли відсоток є високим, кількість активів у формі грошей буде невеликою. Зворотна залежність між відсотковою ставкою й кількістю грошей, які люди бажають мати як активи, показано на графіку 2 у вигляді прямої.

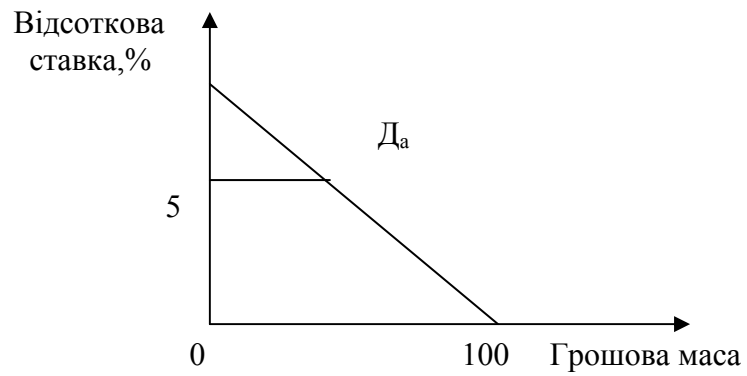
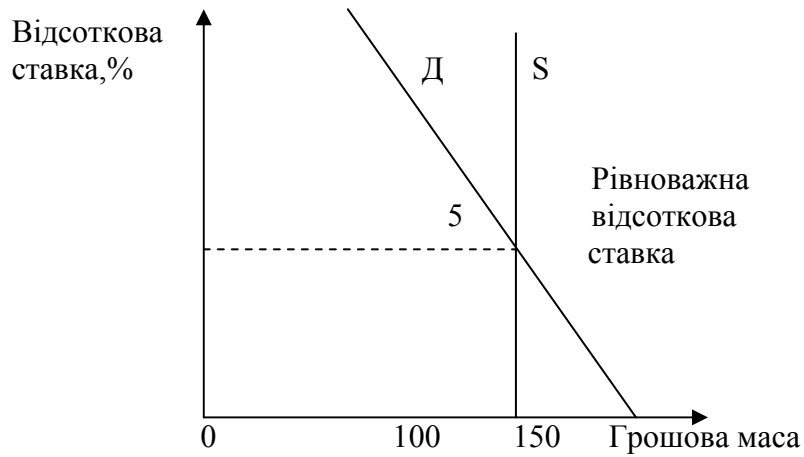

Рис. Попит на гроші з боку активів.

Перетинання кривих попиту на гроші й пропозиції грошей визначає ціну рівноваги. У цьому випадку, "ціною" є **рівноважна ставка відсотка**, тобто ціна, що сплачується за використання грошей.

Рівновага грошового ринку досягається в точці, де попит на гроші дорівнює їхній пропозиції. Пропозиція грошей контролюється Центральним банком.

Модель грошового ринку показує, що існує лише одна відсоткова ставка, в якій попит та пропозиція збігається.

Що може відбутися при наявності нерівноваги на грошовому ринку? Яким чином грошовий ринок міг би досягти рівноваги? Розглянемо графік.

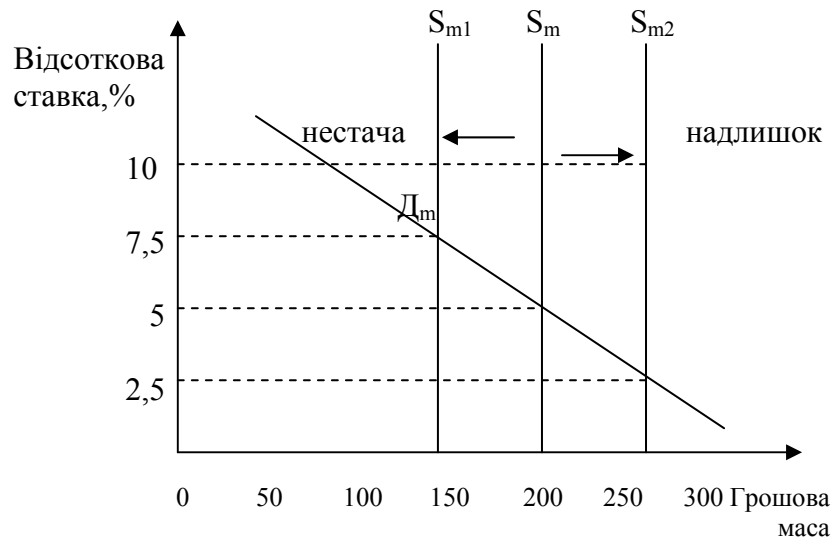

Рис. Кількість запропонованих і необхідних грошей.

Припустимо спочатку, що пропозиція грошей зменшилася з 200 млрд. дол. (S_m) до 150 млрд. дол. (S_{m1}). Кількість необхідних грошей перевищує кількість запропонованих на 50 млрд. при колишній рівноважній ціні, або ставці відсотка, рівної 5.

Облігація, продавана по номінальній вартості в 1000 доларів і пропозиція постійного процентного платежу в 50 дол., дають щорічну ставку в розмірі $5\% \left(\frac{50}{1000} \times 100 \right)$.

Припустимо, що ціна цієї облігації знизилась через збільшення пропозиції до 667 дол. Для того, хто купує облігацію при постійному процентному платежі 50 дол. Нова відсоткова ставка складатиме $7,5\% \left(\frac{50}{667} \times 100 \right)$. Ця більше висока процентна ставка збільшить витрати зберігання грошей і знизить кількість грошей, які бажають мати фірми й домогосподарства.

При цьому кількість грошей, які потрібні фірмі й домогосподарствам, знизиться з 200 млрд. дол. при відсотковій ставці 5% до 150 млрд. дол. при ставці відсотка 7,5%. Грошовий ринок повернувся до рівноваги. Кількість як необхідних, так і пропонуванних грошей дорівнює 150 млрд. при ставці відсотка 7,5%.

І, навпаки, збільшення пропозиції грошей з 200 млрд. дол. (S_m) до 250 млрд. дол. (S_{m2}) призведе до надлишку грошей в 50 млрд. дол.

Мається на увазі первісна відсоткова ставка 5%. Люди спробують позбутися від грошей, купуючи більш облігацій. Тому колективна спроба купити більш облігацій збільшує попит на них і підвищує ціни на облігації.

Висновок: підвищення цін на облігації знижує відсоткову ставку. У нашому випадку 50 доларовий відсотковий платіж по облігації яка тепер коштує, наприклад, 2000 дол. дає покупцеві облігації процентну ставку лише в $2,5\% \left(\frac{50}{2000} \times 100 \right)$.

Але тепер, коли витрати є нижчими, споживачі й підприємства збільшують кількість готівки й чекових внесків. Кількість запропонованих грошей підвищиться з 200 до 250 млрд. дол. І знову рівновага на грошовому ринку відновлено:

кількість як необхідних, так і за пропонованих грошей дорівнює 250 млрд. при відсотковій ставці в 2,5%.

Зробимо висновки з попереднього аналізу.

1. Ціни на облігації й відсоткові ставки перебувають у зворотній, або протилежній залежності.

2. Нерівновага на грошовому ринку викликає зміни в цінах на облігації й через них - у відсоткових ставках.

3. Зміна відсоткових ставок впливає на готовність людей зберігати гроші.

4. Зміна в готовності людей зберігати гроші відновлює рівновагу на грошовому ринку.

5. Рівноважна ставка відсотка вирівнює кількість пропонованих і необхідних грошей.

Банківська система включає:

1) Центральний банк країни;

2) комерційні банки;

3) спеціалізовані кредитно-фінансові інститути (пенсійні фонди, страхові компанії, ощадні банки, кредитно-ощадні асоціації тощо).

Центральний банк (в Україні - **Національний банк**) є головним банком. У його функції входять грошова емісія й розробка загальної кредитної політики.

Комерційні банки обслуговують фірми, підприємства, населення, приймають й сплачують банківські чеки, надають кредити. Вони здійснюють валютні операції за дорученням клієнтів або з метою отримання доходів (валютні спекуляції). Комерційні банки залучають вільні фінансові ресурси від юридичних і фізичних осіб, надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які потребують додаткових коштів. Це забезпечує міжгалузевий й міжрегіональний перерозподіл грошового капіталу.

Спеціалізовані кредитно-фінансові інститути виконують різні допоміжні функції - інвестиційні, страхові, фінансові.

Особливе місце на грошовому ринку займає **фондова біржа**, головною метою якої є створення ефективного ринку для продажу й покупки цінних паперів, формування капіталу для промисловості.

Крім національних, існують також **міжнародні** кредитні інститути: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції й розвитку, Банк міжнародних рахунків тощо.

Депозити комерційних банків служать резервами грошової системи. **Пропозиція грошей** містить у собі готівку поза банківською системою і чекові депозити.

Сума коштів, що внесені як депозити на банківські рахунки і не видані як кредити, тобто досяжні для забезпечення вимог вкладників у будь-який момент, становить **фактичні** або **загальні резерви** комерційного банку TR.

Часткове банківське резервування – система, за якої банки тримають у резервах тільки частину загальної суми внесків. Це означає, що всі комерційні банки повинні мати обов'язкові резерви R пропорційно до суми відкритих депозитів D.

Норма обов'язкового резервування (r) встановлюється законом і визначається як відношення суми обов'язкових резервів комерційних банків до суми залучених депозитів:

$$r = R/D.$$

Надлишкові резерви – це величина, на яку фактичні резерви банку у декілька разів перевищують його обов'язкові резерви:

$$E=TR-R.$$

Банківська система в цілому може надати позики обсяг яких у декілька разів перевищує її початкові надлишкові резерви.

Банки мають за мету збільшення прибутку. Тому вони прагнуть надавати **кредити** й купувати **цінні папери**. Це основи

джерела (**основні активи**), що приносять дохід комерційним банкам. Крім того, комерційний банк повинен прагнути до **безпеки**. Для банків безпека забезпечується ліквідністю, зокрема, такими ліквідними активами, як готівка й надлишкові резерви. Банки повинні постійно стежити, щоб вкладники переводили свої поточні рахунки в готівку.

Спроможність кожного комерційного банку створювати гроші визначаються розміром його **надлишкових резервів**. Коефіцієнт $1/r$ називається простим депозитним, або банківським мультиплікатором.

Простий депозитний мультиплікатор ($m_d=1/r$) визначає максимальну кількість нових депозитних грошей, що створюється однією грошовою одиницею надлишкових резервів при заданому рівні норми обов'язкового резервування.

У моделі банківської системи з урахуванням депозитних та готівкових грошей враховуються:

- 1) роль Центрального банку;
- 2) поведінка комерційних банків;
- 3) можливий

Для визначення формули складного грошового мультиплікатора використовуються наступні показники.

1. **Коефіцієнт депонування грошей** – відношення готівки до депозитів: $c=C/D$. Він характеризує структуру зберігання населення ліквідних коштів у вигляді їх розподілу між готівковими грошима C і коштами на поточних (чекових) депозитах D .
2. **Грошова база (V)** – сума готівки C та банківських резервів R :

$$V = C + R.$$

Пропозиція грошей у даному випадку – це грошовий агрегат M_1 , або сума готівки та депозитів: $M = C + D$.

Складний грошовий мультиплікатор (мультиплікатор грошової бази) визначається як відношення пропозиції грошей до бази:

$$m_c = M/B = \frac{C + D}{C + R}.$$

Поділимо чисельник та знаменник правової частини рівняння на D :

$$m_c = \frac{C/D + 1}{c/D + R/D}.$$

Окремий банк у банківській системі може давати позичку в обсязі долару стосовно надлишкових резервів. Комерційна банківська система може представляти позики, тобто може створювати гроші, множачи свої надлишкові резерви. Це множинне кредитування здійснюється, незважаючи на той факт, що кожен окремих банк системи може надавати позичку тільки розміром долар до долара стосовно його надлишкових резервів.

З урахуванням формули норми обов'язкового резервування та коефіцієнта депонування складний мультиплікатор має вигляд:

$$m_c = (c+1) / (c+r).$$

Держава впливає на національний ринок шляхом проведення фінансової й монетарної політики, якщо спрямована на запобігання кризових явищ, безробіття й інфляції. Таким чином, рівновага на національному ринку характеризується повною зайнятістю й відсутністю інфляції. **Інструментами рівноважного регулювання** є кредитно-грошова й монетарна політика. Суть монетарної політики - у регулюванні обсягу пропозиції грошей для стабілізації національного ринку.

Цілі монетарної політики поділяються на кінцеві та проміжні.

До **кінцевих** цілей відносять економічне зростання, досягнення повної зайнятості, мінімізацію рівня інфляції, збалансований платіжний баланс.

До **проміжних** цілей – рівноважну податкову ставку, оптимальну грошову масу, стабільний валютний курс.

Головний суб'єкт монетарної політики держави - Центральний банк.

Центральний банк контролює пропозицію грошей, змінює резерви комерційних банків, що є джерелами надання кредитів. Він реалізує державну монетарну політику трьома засобами: 1) проводить операції на відкритому ринку; 2) змінює рівень резервної норми; 3) визначає величину дисконтної ставки.

1. Операції на відкритому ринку - найбільш важливі засоби контролю грошової пропозиції. Він означає купівлю та продаж Національним банком облігацій комерційним банкам і населенню. В результаті **купівлі** НБУ цінних паперів резерви комерційних банків **збільшуються**. В результаті продажу цінних паперів резерви комерційних банків **зменшуються**.

2. Резервна норма – відношення обов'язкових резервів банку до зобов'язань за безстроковими внесками. Зменшення резервної норми переводить обов'язкові резерви в надлишкові і тимчасовим збільшує можливість банків створювати нові гроші за допомогою кредитування. Зміна резервної норми впливає на спроможність банківської системи до створення грошей двома шляхами:

- 1) впливає на розмір надлишкових резервів;
- 2) змінює розмір грошового мультиплікатора.

Монетарна політика Центрального банку в першому із двох описаних випадків носить **рестриктивний** (менше грошей), а в другому – **експансіоніський** характер. Але слід зазначити, що зміна резервної норми застосовується лише в крайніх випадках. Справа в тому, що навіть при незначних коливаннях цієї норми відбувається суттєва зміна пропозиції грошей.

Одна з головних функцій НБУ - функція **позичання грошей**. Для цього він надає позики комерційним банкам, яким терміново потрібні додаткові кошти. Коли комерційний банк бере позику, він переводить Національному банку виписане на себе боргове зобов'язання.

3. **Облікова ставка (дисконтна)** – це відсоткова ставка, за якою НБУ надає позики комерційним банкам. За рахунок отримання цієї позики зростають резерви комерційних банків та їх здатність до кредитування.

Для регулювання пропозиції грошей використовуються **політика дорогих або дешевих грошей**. Проаналізуємо два варіанта дій.

Припустимо, що економіка зштовхнулася з безробіттям і зниженням цін. НБУ та кредитно-грошові установи приймають рішення щодо необхідності збільшення пропозиції грошей для стимулювання сукупних витрат, для того, щоб сприяти поглинанню вільних ресурсів. Що для цього необхідно зробити?

1. НБУ починає **купувати цінні папери** на відкритому ринку. Покупка облігацій призведе до збільшення резервів комерційних банків.
2. Повинна бути **знижена резервна норма**, що автоматично переводить необхідні резерви в надлишкові й збільшує розмір грошового мультиплікатора.
3. **Дисконтна ставка повинна бути зменшена**, для того, щоб спонукати комерційні банки до збільшення своїх резервів за допомогою запозичення у НБУ.

Такий набір політичних рішень називається **політикою дешевих грошей**. Її завданням є зробити кредит дешевим і легкодоступним, для того, щоб збільшити обсяг сукупних витрат і зайнятості. Такий підхід використовується в умовах спаду економіки. Він призводить до зростання ВВП.

Припустимо тепер, що зайві витрати штовхають економіку до інфляційної спіралі. Тому необхідно понизити загальні витрати за рахунок обмеження (скорочення) пропозиції грошей. Шлях до вирішення цієї проблеми – це зниження резервів комерційних банків. Як це досягається?

1. НБУ повинен **продавати державні облігації** на відкритому ринку для того, щоб знизити резерви комерційних банків.

2. **Збільшення резервної норми** автоматично звільняє комерційні банки від надлишкових резервів і зменшує розмір грошового мультиплікатора.
3. **Підйом дисконтної ставки** знижує інтерес комерційних банків до збільшення своїх резервів за допомогою запозичення у НБУ. Такий підхід має назву політики дорогих грошей. Її ціль - обмеження пропозиції грошей, щоб стримати інфляційний тиск. Це призводить до зменшення сукупних витрат і зайнятості, скорочення обсягу ВВП.

Серед інструментів монетарної політики найбільш важливим й розповсюдженим є **операції з облігаціями** (цінними паперами) на відкритому ринку.

Для економіки будь-якої країни поряд із забезпеченням внутрішньої рівноваги важливим завданням є досягнення балансу між експортом й імпортом, тобто торговельного балансу.

Припустимо, що для даної країни характерно суттєве **перевищення імпорту над експортом в умовах безробіття й спаду виробництва**. Держава, природно, спробує зменшити дефіцит торговельного балансу й буде змушена проводити політику дешевих грошей. Що це забезпечить? Політика дешевих грошей знижує ставку відсотка усередині країни й зменшує приплив іноземного капіталу. У результаті зменшується попит на національну валюту, її курс стосовно валют інших країн падає. Що призводить до розширення експорту й поліпшення торговельного балансу. Тому **політика дешевих грошей** погоджується з **політикою досягнення торговельного балансу**.

Припустимо, що для даної країни характерно суттєво **перевищення імпорту над експортом в умовах інфляції**. Держава змушена проводити політику дорогих грошей для скорочення дефіциту торговельного балансу. Якими будуть її наслідки? Політика дорогих грошей підвищує ставку відсотка усередині країни й стимулює надходження іноземних інвестицій.

Це збільшує попит на національну валюту, підвищує її курс стосовно інших валют. Відбувається зниження звуження експорту й погіршення торговельного балансу. Таким чином, **політика дорогих грошей** заходить у суперечність із лінією на досягнення торговельного балансу.

Контрольні питання до лекції 13.

1. Визначте сутність та функції грошей.
2. назвіть грошові агрегати. Як вони розраховуються?
3. Надайте характеристику видів попиту на гроші.
Поясніть, як досягається рівновага на грошовому ринку.
4. Охарактеризуйте структуру банківської системи, її призначення.
5. Які види резервів банків ви можете назвати? Яку роль відіграє резервна норма?
6. Як розраховуються простий й складовий грошові мультиплікатори?
7. Що включає до себе грошово-кредитне регулювання економіки? Назвіть його інструменти.
8. Визначте сутність політики дорогих й дешевих грошей.

Лекція 14. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Мета лекції – визначити роль міжнародної торгівлі, її економічні основи, з'ясувати сутність спеціалізації й теорії порівняльних переваг, уявляти особливості протекціоністської політики держави та політики вільної торгівлі, проаналізувати платіжний баланс та його структуру, відрізнити номінальний та реальний курс валюти, фіксований і гнучкий(плаваючий) курс валют, визначити основні етапи еволюції міжнародної валютної системи. уявляти призначення міжнародних кредитно-фінансових установ.

План

1. Роль міжнародної торгівлі, її економічні основи.
2. Показники, що характеризують міжнародні економічні відносини.
3. Спеціалізація й теорія порівняльних переваг.
4. Політика вільної торгівлі й протекціонізм.
5. Платіжний баланс країни, його структура.
6. Валютний ринок, валютні курси, їх види.
7. Еволюція валютних систем.
8. Міжнародні кредитно-фінансові установи, їхня характеристика.

Міжнародна торгівля є засобами, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів збільшувати загальний обсяг виробництва. Слід враховувати наступні передумови. По-перше, **економічні ресурси** - природні, людські, інвестиційні товари - розподіляються між країнами нерівномірно. Країни суттєво розрізняються по своїй забезпеченості економічними ресурсами. По-друге, **ефективне виробництво** використання різних товарів вимагає різних технологій або комбінацій ресурсів.

Наприклад, має добре освічену робочу силу: кваліфікована праця коштує дешево, оскільки є в надлишку. У зв'язку із цим Японія здатна ефективно виробляти з низькими витратами, різноманітні товари, для виготовлення яких потрібна велика кількість кваліфікованої праці. Фотокамери, відеомагнітофони, телевізори - це приклади **трудомістких товарів**. Австралія має великі земельні простори, але недостатніми є людські ресурси й капітал. Тому ця країна може дешево виробляти такі товари, як пшениця, вовна, м'ясо, які прийняте називати землеємними.

До **форм міжнародних економічних відносин** відносяться наступні:

- 1) міжнародна торгівля товарами й послугами;
- 2) міжнародний рух капіталів;

- 3) міжнародна міграція робочої сили;
- 4) міжнародна кооперація виробництва;
- 5) обмін досягнення науки й техніки.

Активність країни у світових економічних відносинах оцінюється такими **показниками** як:

1) експортна квота, або співвідношення обсягу товарів і послуг, які експортуються, і обсягу ВВП (ВНП). Рівень експортної квоти залежить не тільки від конкурентоздатності країни, але й потреби в імпорті, оскільки доходи від експорту повинні покривати витрати на імпорт;

2) структура експорту, тобто питома вага різних груп товарів, залежно від ступеня їхньої переробки, у загальному обсязі експорту.

Експорт може мати сировинну або ж науково-технологічну спрямованість, що характеризує роль країни в міжнародній галузевій спеціалізації. Висока питома вага продукції обробної промисловості, наукомістких товарів свідчить про високий рівень науково-технічного розвитку промисловості даної країни.

У світовій економіці існують значні відмінності в рівні науково-технологічного розвитку країн. Промислово розвинені країни спеціалізуються на експорті нових технологій, наукомістких товарів, а недостатньо розвинені експортують трудо- і капіталомісткі товари, зокрема, сировину й паливо;

3) структура імпорту, що характеризує частку в ньому сировинних компонентів і кінцевої продукції;

4) співвідношення частки країни у світовому виробництві ВВП й у обсязі світовій торгівлі;

5) обсяг вивозу капіталу за кордон (у підприємницькій формі: прями й портфельні інвестиції), або у формі позик;

6) співвідношення між ввозом і вивозом капіталу у формі прямих інвестицій;

7) обсяг зовнішнього боргу країни і його співвідношення з обсягом ВВП даної країни.

Теоретичним обґрунтуванням переваг міжнародного розподілу праці є **теорія порівняльних переваг**. Історично світові економічні відносини починалися з торгівлі товарами. Тому зазначена теорія опирається на **порівняльні переваги в торгівлі**.

Класичним варіантом теорії порівняльних переваг є **теорія порівняльних витрат Д. Рикардо**. Вона ґрунтується на положенні, що у двох різних країнах аналогічні товари виробляються провадяться з неоднаковими абсолютними витратами. Ця теорія пояснює переваги міжнародної торгівлі, з огляду на головним відмінностями в **природно-кліматичних умовах**. У подальшому з розвитком обробної промисловості вирішальну роль стали грати **фактори суспільного характеру**.

Ця ідея знайшла своє відображення в **неокласичній теорії** у двухфакторній моделі Хекшера-Оліна, відповідно до якої фактори - **матеріальні й людські ресурси** розподілені між країнами нерівномірно. В умовах відкритої економіки кожна країна спеціалізує свій експорт на тих товарах, по яких вона має додаткову кількість виробничих факторів і відповідно порівняно низькі ціни. У той же час країна буде імпортувати товари, по яким у неї відчувається дефіцит виробничих факторів і високі ціни. У процесі міжнародної торгівлі відбувається вирівнювання цін факторів виробництва, підсилюється міжнародна конкуренція за одержання порівняльних переваг на більше високому рівні економічного розвитку. Це призвело до модифікації моделі Хекшера-Оліна шляхом доповнення спочатку таким фактором, як **кваліфікація праці**, а потім - **іншими факторами**.

Надалі розвиток науково-технічного прогресу знайшов відображення в моделях нетехнологічної теорії. Найбільше поширення серед них одержала **модель технологічного розриву** англійського економіста М. Познера. Її сутність полягає в тому, що міжнародна торгівля може виникати навіть при однаковій наявності в країнах факторів виробництва, але **в умовах**

технологічного розриву між ними. Нова технологія, що виникає в якій-небудь країні дозволяє їй виробляти традиційні товари з меншими витратами або випускати нові товари. В обох випадках країна, яка першою використовує технологічне нововведення, одержує порівняльні переваги й спеціалізується на експорті нової технології або дешевих традиційних товарів.

Торгівельна політика – самостійний напрям бюджетно-податкової політики уряду, що пов'язаний із державним регулюванням обсягів зовнішньої торгівлі через податки, субсидії, прямі обмеження на імпорт або експорт.

Ефект торгових обмежень мають короткостроковий характер. Лише **вільна торгівля** призводить до раціонального розміщення й використання економічних ресурсів.

Важливим фактором у лібералізації торгівлі є Генеральна угода про тарифи й торгівлю, що вже підписали багато країн світу. Вона ґрунтується на наступних **принципах**:

- 1) рівний, недискримінаційний режим для всіх країн-учасниць;
- 2) зниження пошлинних зборів шляхом проведення багатобічних переговорів;
- 3) усунення імпортних квот.

На шляху вільної торгівлі є багато перешкоджань, які використовуються як знаряддя торгівельної політики. Їх поділяють на тарифні й нетарифні.

Класичним інструментом зовнішньоторговельної діяльності є **митний тариф** – систематизований перелік товарів із мита, якими вони обкладають.

Використовуються дворівневі тарифи із установленням максимальних і мінімальних ставок.

До тарифних методів регулювання зовнішньоекономічної торгівлі належить імпортне (ввізне) мито – податок, який сплачується за кожну одиницю товару, що ввозиться до країни, або експортне (вивізне) мито – митний податок для обмеження

експорту з метою захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції.

Мито є джерелом надходжень доходів у державний бюджет.

Державні митно-тарифні системи регулюють доступ закордонних товарів на внутрішній ринок й експортно-імпортні операції в цілому.

Мита бувають фіскальними або протекціоністськими. Перші повинні забезпечувати надходження в держбюджет, тобто мають податкову спрямованість. Протекціоністські мита спрямовані на захисти національного виробництва від іноземної конкуренції.

Адвалерне мито – податок у вигляді відсотка митної вартості товару.

Специфічне мито – податок у вигляді фіксованої суми з одиниці виміру (обсягу, ваги, площі тощо).

Комбіноване мито – податок, що є поєднанням ставок адвалерного та специфічного мита.

Експортне (вивізне) мито використовується для обмеження експорту, коли потрібно взяти під контроль ціну на деякий товар й утримувати її на рівні, нижчому за світовий, виплачуючи субсидії виробникам.

Вивізне мито, як правило, використовують країни з перехідною економікою, або ті, що розвиваються.

Нетарифні торгівельні обмеження дозволяють посилити вплив держави на міжнародну торгівлю. Їх активно використовують розвинуті країни світу.

Основними формами кількісних обмежень є квотування й ліцензування.

Перше означає дозвіл на ввіз іноземних товарів тільки певної кількості на певний час.

При **ліцензуванні** експортер (імпортер) повинен одержати від державного органа спеціальний дозвіл - ліцензію на ввіз (вивіз) товарів.

У сучасних умовах у міжнародній торгівлі кількісні обмеження зведені до мінімуму. Але існують так названі й "добровільні" обмеження експорту.

Добровільне обмеження експорту є квотою, що її запроваджує не країна – імпортер, а країна – експортер.

Експортні субсидії – це пільги держави експортерам для розширення обсягу товарів, які вивозяться за кордон. Виробникам-володарям субсидій вигідніше експортувати, ніж продавати.

Демпінг – міжнародна дискримінація в цінах, коли країна – експортер продає свій товар за кордоном дешевше, ніж на вітчизняному ринку.

Економічні санкції – надзвичайна форма державного обмеження зовнішньої торгівлі.

Торговельне ембарго – заборона державою ввезення до якої – тиск на країну для досягнення певних політичних цілей.

Серед нетарифних мір використовуються такі заходи, як ускладнення пошлинних процедур, екологічний контроль, підвищення вимог до якості товарів й ін.

Широко застосовуються заходи щодо **підвищення ціни імпортованих товарів**: імпортні податки, імпортні депозити, прикордонні, адміністративні й інші збори з імпорту.

Для підтримки **експорту** практикується його пряме й непряме субсидування, надання державних експортних товарів.

Важливим об'єктом державного регулювання є також **платіжний баланс**, розміри надходжень, платежі й ін. У випадку збільшення дефіциту торговельного балансу держава, стимулюючи експорт й обмежуючи імпорту, сприяє скороченню товарного дефіциту.

Аргументи на **користь вільної торгівлі** є наступними. Завдяки вільній торгівлі, що базується на принципі порівняльних витрат, світова економіка може досягти більш ефективного розміщення ресурсів і більш високого рівня матеріального добробуту. Структура ресурсів і рівень технологічних знань

кожної країни є різними. Отже, кожна країна може виробляти певні товари з різними реальними витратами. Окрема країна й світ в цілому можуть одержати більший реальний доход від використання обсягу ресурсів, які вони мають. Протекціонізм - бар'єри на шляху вільної торгівлі - зменшує вигоди від спеціалізації.

Побічна вигода від вільної торгівлі укладається в тім, що вона стимулює конкуренцію й обмежує монополію. Зростання конкуренції іноземних фірм змушує вітчизняні фірми переходити до виробничих технологій з найбільш низькими витратами. Це також змушує їх впроваджувати нововведення, підвищувати якість продукції й використовувати нові методи виробництва.

Зараз більшість країн переходить на принципи ліберальної, вільної торгівлі. **Лібералізм** – це зовнішньоекономічна політика, при якій митні органи виконують тільки реєстраційні функції і не стягують імпортно-експортних мит, не встановлюють кількісних або інших обмежень. Таку політику проводять розвинені країни, наприклад Канада.

Поряд з цим розповсюдженими є заходи протекціоністської політики держави для регулювання зовнішньої торгівлі.

Протекціонізм - це державна політика захисту внутрішнього ринку від закордонних конкурентів шляхом використання спеціальних заходів щодо зниження конкурентоздатності іноземних товарів. Однак тут потрібні певні обмеження для того, щоб не допустити монополізму у вітчизняній економіці.

Платіжний баланс - систематизований запис підсумків всіх економічних угод між резидентами даної країни (домашніми господарствами, фірмами й урядом) і іншим миром протягом певного періоду (року).

Платіжний баланс будь-якої країни включає наступні елементи:

- 1) торговельний баланс;
- 2) платежі й надходження за послуги;
- 3) некомерційні платежі й надходження;
- 4) доходи від іноземних інвестицій і платежі по них;
- 5) рух довгострокового капіталу;
- 6) рух короткострокового капіталу;
- 7) помилки й пропуски;
- 8) рух валютних резервів.

Названі елементи можна розділити на три групи:

- 1) торговельний баланс;
- 2) баланс послуг і поточних операцій;
- 3) баланс руху капіталів.

Головним принципом утворення платіжного балансу є подвійний рахунок. Кожна угода відображена у платіжному балансі двічі: як кредит і як дебет.

Активне (додатне) сальдо платіжного балансу – перевищення надходжень над платежами.

Пасивне сальдо (дефіцит) – перевищення платежів над надходженнями.

Першою й головною групою є **торгівельний баланс** - баланс вартісного співвідношення експорту й імпорту даної країни з її торговельними партнерами. На цю групу припадає основна сума платежів, які відбуваються по зовнішніх платіжних зобов'язаннях.

До другої групи ставиться **баланс послуг і поточних операцій**, або баланс послуг і некомерційних платежів. Це платежі й надходження за використання іноземного транспорту, розрахунки по страхуванню, оплата поштово-телеграфних послуг, розрахунки з культурного обміну й туризму. Сюди відносяться також й доходи від інвестицій, вкладених в економіку даної країни закордонними інвесторами, її

інвесторами в закордонну економіку. І, нарешті, тут відображається рух приватних некомерційних переказів через границю й за кордон, і субсидій закордонним країнам, коштів на утримання військових баз, закордонних представництв тощо. Ці платежі зазначають як трансферні.

Торговельний баланс, баланс послуг і некомерційних платежів разом становлять **баланс поточних операцій**, або поточний платіжний баланс.

Третю групу становить **баланс капіталів**. Він фіксує надходження в країну з інших країн інвестицій і кредитів, а також рух капіталів за кордон. Існує тісний взаємозв'язок між балансом поточних операцій і балансом руху капіталів. Останній у випадку дефіциту балансу поточних операцій є джерелом фінансування цього дефіциту.

Умовна схема платіжного балансу.

1. Рахунок поточних операцій	
1. Експорт товарів	2. Імпорт товарів
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі (торгівельний баланс)	
3. Експорт послуг	4. Імпорт послуг
5. Доходи від іноземних інвестицій	6. Трансферти
Сальдо балансу за поточними операціями	
2. Рахунок руху капіталів і фінансових операцій	
7. Прилив капіталу	8. Відплив капіталу
9. Помилки та недогляди	
Сальдо балансу руху капіталів і фінансових операцій	
Сальдо балансу за поточними операціями, капітальними та фінансовими операціями	
3. Зміна офіційних резервів	

Платіжні баланси не можуть бути незбалансованими, тому що всі три їхні групи в сумі повинні рівнятися нулю.

Макроекономічне призначення платіжного балансу - відображати стан міжнародних економічних відносин даної країни з її закордонними партнерами, а також бути індикатором для вибору кредитно-грошової, валютної, бюджетно-податкової політики й управління державною заборгованістю.

Криза платіжного балансу (довгостроково існуючий накопичений дефіцит платіжного балансу) нерідко виникає через те, що країна довго відкладала врегулювання дефіциту за поточними операціями і виснажила свої офіційні валютні резерви.

На стан платіжного балансу впливає макроекономічна політика Центрального банку (НБУ), яка здійснюється шляхом купівлі та продажу іноземної валюти з офіційних валютних резервів.

У короткостроковій перспективі сальдо поточного рахунку, рахунку руху капіталів і платіжного балансу в цілому може змінитися під впливом бюджетно-податкової політики й зміни світової ставки відсотка.

Дефіцит платіжного балансу може бути профінансований за рахунок зменшення офіційних резервів Національного банку. Активне сальдо платіжного балансу збільшує офіційні валютні резерви НБУ.

Кожна держава має свою міжнародну валюту. Цей термін використовується у двох значеннях: 1) як грошова одиниця країни - її національна валюта; 2) як грошові знаки іноземних держав, що використовуються в міжнародних розрахунках.

Елементами **міжнародної валютної системи** є: міжнародна ліквідність, валютний курс, валютні ринки, міжнародні валютно-фінансові організації.

Міжнародна ліквідність - це сукупність всіх платіжних інструментів, які можуть бути використані для міжнародних розрахунків. Її утворюють золото, кредитні гроші, (тобто векселя, банкноти), чеки, депозити, міжнародні, композитні гроші (до числа останніх ставляться СПЗ - спеціальні права запозичення).

Валютний обмінний курс - це кількісне співвідношення між валютами двох країн. Розрізняють фіксовані (тверді) і плаваючі (гнучкі) валютні курси.

Валютний ринок - це складний економічний механізм, який забезпечує купівлю-продаж окремих валют і формування валютних курсів. Існує три групи **суб'єктів валютного ринку**:

1) фірми, організації й окремі особи, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю;

2) комерційні банківські установи й брокерські контори, які забезпечують валютне обслуговування клієнтів;

3) державні установи, головне місце, серед яких займають Центральні банки й казначейства.

У міжнародній торгівлі використовуються різні національні валюти, які міняються одна на іншу в певних співвідношеннях.

Номінальний валютний (обмінний) курс - відносна ціна валют двох країн, тобто ціна однієї валюти в одиницях іншої.

Термін "обмінний курс валюти" звичайно використовують для позначення номінального валютного курсу.

При системі **гнучких (плаваючих)** валютних курсів обмінний курс встановлюється в результаті вільних коливань попиту та пропозиції як рівноважна ціна валюти на валютному ринку.

При системі **фіксованих курсів** курс національної валюти встановлюється НБУ, який бере на себе зобов'язання купувати й продавати будь-яку кількість іноземної валюти за встановленим курсом. Звичайно НБУ установлює межі вільних коливань курсу національної валюти з метою макроекономічної стабілізації. Коли ціна валюти наближається до верхньої або нижньої границі цих меж, НБУ проводить валютні інтервенції. Наближення до нижньої межі вимагає покупки НБУ цієї валюти в обмін на іноземну або золото (у випадку золотого стандарту), і навпаки.

При Золотому Стандарті офіційні установи надають можливість золоту або іншим видам офіційних валютних резервів вільно переміщатися із країни в країну.

У режимі плаваючих курсів зниження ціни рівноваги називається **знецінюванням** валюти, а підвищення - **подорожчанням** валюти. У режимі **фіксованих курсів** ці процеси відповідно визначають девальвацію й ревальвацію.

Реальний валютний курс - відносна ціна товарів, зроблених у двох країнах. Він пов'язаний із динамікою платіжного балансу.

Залежність між номінальним і реальним обмінним курсом має вигляд:

$$E_R = E_N \cdot \frac{P_d}{P_f}$$

де E_R — реальний валютний курс;

E_N — номінальний валютний курс;

P_d — рівень (індекс) внутрішніх цін, виражених у національній валюті;

P_f — рівень (індекс) цін за рубежем, виражених в іноземній валюті.

Валютний контроль – це контроль уряду над всіма угодами між даною країною й іншими країнами. Наприклад, уряд може обмежувати можливості резидентів обмінювати національну валюту на іноземну для витрат за кордоном, не змінюючи офіційний курс обміну валюти.

Змінний курс може мати "ковзну прив'язку" (національна валюта щодня девальвується на заздалегідь встановлену загальну величину); "**повзучу прив'язку**", якщо курс змінюється на більшу величину із заздалегідь оголошеною періодичністю або на заздалегідь неоголошену величину щодня так зване ("**брудне плавання**").

Теорія паритету купівельної спроможності: існує закон єдиної ціни, який в умовах досконалої конкуренції означає, що один й той самий товар не може продаватись у різних країнах за різними цінами.

Міжнародна валютна система пройшла довгу еволюцію. За останні роки вона існувала в трьох формах:

- 1) золотого стандарту;
- 2) золотовалютного (золотодоларового) стандарту;
- 3) плаваючих курсів.

1. **Система золотого стандарту** включала наступне:

- а) наявність фіксованих валютних курсів;
- б) встановлення певного золотого змісту національних валют;
- в) підтримка країнами твердого співвідношення між запасами золота й кількістю грошей в обігу;
- г) вільний експорт й імпорт золота.

При існуванні системи золотого стандарту обмін валют був дуже простим, оскільки пропорції обміну залишалися незмінними. Наприклад, якщо США дорівнювали вартість долара, допустимо до 25 грамів золота, а Великобританія - вартість фунта стерлінгів, покладемо, до 50 грамів золота, то це означало, що британський фунт обмінювався на два долари ($50:25=2$). Уряди приймали на себе зобов'язання гарантовано обмінювати за бажанням паперові гроші на золоті монети.

Ця система мала **певні переваги**.

1. Стабільні валюти сприяли зниженню невизначеності й ризику й стимулювали міжнародну торгівлю.
2. Ця система автоматично, тобто без втручання держави, пододала дефіцити платіжних балансів за рахунок міграції золота.

Але система золотого стандарту мала й **свої недоліки**.

По-перше, країни не мали змоги проводити незалежну державну політику. Якщо яка-небудь країна збільшувала паперову емісію грошей, то реакцією на їхнє інфляційне знецінювання був відтік золота за кордон і зменшення золотого запасу в державі. У цих умовах можливість впливати на інфляцію й безробіття в окремій країні була дуже невеликою. По-друге, система золотого стандарту могла існувати доти, поки одна з держав не вичерпає свого золотого запасу. Тому зазначена

система стала руйнуватися під час першої світової війни. Уряду воюючих країн були змушені відповідно зростанню витрат на озброєння збільшувати емісію паперових грошей, що викликало інфляцію. Крім того, різні країни намагалися девальвувати (офіційно знизити кількість золота) свою валюту для того, щоб зробити експорт більш привабливим, а імпорт менш бажаним. Ці дії підірвали внутрішні основи функціонування системи золотого стандарту. До початку другої світової війни всі країни світу припинили обмін паперових знаків на золото.

2. Система золотовалютного (золотодоларового) стандарту, прийнята в 1944 р. в американському містечку Бретон-Вудсі (пізніше її назвали Бретон-Вудською системою) мала за мету збереження переваги попередньої системи й усунути її недоліки. Принципи Бретон-Вудської системи склалися з наступного:

1. Основними інструментами міжнародних розрахунків були визначені золото й американський долар. Кожна держава - член Міжнародного валютного фонду - встановлювала золотий (доларовий) еквівалент своєї грошової системи.
2. Кожна держава зобов'язувалася зберігати курс своєї валюти стосовно будь-якої іншої. Курси національних валют твердо фіксувалися відносно долара, а їхні ринкові відхилення не могли перевищувати 1%. Для підтримки цього обмеження Центральні банки повинні були продавати свою національну валюту за долари.
3. Якщо держава не втримувала свій валютний курс або мала дефіцит торгівельного балансу, угода дозволяла проводити девальвацію (зниження курсу валюти) або ревальвацію (підвищення курсу валюти), але не більш ніж на 10%.
4. Купівлю-продаж золота здійснювали тільки Центральні банки за фіксованою ціною (35 дол. за унцію). Долар прирівнювався до золота також фіксовано: 1 долар рівнявся 0,888 грамів золота.

Однак на шляху виконання доларом функцій світових грошей згодом виникли перешкоди. Серед них: зменшення золотих резервів США, нагромадження значних доларових запасів в інших країнах світу, виникнення дефіциту платіжного балансу США. Тому в 1971 р. адміністрацією президента США було заборонено обмін долара на золото за офіційним курсом. Бреттон-Вудська система перестала існувати.

3. На зміну їй прийшла досить складна **система плаваючих курсів**, або Ямайська валютна система. Відповідна угода була підписана представниками країн - членів МВФ у Кінгстоні - столиці Ямайки в 1976 році.

Основні положення Ямайської валютної системи є наступними:

1. У сфері міжнародних валютних відносин відбулися повна демократизація золота й ліквідація офіційної ціни на нього. Золото стає звичайним товаром, його ціна визначається під впливом попиту та пропозиції. Оскільки золото є високоліквідним товаром, його можна продавати для стабілізації платіжного балансу з метою придбання валюти іншої країни.

2. Нова валютна система заснована на декількох ключових валютах. Однак долар зберігає в ній особливе положення. За допомогою долара зараз здійснюється до 2/3 міжнародних розрахунків.

3. Обмін валют відбувається за плаваючим курсом. Пропорції обміну валют (їхні курси) є досить гнучкими й адекватно відображають внутрішній стан економіки країн. Передбачається регулювання валютної політики певних країн.

4. Кожна країна сама обирає валютний курс - фіксований або плаваючий, але вона не може виражати його в золотому еквіваленті. Зараз існує безліч режимів валютних курсів. Наприклад, коли курс складається під впливом попиту та пропозиції - **незалежне** "плавання" (США, Японія, Великобританія, Австралія, Гана тощо.), **кероване плавання**, що передбачає формування курсу під впливом попиту та

пропозиції, але воно здійснюється за умови втручання Центрального банку країни (Греція, Туреччина, Індія, Республіка Корея). Оскільки країни мають декілька видів валютних курсів, наприклад, курс для зовнішньоекономічних підприємств, курс для туристів тощо.

Країни Європейської Спільноти використовують **спільне плавання**, що передбачає два валютних режими: один - для операцій усередині спільноти, другий - для відносин з іншими партнерами. Слаборозвинені країни встановлюють курс своєї валюти відповідно до валютного курсу будь-якої розвиненої країни. Наприклад, до американського долара "прив'язані" валюти майже 40 країн, до французького франка - 13 країн. Іноді країни "прив'язують" вартість своїх валют до "кошика" або групи валют - так званий "кошиковий валютний курс" (Австрія, Фінляндія, Швеція, Кіпр, Ізраїль, Угорщина й ін.).

5. Важливе місце в новій валютній системі займає СПЗ - спеціальні права запозичення.. Це колективна міжнародна одиниця МВФ. Її прийнято розглядати як альтернативу долару в ролі світових грошей. СПЗ випускається МВФ. Вона уявляє собою безготівкові гроші у вигляді запису на спеціальних рахунках країни у МВФ. СПЗ - наднаціональна валюта, що діє в межах міжнародної валютної системи й на рівні міждержавних економічних відносин країн - членів МВФ.

СПЗ використовується для: 1) для регулювання сальдо платіжних балансів, тобто ліквідації дефіциту платіжного балансу країни; 2) для міжнародних платежів; 3) для придбання вільно конвертованої валюти.

У межах Європейського співтовариства діє ЕКЮ. Назва цієї валюти збігається з назвою французької монети (екю), що була в обігу в 1266-1793 р. Сучасна ЕКЮ має інший зміст (Еуропеен Керрент Юнит - європейська валютна одиниця). Для її створення центральні банки європейських країн виділили 20% своїх золотих запасів й 20% доларових активів. В обмін на це вони одержали спеціальні рахунки в ЕКЮ.

Для обслуговування міжнародних фінансових операцій, здійснення торгівельної політики, забезпечення валютної системи створені міжнародні фінансово-кредитні установи. До основних з них відносяться наступні.

Провідне місце серед міжнародних установ займають Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Європейський банк реконструкції й розвитку.

Міжнародний валютний фонд - це наднаціональна валютно-кредитна установ. Вона створена в Бретон-Вудсі в 1944 р. До неї входять понад 170 країн, з яких більше 50 виконують програми фонду. Україна прийнята у МВФ у вересні 1992 р. і стала 167-м членом цієї міжнародної організації.

МВФ - організація **акціонерного типу**. Її ресурси формуються за рахунок внесків країн-учасниць. Для кожної з них установлена вступна квота, розмір якої визначається відповідно до частки країни у світовій торгівлі. Кожні 5 років ця квота переглядається.

За статутом, цілями МВФ є сприяння міжнародному валютному співробітництву й стабілізації валют, створення багатобічної системи платежів і розрахунків, підтримка рівноваги платіжних балансів країн - членів МВФ. Ця установа створює умова для росту й збалансованості міжнародної торгівлі, поліпшення економічного клімату в країнах світу.

Світовий банк поєднує Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР) і його філії: **Міжнародну фінансову корпорацію (МФК)** і **Міжнародну асоціацію розвитку (МАР)**. Міжнародний банк створений також у Бретон-Вудсі в 1944 р. Членами МБРР можуть бути тільки члени МВФ. Первісний капітал - 10 млрд. дол. (100 тис. акцій по 100 тис. дол. кожна). Акції розподілені між країнами-учасницями відповідно до їх квот у МВФ.

МБРР - це найбільша у світі фінансово-кредитна організація, що надає довгострокові кредити по державних

програмах, тільки урядам і Центральним банкам держав. МБРР надає технічну й фінансову допомогу більш ніж 100 країнам - членам МВФ. Обсяг кредитів перевищує 90 млрд. дол. МБРР фінансує державні програми в області енергетики, імпорту обладнання для розвитку гірничої промисловості, інвестиційні проекти для нафтогазопроводів, модернізації підприємств тощо.

Рішення про надання кредиту приймаються на підставі експертних оцінок МВФ. Технічна допомога (експертиза) входить в умови надання кредитів. Обґрунтовуються необхідність допомоги, тип проектів, потреба у фінансуванні. Уряд країни повинне гарантувати відшкодування кредитів. Строк виплати кредитів - 15-25 років, період відстрочки - від 3 до 5 років. Відсотки по кредитах устанавлюються на рівні відсоткових ставок міжнародних ринків позичкового капіталу. Реалізація кредитного проекту відбувається під керівництвом Світового банку, кошти надаються в міру за ступенем їхнього використання. Необхідно також підтвердити, що кредити використовуються доцільно, тобто відповідно з метою проекту.

Вступ України у МВФ забезпечив їй також членство у Світовому банку, що дало можливість нашій країні залучати іноземні інвестиції для вирішення таких проблем, як стабілізація економіки і її структурна перебудова, інтеграція України до світових відносин.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) входить у групу Світового банку. Її членами є понад 150 країн миру. В 1993 р. у МФК вступила Україна. Свою діяльність МФК здійснює по таких напрямках:

- 1) інвестування приватного сектору країн, що розвиваються;
- 2) надання комплексних консультаційних послуг урядам і підприємствам у здійсненні приватизації;
- 3) формування ринку капіталів у країнах з перехідною економікою.

Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР) - міжнародний банк, який створений для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи й колишнього СРСР. ЄБРР надає допомогу постсоціалістичним країнам у реформуванні економіки, створенні конкурентноздатної промисловості, надає кредити під проекти в галузях енергетики, транспорту, зв'язку, охорони навколишнього середовища тощо.

ЄБРР почав проводити фінансові операції із квітня 1991 р. його основний капітал - приблизно 12 млрд. дол. США - розподілився в такий спосіб: 50% - Комісія ЄС; 11,3% - інші західноєвропейські країни; 10% - США, 8,52% - Японія, 13,7% - Країни Східної й Центральної Європи, у тому числі частка СРСР становила 6%.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) - міжнародна валютно-кредитна організація, членами якої є більш 30 країн Європи, Азії й Америки. Ця установа в 1930 р. Україна до цієї організації не входить.

Європейський інвестиційний фонд – це кредитна організація ЄС.

Європейський соціальний фонд – це фінансова організація ЄС. Він почав свою діяльність в 1960 році. Завданням фонду є фінансування заходів, що забезпечують зайнятість у країнах ЄС – надання субсидії на перекваліфікацію робітників тощо. Існують також **Європейський фонд розвитку і Європейський фонд валютного співробітництва**.

Серед міжнародних фінансово-кредитних операцій є такі, що мають регіональний характер, тобто обслуговує інтереси окремих країн. Як приклад можна привести Міжамериканський банк розвитку (МБР). Ця кредитна організація створена з метою фінансування програм розвитку в країнах Латинської Америки. Членами МБР є США, Канада й латиноамериканські країни. МБР надає кредити на комерційних і пільгових умовах.

Контрольні питання до лекції 14.

1. Яку роль у світі відіграє міжнародна торгівля?
2. Надайте характеристику показників, які використовуються для оцінки міжнародних економічних відносин.
3. Що є підґрунтям спеціалізації?
4. Визначте суть теорії порівняльних переваг.
5. Назвіть характерні ознаки політики вільної торгівлі.
6. Що передбачає протекціоністська політика держави?
7. Якою є структура платіжного балансу?
8. Надайте визначення валютного ринку.
9. Якими бувають валютні курси?
10. Назвіть основні етапи еволюції валютної системи.
11. Надайте характеристику міжнародних кредитно-фінансових установ, їх призначення.

Лекція 15. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Мета лекції – визначити сутність економічного зростання, його зв'язок із фазами економічного циклу, з'ясувати фактори, що забезпечують економічне зростання, уявляти причини економічних коливань та теорії, що їх пояснюють, відрізнити механізми мультиплікатора й акселератора та їх вплив на економічне зростання, визначити суть кейнсіанських моделей економічного зростання, уявляти заходи щодо державного регулювання економічного зростання.

План.

1. Сутність й мета економічного зростання.
2. Фактори, що забезпечують економічне зростання.
3. Основні причини та наслідки економічного зростання.
Циклічні коливання економіки.
4. Шляхи забезпечення економічного зростання.

5. Механізм економічного зростання. Вплив мультиплікатора й акселератора на економічне зростання.
6. Кейнсіанська та неокласичні моделі економічного зростання.
7. Заходи державного регулювання економічного зростання.

Стабільність економічного росту являє собою найголовнішу мету економічної політики. Збільшення суспільного продукту на душу населення означає підвищення рівня життя. Зростання реального продукту супроводжується зростанням матеріального достатку й відповідає принципам мінімізації витрат. Зростаюча економіка має більшу здатність задовольняти нові потреби й вирішувати соціально-економічні проблеми як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Вона характеризується збільшенням річного реального продукту, який може використовуватися для більш ефективного задоволення існуючих потреб або розробки нових програм. Поряд з цим економічний ріст дозволяє, наприклад, здійснити нові програми по боротьбі з бідністю й забрудненням навколишнього середовища, скорочення рівня споживання, обсягів інвестицій і виробництва суспільних благ.

еконд **Прочитайте та законспекуйте основні положення.**

Під економічним ростом розуміють збільшення реального доходу в економіці (ВНП, ВВП або НД), а також ріст реального випуску ВВП на душу населення. Для виміру економічного росту використовуються показники абсолютного приросту (темпів приросту реального обсягу випуску) в цілому або на душу населення.

Економічний ріст визначається й вимірюється двома взаємозалежними способами: 1) як збільшення реального ВНП або ЧНП за деякий період часу, наприклад, за рік; 2) як збільшення за деякий період часу реального ВНП або ЧНП на

душу населення. Перший показник ще називається **темпом економічного росту**.

Темпи економічного росту, його масштаби і якість, визначаються **факторами**, які на нього впливають.

До основних факторів ставляться:

- 1) природні ресурси;
- 2) трудові ресурси;
- 3) основний капітал;
- 4) науково-технічний прогрес;
- 5) сукупний попит;
- 6) сукупний розподіл.

Перші чотири фактори поєднуються в групу **факторів пропозиції**. Завдяки їм, забезпечується фізичний ріст або збільшення виробництва реального продукту.

Але ці фактори створюють передумови для економічного росту. Для того, щоб він був досягнутий, повинен зрости сукупний попит.

Поряд з факторами економічного росту, існують і такі фактори, які **стримують його**. До них ставляться:

- 1) законодавча діяльність держави в області охорони праці, навколишнього середовища;
- 2) державне втручання в приватний бізнес;

Існує також ряд факторів, що впливають на темпи економічного росту, але їх складно оцінити кількісно. До них відносяться такі:

- 1) забезпеченість країни природними ресурсами;
- 2) кількість й якість земельних угідь;
- 3) кліматичні умови;
- 4) соціальна, культурна, політична обстановка в країні;
- 5) особливості національних традицій тощо.

Перед суспільством завжди є два основних шляхи економічного росту, **Перший** – збільшити кількість застосовуваних ресурсів при незмінній технологічній

ефективності їхнього використання. Це означає, що треба найняти нових робітників, побудувати новий цех з тими ж самими верстатами. Такий ріст називається **екстенсивним**. **Другий спосіб** – підвищити технологічну ефективність при незмінній кількості застосовуваних ресурсів, тобто краще навчити робітників й організувати їхню працю, впровадити більш продуктивні машини, заощаджувати сировину й матеріали. Такий ріст називається **інтенсивним**. На екстенсивний економічний ріст доводяться значні періоди в історії багатьох держав. Але як би великі не були наявні ресурси, вони неминуче закінчуються. Отже, завжди йти по шляху екстенсивного типу неможливо. Рано чи пізно доведеться переходити до інтенсивного зростання.

Економічний ріст називається **екстенсивним**, якщо він здійснюється за рахунок залучення додаткових ресурсів і не змінює середню продуктивність праці в суспільстві.

Інтенсивне зростання пов'язано із більш ефективним застосуванням факторів виробництва й технологій, тобто здійснюється не за рахунок збільшення обсягів витрачаємих ресурсів, а за рахунок росту їхньої віддачі.

Слід зазначити, що **фактори пропозиції та попиту**, що впливають на економічний ріст, є **взаємозалежними**. Наприклад, безробіття звичайно сповільнює темпи нагромадження капіталу. І навпаки, низькі темпи впровадження нововведень і капіталовкладень можуть стати головною причиною безробіття.

Продуктивність праці знаходиться під впливом таких факторів, як технічний прогрес, фондоозброєність, якість робочої сили й ефективність розподілу її, сполучення й управління різними ресурсами. Інакше кажучи, продуктивність праці збільшується з поліпшенням здоров'я, професійної підготовки, освіти й підвищенням зацікавленості робітників; за мірою забезпеченості виробництва машинами й устаткуванням, природними ресурсами; при кращій організації й управлінні

виробництвом; при переміщенні робочої сили з менш у більш ефективні галузі.

Тепер розглянемо, як процес росту поширюється в ринковій економіці. Первісний імпульс надходить від декількох підприємств, а потім передається іншим виробником за допомогою так званих ефектів мультиплікатора й акселератора. Ці слова означають прості речі: множення й прискорення в перекладі з латині.

Спочатку про **ефект мультиплікатора**. Припустимо, що в маленькому містечку фірма вирішило побудувати меблеву фабрику. Вона спочатку залучає будівельників і платить їм заробітну плату. Коли фабрика споруджена, для неї потрібно найняти працівників. Припустимо, спочатку будівельникам і робітникам буде виплачена заробітна плата в сумі 100 млн. грн. Наприклад, норма заощаджень в економіці дорівнює 10%. Це означає, що люди в середньому зберігають 1/10 частину своїх доходів, а інші доходи витрачають на споживчі витрати. Отже, будівельники й працівники фабрики витратять приблизно 90 млн. грн. у магазинах і інших місцях. На цю суму, зростуть доходи фірм і приватних осіб, що продають товари й послуги.

У свою чергу, ці фірми й приватні особи відкладають 10% своїх доходів, тобто 9 млн. грн. у заощадження, а 81 млн. грн. витратять на закупівлю нових товарів і послуг, як для себе особисто, так і для свого бізнесу. Наприклад, власники універмагу стануть купувати більш товарів, наймуть нових продавців, бухгалтерів.

Тепер ці 81 млн. грн. збільшать доходи інших фірм і приватних осіб. Знову віднімемо 10%, тобто 8,1 млн. і вийде, що 72,9 млн. грн. знову додадуться в економіку й збільшать ВВП. Ще через два етапи з'ясується, що витрачена сума в 100 млн. грн. призвело в цілому до 1 млрд. нових доходів, і відповідно, нового ВВП. Таким чином, первісний приріст доходів, пов'язаний з новими інвестиціями, помножився на 10. В нашому випадку мультиплікатор дорівнює 10. Величина

мультиплікатора залежить від норми заощаджень. Чим вона більше, тим менше величина мультиплікатора, і тим слабкіше поширюється по економіці імпульс економічного росту.

Механізм мультиплікатора може діяти й у **зворотному напрямку**. Якщо меблева фабрика буде закрита, по всій економіці піде хвиля скорочень доходів і витрат, а значить і ВВП.

Розглянемо тепер **ефект акселератора**. Звернемося до вже відомої нам меблевій фабриці. Вона стане закуповувати сировину (дошки) у деревообробного комбінату, що збільшить обсяг продажів продукції, припустимо, на 10%. Для розширення виробництва комбінату потрібне побудувати новий цех, тому що колишніх виробничих потужностей недостатньо. Власники комбінату вирішують побудувати новий цех. Припустимо, що це збільшить інвестиції комбінату у два рази (на 100%) у порівнянні зі звичайною їхньою величиною. У такій ситуації, підвищиться його попит на продукцію інших виробників, насамперед, будівельної компанії й фірми, що виробляє деревообробні верстати. Можливо, що й ці виробники вирішать значно збільшити інвестиції. Таким чином, у відповідь на збільшення продажів, інвестиції збільшуються в ще більшому ступені. Описана ситуація й називається "**ефектом акселератора**". Мультиплікатор як би передає імпульс економічного росту "уперед по ланцюжку", а акселератор - "назад". Акселератор так само, як мультиплікатор, може працювати у зворотному напрямку: падіння продажів призведе до відмови від раніше запланованого великого інвестиційного проекту.

Ми виходили з того, що **економічний ріст** - явище напевно добре. Але це не завжди є вірним. Чому? Насамперед, тому, що він посилює навантаження на навколишнє середовище. Нові заводи й фабрики, сільськогосподарські вгіддя витісняють ліси, що дають кисень, яким ми дихаємо, призводять до того, що

міліють ріки й озера, що дають питну воду й сприятливо впливають на клімат.

Усім відома Чорнобильська катастрофа - екологічна катастрофа століття. Або зникнення Аральського моря. Заради збільшення виробництва бавовни люди забрали на зрошення всю воду рік Аму-Дар'я й Сирдар'я, що харчували це море. Тепер на його місці – пустеля. У Бразилії економічний ріст виявився сполученим з масовою вирубкою вічнозелених екваторіальних лісів, що постачають киснем всієї планети. Щороку зникають сотні видів тварин і рослин. Відходи промислових і сільськогосподарських підприємств, вихлопні гази автомобілів отруюють воду й повітря. Хімічні речовини, руйнують озонові верства земної атмосфери, що захищає людей від згубного впливу ультрафіолетових променів.

Деякі вчені, проаналізувавши всю небезпеку, яка пов'язана з економічним ростом, вважають, що його слід звести до нуля. Але із цим навряд чи можна погодитися. Насамперед, відмовитися від економічного росту не зможуть бідні країни, у яких люди живуть у десятки разів гірше, ніж у багатих. Існують також інші міркування. Якщо економічного росту не стане, зникне й джерело збільшення коштів на відновлення й захист навколишнього середовища, на проведення наукових досліджень. У деяких країнах підприємства, що забруднюють навколишнє середовище платять особливі податки, які використовуються на потреби охорони навколишнього середовища.

Тому економічне зростання забезпечує подальший розвиток суспільства, зростання добробуту населення, стимулює проведення наукових досліджень, вдосконалення технологій виробництва.

У ринковій економіці не буває постійного росту. Підйоми завжди змінюється короткими, але дуже негативними періодами скорочення виробництва (спадами, або кризами). Повторювані

зміни підйомів і спадів називаються **економічними коливаннями або циклами**.

Для пояснення причин економічної циклічності використовуються декілька теорій.

Перша теорія надає пояснення кризи недоспоживанням населення, що викликає над виробництво.

Послідовною представницею теорії недоспоживання була Джоан Робінсон лідер лівого кейнсіанства. Для подолання кризи пропонується стимулювання споживання.

Група теорій, поєднаних поняттям "диспропорціональності" або "нерівноваги". Кризи обумовлені відсутністю обґрунтованих пропорцій між галузями, стихійними діями підприємців. Пропонується як посилення державного регулювання, так й посилення уваги до механізму саморегулювання ринку.

Теорія нерівноваги сполучається з іншими розповсюдженими поглядами на кризи, як на породження зовнішніх умов - політичних, демографічних, природних.

До числа зовнішніх обставин відносили навіть конфігурацію плям на сонце й вплив сонячної активності на ділову. Це теорія Джевонса. Існувала також і **психологічна теорія кризи**. Її розробляла австрійська школа. Кожній фазі властива своя психологічна картина, що формує відношення до інвестицій.

Двигуном, що передає імпульси в багато взаємозалежних галузей, виступає виробництво матеріальних благ. Воно уявляє собою найбільш очевидний фактор циклічності. Вартісним відображенням стану цієї сфери є рівень і обсяги інвестицій у галузях, що виробляють товари тривалого, а не короткочасного користування.

Основними причинами, які впливають на кризи, є:

- державне регулювання економіки;
- перетворення інфляції й безробіття в явища хронічні;
- принципові зміни в науково-технічному прогресі.

Державне регулювання економічного зростання. Кейнсіанські моделі. Неокласична модель Р. Солоу та її фактори.

Моделі економічного зростання - це різновидність одномірних або багатомірних економічних моделей довгострокового розвитку. Макроекономічні моделі використовуються для здійснення формалізованого аналізу й прогнозування укрупнених народногосподарських систем. **Метою побудови й використання таких моделей є прогноз основних показників**, які характеризують розвиток економіки та її структури.

Моделі економічного росту являють собою спрощене відображення реального економічного процесу у формі рівнянь або графіків. Більшість моделей економічного росту виходить із того, що збільшення реального обсягу випуску відбувається під впливом основних факторів виробництва - **праці й капіталу**.

Виділяють два основних **підходи до моделювання економічного зростання** - неокейнсіанський і неокласичний. Неокейнсіанські моделі, як і кейнсіанська теорія в цілому, базуються на **попиті**. Один з факторів попиту - капітальні вкладення (інвестиції), які мультиплікативно збільшують прибуток. Водночас капіталовкладення самі обумовлюються зростанням прибутку, мова йде про ефект акселератора.

Найбільш простий кейнсіанською моделлю росту є модель Є. Домара, яка запропонована наприкінці 40-х років. Відповідно до цієї моделі, оскільки на ринку праці існує надлишкова пропозиція, це відображається на сталості (стабільності) рівня цін. Випуск залежить від одного ресурсу - капіталу. Фактором збільшення попиту та пропозиції в економіці служить **приріст інвестицій**.

Тому існує **рівноважний темп приросту реального доходу** в економіці, при якому повністю використовуються наявні виробничі потужності. Цей темп є прямо пропорційним нормі заощаджень і граничної продуктивності капіталу ($\frac{\Delta Y}{\Delta K}$).

Інвестиції й дохід зростають із однаковою сталістю, тобто темпи їхнього росту однакові.

Р. Харод побудував спеціальну модель економічного росту (1939р.), включивши в неї **ендогенну функцію інвестицій** (на відміну від екзогенно заданих інвестицій у Домара) на основі принципу акселератора й очікувань підприємців. Відповідно до принципу акселератора, будь-який ріст або скорочення доходу викликає ріст (скорочення) капіталовкладень, пропорційний зміні доходу.

У центральній моделі Домара-Харода норма нагромадження приймається як незмінна величина. Насправді, величина норми нагромадження змінюється в довгостроковому періоді у формі синусоїди. На початкових етапах індустріалізації вона зростає, а після завершення промислового піка - знижується. Тому базова модель модифікується в наступну модель:

$$Y_t = Y_0 [1 + a_c] \frac{1}{a} \{ (1 + \epsilon_y \epsilon)^e - 1 \}, \quad (2)$$

де Y_0 и Y_t – обсяги національного продукту (ВНП або ЧНП) на початковому або кінцевому році аналізованого періоду, a_c – середня норма нагромадження в передпрогнозний період, a_z – гранична норма нагромадження.

Елементом, що зв'язує нагромадження й ріст продукту, є коефіцієнт капіталовіддачі (v), а точніше, граничний коефіцієнт v . Він показує, якою мірою капіталовкладення відображаються в приросту продукту. Величина цього коефіцієнта залежить від багатьох факторів і насамперед від капіталоемності продукту, тобто питомих витрат капіталу на виробництво одиниці продукту, рівня завантаження виробничих потужностей, тривалості інвестиційного циклу, технічного прогресу тощо.

Існує декілька методів, за допомогою яких можна виявити можливі зрушення в **поводженні цього коефіцієнта**. До них ставляться метод екстраполяції минулих тенденцій з

урахуванням експертних оцінок щодо зрушень у структурі капіталовкладень; порівняльний аналіз між окремими країнами; аналіз порівняльної динаміки капіталоозброєності й продуктивності праці.

Залежність динаміки коефіцієнта капіталоотдачі θ^1 від капіталоозброєності (К) і продуктивності праці (ПП) можна виразити такою формулою:

$$\theta^1 = \frac{\Delta ПП}{\Delta К}, \text{ или } \theta^1 = \pi - \varphi, \text{ де } \theta^1 - \text{ темп росту коефіцієнта}$$

капіталовіддачі; π – темп росту продуктивності праці.

Можливі три варіанти поведінки коефіцієнта капіталовіддачі:

- $\pi > \varphi$ - ріст коефіцієнта;
- $\pi = \varphi$ - сталість коефіцієнта;
- $\pi < \varphi$ - зниження коефіцієнта.

З метою встановлення залежності темпів росту продукції від темпів росту народонаселення використовується модифікована модель Домара-Харода: $Y_n = Y_{n0} (1 - av - n)^t$, або $Y_n = av - n$, де Y_n - темп зростання доходів на душу населення, Y_{n0} - доход на душу населення, n – темп приросту населення.

Модель Домара-Харода стала вихідною базою для розробки інших моделей економічного росту, зокрема моделей Д.Хикса, Гудвина й ін. У тривалому плані економіка має тенденцію до постійного росту. Але в окремі періоди мають місце підйоми й спади економічної кон'юнктури. Закономірності, пов'язані із хвилеподібним характером економічного розвитку, відображаються в моделі ділового циклу, запропонованій Самуельсоном і Хиксом.

Механізм коливання економічної кон'юнктури, пояснюється в моделі виходячи з **ефекту акселератора й мультиплікатора**. В основі **ефекту акселератора** лежить положення, що масштаби інвестування залежать від приросту

або темпів зміни попиту на кінцевий продукт. Тому інвестиційний попит рівняється кратній величині попиту на кінцеву продукцію. Ступінь цієї кратності є коефіцієнтом акселератора. У моделі Самуельсона-Хікса рівняння інвестицій в умовах, коли коефіцієнт акселератора дорівнює (A), можна записати так:

$$I_t = A(Y_{t-1} - Y_{t-2}), \text{ де } I_t - \text{інвестиції в році}$$

$Y_{t-1} - Y_{t-2}$ – обсяги національного продукту (або доходу) у попередні періоди часу.

Неможливість моделі Домара-Харода відбити умови рівноваги в економіці з урахуванням безробіття, неповного використання виробничих можливостей й інфляції викликали її критику з боку неокласиків.

У моделі Роберта Солоу (1959) центральне місце приділяється технологічному прогресу, що забезпечує безперервний економічний ріст. До інших моделей даного напрямку ставиться однофакторна модель Домара-Харрода. У цій моделі ріст продукту пов'язується з **нормою (ефективністю) нагромадження**. Центральне рівняння цієї моделі має такий вигляд: $v = av$, де (1)

U - темп приросту продукту, a - норма нагромадження, v - ефективність нагромадження (коефіцієнт капіталовіддачі).

При обчисленні норми нагромадження (a) варто врахувати, що, по-перше, частина нагромадження здійснюється за рахунок амортизаційного фонду й використовується для відшкодування вибуття основного капіталу, по-друге, з фонду нагромадження забезпечується вкладення не тільки в основний, але й в оборотний капітал, включаючи резерви.

Неокласична модель в умовах рівноваги між попитом та пропозицією враховує мінливість коефіцієнта капіталовіддачі. Співвідношення "капітал – виробництво" стає гнучким внаслідок того, що неокласичні моделі враховують не один, а два виробничих фактори й допускають їхню взаємозамінність.

Допускаючи різні комбінації виробничих факторів, можна домогтися росту обсягів виробництва навіть при тій же техніці.

Серед аналітичних інструментів неокласичних моделей головне місце займає виробнича функція: $Y=f(K,T)$, де Y - продукт, а K і T – витрати на капітал і працю. Обсяг і динаміка продукту зв'язується з обсягом і динамікою сукупних витрат й їхньою ефективністю.

Модель економічного зростання Солоу показує, як заощадження, ріст населення й технологічний прогрес впливають на ріст обсягу виробництва у перспективі.

Ця модель надає основу, за допомогою якої можна проаналізувати одне з **найбільш важливих питань економіки**: яка частина виробленого продукту повинна **споживатися** сьогодні, і яка його частина повинна **зберігатися** для використання в майбутньому. Оскільки заощадження дорівнюють інвестиціям, заощадження визначають обсяг капіталу, яким економіка буде розташовувати в майбутньому.

Пропозиція товарів у моделі Солоу описується за допомогою виробничої функції: $Y=F(K,L)$, де K - капітал, L -праця. Обсяг виробництва залежить від запасів капіталу й використовуваної праці. Модель Солоу припускає, що **виробнича функція** має властивість **постійної віддачі від масштабу**.

Основні положення моделі Солоу.

1. Враховується вплив трьох чинників-запасу капіталу, зростання населення та технологічного прогресу.
2. Визначаються чинники зростання, які мають короткостроковий вплив (запас капіталу та зростання чисельності населення) і довгостроковий (технологічний прогрес).
3. Визначальну роль відіграють заощадження.

4. Кінцевим результатом є зростання продуктивності праці: $y = Y/L$, а не зростання продукту Y , де Y – обсяг випуску, L – кількість праці, y – продуктивність праці.

5. Заощадження дорівнюють інвестиціям: $S = I$.

Макроекономічна рівновага досягається за умову $\Delta k = sf(k) - \delta k$, k – рівень капіталоозброєності, δ – норма амортизації.

Необхідною умовою рівноваги економічної системи є рівність сукупного попиту й пропозиції.

В умовах рівноваги інвестиції дорівнюють заощадженням і є пропорційними доходу.

Запас капіталу залежить від обсягу інвестицій та вибуття капіталу (рівня його амортизації).

Чим більший запас існуючого капіталу, тим більшим буде його зношування.

При стійкому рівні капіталоозброєності k^* досягається рівність між величиною інвестицій та амортизації (вибуття капіталу).

Стійкий рівень капіталоозброєності – це стан рівноваги, який, за моделлю Солоу, визначає економічну динаміку. Тобто при будь-якому рівні капіталоозброєності економіка прямує до точки рівноваги k^* . Співвідношення між інвестиціями (валовими) та амортизацією є показником стану країни.

Модель Солоу показує, що **норма заощаджень** є ключовою (визначальною) детермінантою величини стійкої капіталоозброєності. Якщо норма заощаджень більш висока, то економіка буде мати за інших рівних умов більший запас капіталу й більш високий рівень виробництва.

Більше високі заощадження призведуть до більш швидкого росту, але це прискорення триває не вічно. Збільшення норми заощаджень забезпечує ріст доти, поки економіка не досягне нового стійкого стану. Якщо в економіці підтримується висока норма заощаджень, то й капіталоозброєності, і

продуктивність будуть високі, але й зберегти високі темпи економічного росту навічно не вдасться.

Відповідно до моделі Солоу країна, що направляє значну частину доходу на заощадження, буде мати високу стійку капіталоозброєність праці й, внаслідок цього, високий рівень душевого доходу. Країни з високим рівнем інвестицій (США, Канада, Японія) звичайно мають високий душевий дохід, у той час як країни з низьким рівнем інвестицій (Ефіопія, Заїр, Чад) мають низький прибуток на душу населення. Міжнародний досвід підтверджує прогнозування за допомогою моделі Солоу про те, що **норма заощаджень є найважливішою детермінантою багатства (бідності) країни.**

Рівень нагромадження капіталу, що забезпечує стійкий стан економіки з найвищим рівнем споживання, називається Золотом рівнем нагромадження капіталу, або "Золотим правилом" Е. Фелпса.

Модель Солоу показує, що зростання заощаджень у короткостроковому періоді веде до збільшення капітальних запасів та обсягу виробництва. Це відбувається лише до моменту досягнення рівноважного стану капіталоозброєності. У довгостроковому періоді зростання виробництва залежить від темпу технологічного прогресу.

Із моделі Солоу можна зробити такі висновки:

1. Модель Солоу враховує вплив трьох чинників: капіталоозброєності праці, збільшення чисельності населення, технологічного прогресу.
2. Існує стійкий рівень капіталоозброєності, або певний стан рівноваги, що визначає економічну динаміку. Цей рівень визначається за формулою:

$$\frac{s}{\delta} = \frac{k^*}{f(k^*)}$$

3. Визначальним елементом економічного зростання є заощадження. Ле не вони є джерелом постійного зростання, оскільки обмежують споживання. У моделі

Солоу сформоване “золоте правило), яке припускає умову, що граничний продукт капіталу (МРК) дорівнює його вибуттю (амортизації):

$$\text{МРК} = \delta.$$

4. На економічне зростання впливає збільшення чисельності населення через динаміку капіталоозброєності:

$$\Delta k = i - (\delta + n) k,$$

де n – темп зростання населення.

5. Технологічний прогрес є джерелом постійного зростання продукту з розрахунку на одного працівника і загального продукту. Якщо ефективність виробництва під впливом технологічного прогресу змінюється з темпом g , то продукт на одного працівника змінюється з тим самим темпом, а загальний обсяг виробництва зростає з темпом $n + g$.

За світовим досвідом державне регулювання економічного здійснюється відповідно до кейнсіанських та неокласичних ідей.

1. **Політика вимушеного державного регулювання** характеризується активним втручанням держави в економіку. Це відбувається тоді, коли ринкове саморегулювання не дає вагомого результату. Основні заходи цієї політики тотожні заходам антимонопольної та антиінфляційної політики. До вимушеного державного регулювання відносять також заходи щодо ліквідації наслідків зовнішніх ефектів, фінансування фундаментальних наукових розробок.
2. **Політика короткострокової стабілізації** виникла на ґрунті ідей кейнсіанства у 30-ті роки 20 ст. – роки Великої депресії. Головним напрямом досягнення ринкової рівноваги вважали зміну сукупного попиту. Знаряддя антициклічного регулювання стала грошово-кредитна та бюджетно-податкова політика. Грошово-кредитна політика ґрунтується на регулюванні пропозиції грошей в економіці. Із зростанням пропозиції грошей в економіці збільшується

- інфляція. Підвищення сукупного попиту сприяє збільшенню величини ВВП. Бюджетно-податкова політика впливає на ринок через податки на державні витрати.
3. **Політика прискореного балансування.** Для освоєння нових галузей, використання ризикових проектів в економіці держава стимулює підприємців через надання пільг, субсидій тощо.
 4. **Політика прискореної амортизації** полягає у збільшенні державою норми амортизації основою капіталу, що зумовлює його оновлення. У виробництво впроваджується сучасні навіть технології.
 5. **Політика “економіки пропозиції”** належить до сучасних напрямів економічної теорії. Регулювати економічне зростання пропонується, зменшуючи ставки оподаткування. Додатковим джерелом доходів є приватні заощадження населення, зокрема осіб з високим доходом. Це дасть змогу державі не здійснювати грошову емісію, а отже, уповільнити інфляцію. Зменшення ставок оподаткування знизить рівень природного безробіття, скоротить сприятий дефіцит. Отже, запропоновані заходи сприятимуть економічному зростанню.

Контрольні питання до лекції 15.

1. В чому є роль економічного зростання? Яким чином воно впливає на макроекономічну ситуацію?
2. Назвіть позитивні та негативні наслідки економічного зростання.
3. Визначте основні причини економічних коливань. Які теорії існують для їх пояснення?
4. Надайте перелік факторів, що забезпечують економічне зростання.

5. Основні напрями забезпечення економічного зростання.
Що їх відрізняє?
6. Яким чином механізми мультиплікатора та акселератора впливають на економічне зростання?
7. Надайте характеристику кейнсіанських й неокласичних моделей економічного зростання.
8. За допомогою яких заходів держава забезпечує економічне зростання?

Список літератури

25. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка.- К.: Либідь, 1999.-208 с.
26. Макроекономіка: Підручник/ А.Г.Савченко, Г.О.Пухтаєвич, О.М. Тітьонко та ін.; за ред. А.Г.Савченка.- К.: Либідь, 1995.-208 с.
27. Мікроекономіка й макроекономіка.-К.:Основи,1998.
28. Радіонова Й. Макроекономіка та економічна політика.- К.:ТАКСОН, 1996.
29. Самюельсон П., Нордгауз В. Макроекономіка.- К.:Основи, 1995.
30. Соболев В.М. Макроекономіка: Учеб. пособ. для студентів екон.вузів і факультетів.-Харків: НВФ “Студцентр”, 1997.-224с.
31. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроекономіка .- М.: Из МГУ, 1997.
32. Макконнелл К.Р., Брю С.Д. Макроекономіка.- Львів: Просвіта, 1997.
33. Агапова Т.А., Середина С.Ф. Макроекономіка. - Підручник /Під общ.ред.А.В.Сидоровича.- М.:МГУ ім.Ломоносова, изд - во “ДИС”, 1997.- 416с.
34. Долан Э., Линдсей Д. Макроекономіка .- Спб,1994.
35. Макконнелл К.Р., Брю С.Д. Экономикс, М.,1992, ч.1,2.
36. Макроекономіка: Підручник/В.М.Гальперин й ін., під общ ред.Л.С.Тарасевича, Спб: Економ.школа, 1994.-400с.
37. Мэнкью Н.Г. Макроекономіка.-М.:Из МГУ,1994.-736с.
38. Гайгер Линвуд Т. Макроекономічна теорія й перехідна економіка.-М.:ИНФРА.-М.,1996.-560с.
39. Статъ Самуэльсон, Вільям Д., Нордхаус. Економіка, М.-З “БІНОМ”, 1997 .- 800с.
40. Курс економіки: Підручник /Під ред. Б.А.Райзберга.- М.:ИНФРА., 1997.-720с.

41. Ринкова економіка: Підручник в 3-х томах.- М.:СОМИНТЕК, 1992.-256с.
42. Геблер Й. Макроекономіка: Навч. посібник / За ред. Р.М.Берізка, А.Ф.Мірошник. Пер. с нього. - К., 1993.
43. Мікро-, макроекономіка. Практикум / Під общ. ред. Ю.А.Огибіна.- Спб.: Літера плюс, 1994.-432с.
44. Козаків А.П., Карчевский П.А. Реферат-дайджест підручника Макконнелла К., Брю С. економіка.- М.: Менеджер, 1993.-176 с.
45. Х.Зайдель, Р.Теммен. Основи навчання про економіку. Пер. с нього. - М.: Справа, ЛТД.-1994.-400с.
22. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроекономіка.- Спб.: Питер, 2002.- 224 с.
23. Анисимов А. А. Макроэкономика. Теория, практика, безопасность: учебное пособие для студентов, обуч. по эконом. спец.; под ред. Е.Н. Барикаева. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2010. – 599с.
24. Оливье Бланшар. Макроэкономика: учебник. Перевод с англ. под науч. ред. Л.Л. Любимова. – Издат. дом Госуд – го ун – та Высшей школы экономики. – Москва, 2010. – 671с.

Навчальний посібник

Матросова Людмила Миколаївна

Курс лекцій з дисципліни
"Макроекономіка"
для студентів економічних спеціальностей
денної та заочної форми навчання
Частина друга (теми 8 – 15)

За редакцією автора

Здано до складання 2012р. Підписано до друку
2012р. Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times
New Roman. Друк ризографічний. Умов. друк. арк. 3,02. Наклад
50 прим. Зам. №

Видавництво ЛНУ імені Тараса Шевченка
“Альма-матер”

Вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011.
Тел./факс: (0642) 58-03-20